

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

M. TAYYİB OKIÇ VE TEFSİR İLMİNE KATKILARI

Yüksek Lisans Tezi

YASEMİN MAVİ

AMASYA

Ocak-2025

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

M. TAYYİB OKİÇ VE TEFSİR İLMİNE KATKILARI

Hazırlayan
Yasemin MAVİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Davut AĞBAL

AMASYA-2025

Aileme...

TEZ ONAY SAYFASI

Yasemin MAVİ tarafından hazırlanan “M. TAYYİB OKİÇ VE TEFSİR İLMİNE KATKILARI” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 10/01/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Davut AĞBAL

.....

Üye : Prof. Dr. Enver BAYRAM

.....

Üye : Prof. Dr. Recep Orhan ÖZEL

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../2025

.....

Doç. Dr. Hadi BELGE

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

10/01/2025

Yasemin MAVİ

ÖZET

M. TAYYİB OKIÇ VE TEFSİR İLMİNE KATKILARI

Yasemin MAVİ

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir, Yüksek Lisans, Ocak/2025

Danışman: Doç. Dr. Davut AĞBAL

Bosna Hersek'in Tuzla Sancağına bağlı Gračanitsa kasabasında dünyaya gelen Muhammed Tayyib Okiç, İstanbul medreselerinde eğitim alan ve Saray Bosna Reîsu'l-Ulemâ muavinliği yapan Mehmet Tevfik Efendi'nin oğludur. Eğitimini Avrupa'nın farklı şehirlerinde tamamlayan ve resmi görevlerde bulunan Okiç, 1945 yılında Türkiye'ye gelmiştir. 1950 yılında ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne profesör olarak intisap etmiştir. Ankara dışında Konya ve Erzurum'da akademisyenlik yapmış ve ilahiyat akademisinin önemli şahsiyetlerinden olan birçok kişiyi yetiştirmiştir. Bu çalışma Tayyib Okiç'in hayat hikayesi, kişiliği ve eserlerinin yanı sıra Tefsir ilmine katkılarını incelemektedir. Nitekim kaynaklarda Tayyib Okiç'in muhaddis kişiliğinin baskın olduğu yer olsa da ortaya koyduğu eserler ve öğrencilerinin söylemlerinden müfessir bir kimliğinin olduğu açıktır. Avrupa'da aldığı eğitimi ve birikimi İslami ilimlerle özelde de Tefsir ilmiyle mezceden Tayyib Okiç'in Tefsir alanına dair verdiği eserler de büyük bir öneme haizdir. Bu çalışmada M. Tayyib Okiç'in Türkiye ilahiyat akademisindeki ve Tefsir ilmindeki yerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Sözü edilen çerçevede kendi eserlerinin ve yetiştirdiği öğrencilerin söylemlerinin analizi yapılarak tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tefsir, M. Tayyib Okiç, Tefsir Usulü, İlahiyat Fakültesi.

ABSTRACT

M. TAYYIB OKİC AND HIS CONTRIBUTIONS TO THE EXEGESIS

Yasemin MAVİ

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, Exegesis, Master's Degree, January/2025

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Davut AGBAL

Muhammed Tayyib Okıç, who was born in the town of Graçanitsa in the Tuzla Sanjak of Bosnia and Herzegovina, is the son of Mehmet Tevfik Efendi, who was educated in Istanbul madrasas and served as assistant to the Reîsu'l-Ulemâ of Sarajevo. Okıç, who completed his education in different cities of Europe and held official positions, came to Turkey in 1945. In 1950, he joined Ankara University Faculty of Theology as a professor. Apart from Ankara, he worked as an academician in Konya and Erzurum and educated many important figures of the theological academy. This study deal with Tayyib Okıç's life story, personality and works, as well as his contributions to the science of Tafsir. As a matter of fact, although it is stated in the sources that Tayyib Okıç's hadith personality is dominant, it is clear that he has a commentator identity from the works he produced and the discourses of his students. The works of Tayyib Okıç on the field of Tafsir, whose education and experience he received in Europe were combined with Islamic sciences and specifically the science of Tafsir, are also of great importance. This study aims to determine M. Tayyib Okıç's place in the Turkish Theological Academy and the science of Tafsir. Within the mentioned framework, determinations will be made by analyzing his own works and the discourses of the students he has trained.

Keywords: Exegesis, M. Tayyib Okıç, Tafsir Method, Faculty of Theology.

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim

Âlimler tarafından Tefsir bilimdalı ile ilgili pekçok eser ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yılları arasında kalan dönem ise birçok açıdan zengin bir içeriğe sahiptir. Fakat bu dönemdeki eserlerin pek çoğunun el yazması olması sebebiyle araştırmacılar ilk başta pek ilgilenmemişler, zamanla bu kıymetli eserleri tez çalışmalarında konu olarak seçmişlerdir. Yine bu döneme rastlayan 1902-1977 yılları arasında yaşamış Boşnak bir âlim olan Muhammed Tayyib Okiç'i ise gün yüzüne çıkaracak düzgün bir çalışma neredeyse yapılamamıştır. Okiç hakkındaki bilgiler sistematik bir şekilde, tutarlı olarak sunulamamıştır. Yapılan çalışmalarda ise büyük oranda onun muhaddis yönünün vurgulanması bizi bu araştırmaya sevk etmiştir.

Yaptığımız bu çalışma ile Muhammed Tayyib Okiç'in farklı dillerde yazılmış eserlerine dikkat çekmeyi ve ilmî hayatını, sîretini ve kişiliğini en güzel şekilde sizlere aktarmayı umuyoruz. Yaptığımız bu tez çalışması ile farklı araştırmacılara da rehberlik etmeyi umuyoruz. Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır. Ayrıca çalışmanın hazırlanma sürecinde çalışmama yol gösteren kıymetli hocalarıma, tez savunma sürecimdeki katkılarından dolayı komisyon hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Manevi desteklerini esirgemeyen aileme şükranlarımı sunarım.

Yasemin MAVİ

10/01/2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İİ
ABSTRACT.....	İİİ
ÖNSÖZ	İV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	Vİİİ

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.3. Araştırmanın Literatür Değerlendirmesi.....	2
1.4. Araştırmanın Metodu.....	5

II. BÖLÜM

2. TAYYİB OKIÇ'IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	6
2.1. Muhammed Tayyib Okiç'in Muhiti ve Hayatı	6
2.1.1. Tayyib Okiç'in Yaşadığı Muhit.....	6
2.1.2. Tayyib Okiç'in Hayatı	7
2.2. Tayyib Okiç'in İlmî Kişiliği	13
2.2.1. Tayyib Okiç'in Entelektüel Muhiti ve Hocaları	18
2.2.2. Tayyib Okiç'in Öğrencileri ve Yaptırdığı Tezler	19
2.2.2.1. Okiç'in Öğrencileri	19
2.2.2.2. Okiç'in Yaptırdığı Tezler	22
2.3. Tayyib Okiç'in Akademik Mirası.....	24
2.3.1. Kitapları.....	24
2.3.2. Makaleleri.....	30
2.3.3. Yayınlanmamış Notları	45

III. BÖLÜM

3. TAYYİB OKIÇ'IN TEFSİR İLMİNE VE TÜRKİYE TEFSİR AKADEMİSİNE KATKILARI.....	46
3.1. Tayyib Okiç ve Kur'ân	46

3.1.1. Kur'ân'ın Kelime Kökeni ve İsimleri.....	46
3.1.2. Kur'ân'da Geçen Vahiy Kavramının Tanımı ve Vahyin Geliş Şekilleri	49
3.1.3. Kur'ân'a Mushaf Denilmesinin Sebepleri ve Sahabilere Ait Mushaflar.....	55
3.1.4. Kur'ân-ı Kerîm'deki İlk ve Son İnen Âyetler	57
3.1.5. Kur'ân'da Kullanılan İsimler ve Lakaplar	59
3.1.6. Kur'ân Tercümeleri'nde Yaşanan Farklılıkların Sebepleri ve Farklı Dillere	
Yapılan İlk Tercümeler	61
3.2. Tayyib Okiç ve Kıraat İlmi	63
3.2.1. Kur'an'ı Okuma Kaideleri (Tecvid)	63
3.2.2. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Kerîm'i Okuyuş Tarzı	66
3.2.3. Kur'ân'ın Elhan ile Okunması.....	67
3.2.4. Kur'ân'ın Ezberlenmesi	69
3.3. Tayyib Okiç ve Ulûmu'l-Kur'ân	71
3.3.1. Tefsir İlminin Tanımı ve Kelime Kökeni	71
3.3.2. Ulûmu'l-Kur'ân.....	73
3.3.2.1. Garîbu'l-Kur'ân.....	73
3.3.2.2. Aksâmu'l-Kur'ân	76
3.3.2.3. Mübhemâtu'l-Kur'ân.....	78
3.3.2.4. Mecâzü'l-Kur'ân	80
3.3.2.5. Î'câzu'l-Kur'ân.....	82
3.3.2.6. Fezâilu'l-Kur'ân	87
3.3.2.7. Ahrufü's-Seba	89
3.3.2.8. Vücûh ve Nezâir.....	92
3.3.2.9. Halku'l-Kur'ân	94
3.3.2.10. Mücmel-Mübeyyen	95
3.3.2.11. Esbâb-ı Nüzul.....	96
3.3.2.12. Nesh	98
3.4. Tayyib Okiç'in Türkiye Tefsir Akademisi'ne Katkıları	102
3.4.1. Tayyib Okiç ve Öğrencileri	102
3.4.1.1. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve İlmî Kişiliği	103
3.4.1.2. Tayyib Okiç ve İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir İlminin Farklı Konularına	
Yaklaşımı.....	104
3.4.1.3. Süleyman Ateş'in Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	110

3.4.1.4. Tayyib Okiç ve Süleyman Ateş'in Tefsir İlminin Farklı Konularına Yaklaşımı.....	111
--	-----

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	115

KISALTMALAR

D. Doğum Tarihi

Ö. Ölüm Tarihi

H.z. Hazreti

r.a. radıyallahu anh

r.anhâ radıyallahu anhâ

c.c. celle celâluhû

a.s. aleyhisselâm

No numara

M. Milâdî

H. Hicrî

Dr. Doktor

b. İbni

s.a.v. sallallahu aleyhi ve sellem

vd. ve diğerleri

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yılları arasında yaşamış bir balkan âlimi olan Tayyib Okiç'in (ö.1397-1977) ilmî hayatı, eserlerinin muhteva ve metot açısından tahlil ve tanıtımı, hocaları, öğrencileri ve Tefsir ilmine katkılarıdır. Rumeli topraklarında doğan ve hayatının bir kısmı birinci ve ikinci dünya harbine denk gelen Tayyib Okiç Hoca, yaşam döngüsünün ilk yarısını Bosna Hersek, Sırbistan ve Makedonya ülkelerinde geçirmiştir. Onun eserlerinin pek çoğu balkan coğrafyasında kalmış olduğundan özellikle hayatının Türkiye'de geçen yılları esnasında kaleme aldığı eserler kıymet taşımaktadır. Hayatının ikinci döneminde Türkiye'de ilk akademisyenlik yapanlardan biri olması hasebiyle kendisi önemli bir şahsiyettir. Bir dönem arşiv odasında istinsahla görevli memur olarak çalışmış, pek çok belgenin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır.

Elit okullarda okumuş ve entelektüel bir çevreye sahip olan Okiç, Türkiye'de akademisyenliğin nüvelerini atmış isimler arasında sayılmaktadır. Belli bir vizyona sahip olan Okiç, kişiliği ile her daim örnek olmuştur. Bu sebeple bu tez çalışmasında ilmî kişiliği ve eserlerinin dışında onun ahlakına da bilhassa yer verilmiştir. Onun müfessir kimliği de yadsınamaz bir olgudur.

Okiç, birçok alanın yanı sıra Tefsir ve Kıraat ilimleriyle de meşgul olmuştur. Bize ulaşan eserlerinin sayısı ise 6 kitap ve 18 makaledir. Üretken bir müellif olması ve çağının entelektüel mirasını yansıtması hasebiyle onun daha yakından incelenmesi döneme ışıktutacaktır. Bu tez M. Tayyib Okiç'in hayatı ve ilmî kişiliğinin yanı sıra Tefsir ilmiyle ilgili eserlerindeki metodu ve kaynaklarını ortaya koymakla sınırlıdır. Okiç'in Türkiye'deki yazmış olduğu eserler bu tezdeki konuların kapsamı ve sınırlarını belirlemektedir. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Balkan Coğrafyasının kültürel panoraması, Tayyib Okiç'in hayatı, ilmî sîreti ve eserlerinden oluşurken, ikinci bölüm ise Tefsir ilmine katkıları ve Tefsir ilmindeki görüşlerini içermektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu tez, Muhammed Tayyib Okiç'in eserlerinin muhteva ve metodunu tahlil ederek müellifin müfessir kişiliğini ve Türkiye'deki Tefsir çalışmaları açısından önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada Muhammed Tayyib Okiç'in Tefsir ilminde hangi problemlere nasıl çözüm bulduğunu ayrıca Okiç'in öğrencilerinden olan İsmail Cerrahoğlu'nun ve Süleyman Ateş'in bu ilmî birikimi nasıl aktardığını ve onların eserlerinin Okiç'in Tefsir yaklaşımıyla benzerlik ve farklılıklarını anlatmayı hedeflemektedir.

Çalışma son dönem Osmanlı Balkan müfessirlerinden olan Tayyib Okiç'in hayatından bahsederek o dönemdeki din eğitimi faaliyetlerine de değinmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Okiç'in Kıraat alanındaki değerlendirmelerini de ortaya koymayı hedeflemektedir. Buna ilaveten Klasik Dönem Ehl-i Sünnet âlimleri, Tayyib Okiç ve Okiç'in öğrencilerinin Tefsir görüşlerini mukayese ederek okuyuculara bir perspektif kazandırmayı gaye edinmektedir. Ayrıca onun Tefsir ilmi dışında diğer konularda yazdığı makalelerine de yer verilerek o dönemin Balkan Dünyasını yansıtmayı hedeflemektedir.

Bu tez çalışması, Muhammed Tayyib Okiç'in eserlerinde yer alan Tefsir ilmi ile ilgili bilgileri tanıtmak, değerlendirmek ve katkısını anlatmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada müellifin hayatı ve yöntemi de ele alınarak onun daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Ayrıca Okiç hakkında yapılan pekçok çalışmanın bilgilerinin sistematik şekilde sunulması amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Literatür Değerlendirmesi

M. Tayyib Okiç ile alakalı ilk yazı İsmail Baliç'in 1978'de yazdığı *M. Tayyib Okiç (1902-1977) Vefeyât* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Tayyib Okiç'in kişilik özellikleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Süleyman Tülücü'nün 1982'de yazdığı *Merhum Prof. M. Tayyib Okiç'in Eserleri Üzerine* adlı eseri Tayyib Okiç'in kendi yazdığı ve onun vefatı sonrası onun hakkında yazılmış eserleri kaleme almaktadır. Aynı kalemden çıkmış *Vefatının 7. Yıldönümünde Prof. M. Tayyib Okiç Hakkında Bazı Notlar* adlı çalışma yine benzer konuları ele almaktadır. İbrahim Hatiboğlu'nun Said Hatiboğlu ile yaptığı röportaj sonrası 2007'de kaleme aldığı *M. Said Hatiboğlu ile Tayyib Okiç'in İlmî Kişiliği ve Tesirleri Üzerine* adlı yazısı Tayyib Okiç ve öğrencileri arasındaki ilişkiyi anlamamız noktasında önem arz etmektedir.

Okiç hakkında derin bilgilere sahip olan Behlül Kanaqi'nin 2011'de yazmış olduğu *M. Tayyib Okiç ve Mevzu Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması* adlı yazısı

bulunmaktadır. Burada Okiç'in muhaddislik boyutuna değinen Kanaqi, bu çalışmada mevzu hadisler konusunu ele almıştır. Okiç'in hadis hakkındaki görüşlerini elde etme açısından bu yazı önemlidir. 2014'de Mehmet Mahfuz Söylemez tarafından kaleme alınmış *Muhammed Tayyib Okiç'in Kütüphanesi İle İlgili Bazı Mülahazalar* adlı çalışma Okiç vefat ettiğinde kitaplığında hangi tür kitaplar olduğunu ve daha önce danışmanlığını yaptığı öğrencilerinin tezlerinde Okiç'in yaptığı tashih nüshalarının bu kitaplıkta olduğunu öğrenmemiz açısından önemliydi.

Tayyib Okiç'in muhaddisliği konusunda çalışılmış ilk doktora tezi *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri* adlı çalışması ile Behlül Kanaqi'nin 2017'de yazdığı tezdır. Bu tez çalışmamıza büyük oranda ışık tutmuştur ve bilgi edinemediğimiz pek çok mevzuyu aydınlatmıştır. Tayyib Okiç'in sahabeye dair görüşlerine ise Halil İbrahim Doğan 2019'da *M. Tayyib Okiç'in Sahabe ile İlgili Görüşleri* adlı makalesinde yer verilmektedir.

İsmail Cerrahoğlu'nun editörlüğünü yaptığı *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı* adlı kıymetli eserde Okiç ile ilgili yazılar bulunmaktadır. Bu kitabın içeriğinde farklı yazarlar tarafından yazılmış onunla ilgili konu başlıkları ise şu şekildedir: Prof. M. Tayyib Okiç için, Prof. M. Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri, Vefatına Tarih, Değerli Âlim ve Büyük İnsan Tayyib Okiç, Prof. M. Tayyib Okiç ve Bosna Hersek Tarihi, Bosna Eyaleti, Tayyib Hoca'dan Hatıralar. Bu çalışmada İ. Cerrahoğlu başta olmak üzere T. Güllap, Mücteba Uğur, A. N. Tarlan, M. T. Gökbilgin, O. Cilacı gibi pek çok isim yazı kaleme almıştır. Bu çalışmada Okiç'in de daha önceden değindiği Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi ve Bosna Kültürü ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Bu çalışma tek bir eserde farklı konulara yer bulma açısından Okiç hakkında değerli bilgiler içermektedir. Bu sebeple çalışmamızın pek çok yerinde bu eserden faydalandık.

Literatür taraması çerçevesinde M. Tayyib Okiç hakkında pek çok akademik çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ancak bu literatürden edindiğimiz bilgilere göre onun hakkındaki bilgiler dağınık bir vaziyettedir. Çalışmaları birbiri ile kıyasladığımızda birbirini nakzeden tutarsız bilgiler olduğunu fark ettik. Bu sebeple Prof. M. Tayyib Okiç'in hakkında doğru kaynaklardan sistematik bir şekilde bilgi sunmaya çalıştık. Ayrıca yapılan bu çalışmalarda Okiç'in muhaddislik yönünün üzerinde durulduğunu ancak müfessirlik yönüne vurgu yapılmadığını fark ederek bu alandaki ilk çalışmayı yapmak istedik. Nitekim öğrencilerinin anlatımından Tayyib Okiç'in Tefsir Usûlü derslerine de girdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu konuyla alakalı herhangi bir yazı kaleme alınmamıştır. Bu noktada Okiç'in *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kıraati* ve *Tefsir ve Hadis Usûlü'nün Bazı Meseleleri* adlı kitaplarına başvurduk. Bu çalışmalardan Okiç'in Tefsir alanına dair görüşlerini elde

etmeye çalıştık. Senkronik bir şekilde İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir alanına dair eserleri üzerinde de çalışmalar yaparak aynı konulardaki görüşlerini inceledik ve mukayese yöntemi kullanmaya gayret ettik.

Cerrahoğlu'nun hayatını incelediğimiz kısımda 2009 yılında yazılmış Sadık Kılıç ve Şehmus Demir tarafından yazılmış olan *Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile "Hayat Tecrübesi" Üzerine Bir Söyleşi* adlı makeleden, 2014 yılında yazılmış Gökhan Atmaca'nın kaleminden çıkmış *İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları* adlı makaleden, 2017 yılına ait Harun Savut ve Ayşenur Özbakkal'a ait *Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri* adlı makaleden, ayrıca 2019 yılında basılmış Hatice Teber'e ait *Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmî Çalışmaları* adlı makaleden yararlandık. Bunun yanısıra 2019 yılına ait Sakin Taş ve Soner Aksoy'a ait *İlme Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu Hocaya Ziyaret ve İzlenimler* adlı makaleden yararlandık. Daha sonra Cerrahoğlu'nun görüşlerine yer vermek istedik. Bunun için öncelikle 1975 yılına ait *Kur'anda İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri* adlı makaleden, 1989 yılına ait *Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar* adlı makaleden, 1991 yılına ait *Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız* adlı makaleden ve buna benzer Cerrahoğlu'nun kaleminden çıkma pek çok makaleden yararlandık ve kaynakça kısmımızda yararlandığımız bu makalelere yer verdik. Yazarlığını Gökhan Atmaca ve Ali Karataş'ın yaptığı *Tefsire Adanmış Bir Ömür İsmail Cerrahoğlu* adıyla FCR Yayın'dan 2019 yılında çıkmış olan eser, Cerrahoğlu'nun hayatı, görüşleri ve çevresi hakkında pek çok bilgiyi elde etmemizi sağlamıştır. Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü* adlı kitabı onun Tefsir Usûlü bilgilerine erişme imkanı sağlamıştır. 1991 basımlı *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler* adlı kitap ise Kur'ân'ın mucizliği hakkında Cerrahoğlu'nun fikirlerini elde etme olanağı sunmuştur. *İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine* adlı kaynak ise Cerrahoğlu'nun Tefsir Kaynakları hakkında bilgi toplamamıza yardımcı olmuştur.

Daha sonra Okiç'in diğer öğrencisi olan Süleyman Ateş'in hayatını ele aldık. Bu esnada 1997 yılında Hikmet Selçuk tarafından yazılmış, bir röportaj niteliğinde olan *Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi* adlı makaleden yararlandık. Daha sonra Fecr yayınlarından çıkan Gökhan Atmaca ve Ali Karataş'ın editörlüğünü yaptığı *Tefsire adanmış bir ömür Süleyman Ateş* adlı kitaptan faydalandık. Sonrasında 1972 yılında yayınlanmış Kılıç Kitabevi'nden çıkan *İslam'a İtirazlar Ve Kur'ân-ı Kerîm'den Cevaplar* adlı kitaptan yararlandık. Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi'nde yer alan 1998 tarihli *Örtünme* adlı yazısıyla Ateş, fikhî pek çok konuya yer vermiştir. Son olarak *Süleyman Ateş'in Yüce Kur'ân'ın Çağdaş*

Tefsiri'nde Bakara Sûresi Bağlamında Psikolojik Yorumlar adıyla 2020 yılında Merve Saçlı'nın kaleme aldığı makale, Ateş'in Psikolojik Tefsir yorumlarını anlamamızda yardımcı olmuştur.

1.4. Araştırmanın Metodu

Öncelikle bu araştırmada bir müfessir tanıtımı ele alındığından dolayı betimleyici ve tasvir edici yöntemler kullanılmıştır. Müellifin tanıtımı için kullanılacak başlıca yayınlar ise öğrencileri Ali Osman Koçkuzu ve Said Hatiboğlu ile hocaları M. Tayyib Okiç hakkında yapılan röportajlar ve İsmail Cerrahoğlu'nun editörlüğünü yaptığı *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı* adlı eseridir. Ayrıca Behlül Kanaqi'nin doktora çalışması ve daha sonra kaleme aldığı Ulusal Balkan Kongresi bizim için önem taşıyacaktır. Müellifin ilmî kişiliği ile alakalı yukarıda literatür değerlendirmesi başlığı altında zikredilen, müellifin Tefsir, Kıraat, Hadis ve İslam Hukuku alanlarındaki kitap, tez çalışmaları, makaleler ve sempozyum bildirileri esas alınarak yazılacaktır.

Bu esnada müfessirin Tefsir ilmine dair görüşleri ve ilmî hayatı hakkındaki bilgiler esas alınırken objektif kalınmaya dikkat edilecektir. Bahsi geçen eserler üzerinde dikkatli okumalar yaparak işe başlanacaktır. Müfessirin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri 1. bölümde; müfessirin Tefsir, Kıraat ve Tefsir Usûlü ilimlerine ve Türkiye Tefsir Akademisi'ne katkıları ise 2. bölümde ele alınacaktır. Müellifin Kur'ân İlimleri hakkındaki görüşleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu sebeple tanıtıcı ve tasvirî bir anlatım olacaktır. Ayrıca son aşamada İsmail Cerrahoğlu ve Süleyman Ateş ile Tayyib Okiç arasındaki Tefsir ilmindeki görüş farklılıkları esas alınarak konu genişletilecek, metinler arası mukayese yöntemiyle değerlendirmeler yapmaya çalışılacaktır. Çalışmadaki imla kuralları ve kaynaklara yapılan atıflarda İSNAD (2. Edisyon) sistemi kullanılacaktır.

II. BÖLÜM

2. TAYYİB OKİÇ'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Doğu ve Batı arasında köprü vazifesi oluşturan Tayyib Okıç, Ankara İlahiyat ve sonrasında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde hocalık yapmış, Tefsir ve Hadis derslerine girmiş ve ders notlarını sistematize etmiştir. Bu önemli şahsiyetin Türkiye'deki akademisyenliği şöhret kazanmışsa da dünyaya geldiği ilk topraklar olan Bosna Hersek onun yaşam şeridinde önemli bir yer kazanmaktadır.

2.1. Muhammed Tayyib Okıç'ın Muhiti ve Hayatı

2.1.1. Tayyib Okıç'ın Yaşadığı Muhit

Coğrafi anlamda Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya adalarıyla birlikte Yunanistan'ı ve Trakya'yı içine alan yarımada Balkanlar denilir.¹ Bu coğrafya Avrupa'nın güneydoğu yarımadasına denk gelmektedir ve bazen bu topraklara Rumeli de denilmektedir.² Tayyib Okıç ise Bosna Hersek'in Tuzla Sancağına bağlı Graçanitsa kasabasında 1902 tarihinde dünyaya gelmiştir.³ Bu sebeple yirminci yüzyılda Bosna Hersek'in bulunduğu duruma bakmak gerekir. Tayyib Okıç'ın çocukluğu ve gençliği Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine denk gelmektedir.⁴

Osmanlı Devleti 14. Yüzyıllarda Balkanları hâkimiyetine almıştır ve bu süreç 20. Yüzyıla kadar devam edegelmiştir.⁵ O dönemde Balkan Ülkeleri Roma'dan gelen tüccarlar vasıtasıyla karmaşık kültürler ile tanışıyor ve yavaş yavaş kozmopolit bir yapıya bürünüyordu.⁶ Bu esnada başta rejim değişiklikleri esas olmak üzere genelde siyasî sebeplerle Balkanlar çeşitli göçlere maruz kalmıştır.⁷ Bütün bu unsurlar balkanların din konusunda da farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Balkanlarda baskın olan grup Hristiyan Ortodokslardır. İkinci baskın grup olarak Müslümanlar gelir. Hristiyan Ortodokslar Osmanlı Dönemi'nde

¹ Fikret Karaman, "Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Mirası", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2018), 22.

² Karaman, "Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Mirası", 22.

³ İbrahim Hatiboğlu, "Muhammed Tayyib Okıç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/336.

⁴ Mehmet Akif Koç vd., *Tefsire akademik yaklaşımlar* (Ankara: Otto, 2013), 2/188.

⁵ Karaman, "Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Mirası", 22.

⁶ Adnan İsmaili, *Balkanlar ve İslâm*, ed. Abdullah Taha İmamoğlu - Mehmet Fatih Soysal (İstanbul, 2020), 26.

⁷ Karaman, "Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Mirası", 23.

Rum Patrikhanesi'ne bağlı idiler. Onların korunması Türklerin himayesinde oluyordu. Üçüncü grup olarak ise Hristiyan Katolikler gelmektedir.⁸ Bu üç grubu birbirinden ayırmaya kalkışmak oldukça zordur. Çünkü o bölgede Sırpça ve Hırvatça konuşan çoğu kişinin kimliğine bakıldığı zaman Müslüman olduğu fark edilmektedir.⁹ Bu noktada farklı dine ait kimselerin ortak dil konuştukları anlaşılmaktadır. Tayyib Okiç Boşnakların direnmeleri neticesinde onların Sırp ve Hırvatlardan ayrı bir millî topluluk olduğunun devletin resmî kaynaklarında geçtiğine değinmiştir. Anayasada “Boşnak” terimi yerine “Müslüman” kelimesi seçilmiştir.¹⁰ Burada da görüldüğü üzere insanların inançlarına göre bir ayrım belirgin olduğu için bu iki kavramı birbiri yerine kullanmakta bir beis görmemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin müshamakâr politikası ile birlikte Balkanlar'a yerleşen Sırp ve Hırvat gibi farklı milletler, Osmanlı'nın çöküş dönemine gelindiğinde ayrışmak durumunda kalmıştır. 1908'de Bosna Hersek Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır.¹¹ Bu ayrılış özgürlük, demokrasi, eşitlik gibi kavramları beraberinde getirmiş, sırasıyla Sırbistan, Karadağ, Yenipazar, Kosova ve Makedonya da Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır.¹² Osmanlı'nın bu topraklardan çekilmesi Boşnak Müslümanlar açısından tehlikenin başladığının ilk göstergesidir. 28 Haziran 1914'de Avusturya Macaristan Prensi Ferdinand'a Saraybosna'da suikast düzenlenmesi neticesinde patlak veren Birinci Dünya Savaşı bölgede ciddi problemlere neden olmuştur.¹³ Daha sonraki süreçte ise İkinci Dünya Savaşı olmuştur. Oldukça karmaşık ve sorunlu olaylar silsilesi içerisine doğan ve yetişen Tayyib Okiç'in eserlerinde o döneme ait saptamalar bulunmaktadır. Özellikle Bosna kültürü tanıtımına dair yazdığı makaleler önemi haizdir.

2.1.2. Tayyib Okiç'in Hayatı

Muhammed Tayyib Okiç Boşnak hafızasının yenilenmesini sağlayan daha önceden Osmanlı kültürü coğrafyasında yaşamış ve bu kültüre katkı sağlayan Boşnak âlimlerin devamı niteliğinde bir akademisyendir. Tayyib Okiç, Bosna'dan Medine'ye uzanan bu silsilenin önemli bir halkası olarak görülür. Ayrıca onun düşünce yapısında Avrupa, Balkanlar ve Türkiye bir bütün olarak sergilenir. Nitekim Prof. Dr. Mehmet Görmez, Tayyib

⁸ Kemal Karpat, “Balkanlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/27.

⁹ Karpat, “Balkanlar”, 5/27.

¹⁰ M. Tayyib Okiç, “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 4 (16 Mart 2012), 212.

¹¹ Husein Rızai, “Balkanlarda İslâmî Düşüncenin Gelişim Süreci”, ed. Mustafa Şentürk, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2008), 41.

¹² Rızai, “Balkanlarda İslâmî Düşüncenin Gelişim Süreci”, 41.

¹³ Rızai, “Balkanlarda İslâmî Düşüncenin Gelişim Süreci”, 42.

Okiç olmadan Bosna'dan Medine'ye uzanan senedin munkatı' olacağını ifade etmiştir.¹⁴ Prof. Dr. Nesimi Yazıcı da bugün emekli olan pek çok Ankara İlahiyat Fakültesi öğretim üyesinin veyahut da görev yapmakta olan akademisyenlerin ilmî birikimlerinin çoğunun Tayyib Okiç'e dayandığını bize aktarmaktadır.¹⁵

Tayyip Okiç'in hayatını mekânsal olarak incelemeye alırsak ise iki kısma ayırmamız mümkündür. Hayatının ilk yarısını Bosna Hersek, Makedonya ve Sırbistan; diğer yarısını ise Türkiye'de geçirmiştir. Muhammed Tayyib Okiç, Bosna Hersek'in Tuzla Sancağına bağlı Gračanitsa kasabasında dünyaya geldi.¹⁶ Okiç ailesi, tarihi bir kökene dayanıyordu. 17. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'nın yavaş yavaş Macaristan topraklarından çekilmesi ile beraber Okiç Sülalesi Bosna'nın Yayçe şehrine göç etmiştir.¹⁷ Tayyip Okiç'in babası Mehmed Tefvik Efendi yirmi iki sene öğrenimini İstanbul'da görüp daha sonra Osmanlı İlmiye teşkilatından bir kıdem olan Saray Bosna Reîsu'l-Ulemâ¹⁸ muavinliğinde görev yapmıştır. Tayyip Okiç'in annesi ise Hasibe hanımdır.¹⁹ Tayyibe, Rabia ve Muhammed isimli üç kardeşi vardır.²⁰

Muhammed Tayyip Okiç çok yönlü kişiliğe sahip bir insandı. Evlenmemesi ona menfi olarak değil tam tersine ilmî anlamda pozitif olarak yansımış bu sebeple o, öğrencilerinin hepsini kendi evladı olarak tanımlamıştır. Öğrencileri onu, öğrencilerinin dertleri ile teker teker hemhâl olmuş²¹ ve sevgi dolu bir insan olarak aktarmaktadır. Kimi zaman onlara kitaplarından hediye etmiş, kimi zaman ceplerine para koymuş, kimi zaman ise evinde kalmalarına bile izin vermiştir. Öğrencilerinin doktora tezlerinin danışmanlığı ile yakînen ilgilenmiştir.²² Nitekim onun kütüphanesi incelendiğinde öğrencilerinin tezlerini teker teker altını çizerek okuduğu ve tashihini yaptığı bilinmektedir. Zira Okiç öldükten sonra İzmir'de miras olarak kalan kütüphanesinden İsmail Cerrahoğlu'nun, Süleyman Ateş'in, Talat Koçyiğit'in yayınlanmış çalışmalarının Okiç'in kütüphanesinde yerini aldığı görülmekte ve buradan çıkan tezlerin altının çizili olduğu bilinmektedir.²³

¹⁴ Behlül Kanaqi, "Muhammed Tayyip Okiç (Hayatı-Eserleri-Kişiliği) Sempozyumu", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2010), 201.

¹⁵ Kanaqi, "Muhammed Tayyip Okiç (Hayatı-Eserleri-Kişiliği) Sempozyumu", 202.

¹⁶ Halil İbrahim Doğan, "M.Tayyip Okiç'in Sahabe İle İlgili Görüşleri", ed. Özcan Güngör vd. (5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara: Sageya Yayıncılık, 2019), 960.

¹⁷ Kanaqi, "Muhammed Tayyip Okiç (Hayatı-Eserleri-Kişiliği) Sempozyumu", 202.

¹⁸ Muhammed Aruçi, "Reîs-ul Ulemâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2007), 34/549.

¹⁹ Süleyman Tülüçü, "Vefatının 7. yıldönümünde Prof. M. Tayyip Okiç hakkında bazı notlar", *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* 20/1 (1984), 30.

²⁰ Behlül Kanaqi, *M.Tayyip Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 45.

²¹ Kanaqi, "Muhammed Tayyip Okiç (Hayatı-Eserleri-Kişiliği) Sempozyumu", 203.

²² Osman Bayraktutan, "Kitabiyat: Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Ekim 2016), 213.

²³ Söylemez, "Muhammed Tayyip Okiç'in kütüphanesi ile ilgili bazı mülahazalar", 22.

İbrahim Hatiboğlu'nun Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne Tayyib Okiç ile ilgili madde yazmak istemesi sonucunda kafasında oluşan bazı soru işaretlerini hocası Said Hatiboğlu'na danıştığı “M. Said Hatiboğlu ile Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine” adlı makalede İbrahim Hatiboğlu, Said Hatiboğlu'na Tayyib Okiç ile tanışma öykülerini sormaktadır.²⁴ Said Hatiboğlu'nun söylediğine göre kendisi 1954 yılında fakülteye başlamıştır. O dönemde fakültedeki hocalar arasında Tayyib Hoca vardır. Said Hatiboğlu ikinci sınıftayken hadis derslerine Tayyib Hoca girmektedir. Bu esnada Tayyib Hoca'nın dışarıdan gelen öğrenciler ile kendi talebelerini rahatlıkla ayırt edebildiğini Said Hatiboğlu bize aktarmaktadır. Hadisleri tahtaya yazması sebebiyle Said Hatiboğlu'nu Tayyib Hoca methetmiş ve nereli olduğunu sorgulamıştır.

Said Hatiboğlu'nun aktarımına göre hoca namazında, abdestinde bir insan olup fakültedeki diğer hocalardan kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Bu yüzden öğrencilerinin ona çok hürmet duyduklarını söylemektedir.²⁵ Bir ara bu öğrencisine tasavvuf dersleri verdiğini ve “Tasavvuf Tarihi” adında kendi el yazması bir defterini ona hediye ettiğini söylemektedir. Ayrıca Said Hatiboğlu o dönemde profesör sayısının az olduğunu, Tefsir ve Hadis gibi önemli derslere giren kimselerin henüz profesör olmayan kimselerden oluştuğunu aktarmaktadır. Bu yüzden talebenin seviyesi de yüksek olmadığı için Diyanet'in Müşavir heyetinden gelen bazı hocaların Arapça dersi yaptıklarını, Celaleyn'i açıp çevirdiklerini anlatmaktadır. Öğrencilerine karşı oldukça samimi olan Okiç, onlara karşı merhametini de esirgemezdi ancak emek verdiğinden karşılığını beklerdi. Said Hatiboğlu bir anısını şu şekilde aktarıyor: “Rahatsız etmemek için çok nadir giderdim, hoca darılmış bana.”²⁶

Hocasının fiziki özelliklerini kısa ama hafif göbekli olarak tarif eden Said Hatiboğlu, oldukça titiz olan Tayyib Hoca'nın hiç evlenmediğini bu yüzden bütün işlerini kendisinin yaptığını; çamaşır, ütü gibi ev işlerinin onu fazla oyaladığından ve ilimden alıkoyduğundan bahsetmektedir. Öğrencileri Okiç'in yaşamında hep belli bir usulü takip ettiğinden bahsetmektedir. Said Hatiboğlu, hocasının klasikleşmiş bir ders verme usulünün olduğunu hatta elinde sahih hadislere ve mevzu hadislere dair kendi hazırladığı bir külliyyatının da olduğunu ve bunu okuttuğunu bizlere söylemektedir.²⁷ Said Hatiboğlu Okiç'in Fransa'daki hocası William Marcais'den ders aldığını, Paris'te doktora yaparken bütün İslami bilimleri orada gördüğünü ve bu hocanın Fransa'da Buhari'nin 4 ciltlik Fransızca tercümesini de

²⁴ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 169.

²⁵ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 169.

²⁶ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 170.

²⁷ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 173.

titizlikle yaptığını söyler.²⁸ Ayrıca Okiç öğrencilerine fazlaca ehemmiyet veren bir kimliğe sahipti. Said Hatiboğlu kendi ders döneminde ilerleyen sınıflarda ise Tayyib hocanın aşırı ilgisinden kaynaklı olarak kendisinin de Hadis ilmine karşı yoğun bir ilgi duyduğundan bu sebeple son senesinde Tayyib hocanın onu asistanı olarak almaya niyetlendiğinden bahsetmiştir. Ancak Hatiboğlu'nun böyle bir niyeti yoktur ve o esnada asistanlık kadrosu da oluşmamıştır.²⁹ Tayyib Hocanın sırf bu yüzden Said Hatiboğlu için Dinler Tarihi Hocası'ndan rica minnet bir kadro bulduğundan bahsetmiştir. Bu ifadeden de Tayyip Okiç'in öğrencilerini ne kadar önemseydiğini ve onların ilim yolculuğunda yollarını sonuna kadar açabilmek için gayret gösterdiğini anlıyoruz.

Said Hatiboğlu'na göre hocası ilmî gelişimini Fransa'daki şarkiyatçı hocalarından almıştır.³⁰ Hocasının müthiş derecede okuma yaptığından ve düzenli Cumhuriyet Gazetesi'ni okuduğundan ve bu gazete küpürlerini biriktirdiğinden bahsetmektedir. Kendisi tatile gittiği dönemlerde talebelerinin hocalarının evinde kaldığından ve eve gelen bu gazetelerin küpürlerini aldıklarından söz etmektedir. Çünkü o dönemde küpürlerden biri bile eksik olsa yeni matbuat almaya yarayan bu küpürlerin hiçbir manası kalmayacaktı.³¹ Hatiboğlu'nun bu cümlesinden öğrenci ve hoca ilişkisinin ne kadar kuvvetli olduğunu anlayabiliyoruz. Hocasının mezhepçiliğinin olmadığını ve mezheplere düşmanlığının da olmadığından bahsetmektedir.³² Hatiboğlu, Tayyib Bey'in şarkiyatçılığı çok iyi bildiğini ve bunu Türkiye'ye aktarma hususunda en önde gelen kişiler arasında sayılması gerektiğinden bahsetmektedir.³³ Said Hatiboğlu Tayyib hocanın kütüphanesini Türkiye'ye taşıyamadığını bu sebeple bütün kütüphanesini maaşı ile tekrardan düzdüğünü ifade etmektedir.³⁴ Bu sebeple O, oldukça kararlı ve azimli bir kişilik olarak kabul edilebilir.

Okiç, sadece öğrencilerine karşı değil aile üyelerine ve arkadaşlarına karşı da çok saygılı ve hatırlı bir insandı. Türkiye'de olduğu zaman bile ailesiyle hiçbir zaman bağlantısını kesmemiş, devamlı olarak mektuplaşmasını sürdürmüştür.³⁵ Hatta doktora tezini bitirmiş olduğu ve resmî evraklara geçirileceği sırada babasının hastalandığını öğrenmesi üzerine onunla ilgilenmeye gidecektir. Kardeşleri ve arkadaşları ile devamlı irtibat hâlinindedir. Tayyib Okiç müsteşrik olan arkadaşlarını bile herhangi bir ithama tâbi tutmadığı görülmekte

²⁸ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 170.

²⁹ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 173.

³⁰ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 178.

³¹ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 179.

³² Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 179.

³³ Hatiboğlu, "M. Tayyib Okiç ve Türkiye'de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle", 169.

³⁴ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 180.

³⁵ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 70.

ve faydalı olan ilmi onlardan almak için onlarla mektuplaşmalarının devam ettiği anlaşılmaktadır.³⁶ Said Hatiboğlu bu konu ile alakalı olarak bizlere belirli anekdotlar sunmaktadır. Hatiboğlu, Okiç Hocanın Henri Laust adında bir doktora arkadaşının olduğunu bu adamın Collège de France’da çalıştığını ifade etmektedir. Hocasının diğer bir arkadaşının isminin ise George Vajda olduğunu ve Gotthard Jaschke’nin de o esnada hocasının yazıştığı kimseler arasında olduğunu belirtmektedir.³⁷ Bu adamın dînî cereyanları bilme açısından Türkiye’de önemli biri olduğunu Said Hatiboğlu bizlere aktarmaktadır.

Said Hatiboğlu, Tayyib Okiç’in Goldziher hakkında “İslamiyet tetkikinin şeyh adamlarından sayılır.” dediğini ancak gayr-ı müslim olduğu içinde Goldziher’in görüşlerine öğrencilerinin büsbütün inanmamaları gerektiği hususunda onları uyardığını aktarır.³⁸ Bu bilgi biz müfessirler için oryantalist eserleri incelerken nasıl bir yol izlememiz gerektiği hususunda bizlere bir yöntem sunmaktadır. Tayyib Okiç’in Goldziher’in kitabının tercümesinin birinci cildinin Fransızcasının olmadığını uyarmasıyla birlikte Hatiboğlu bu eksikliği fark edip tamamlamıştır. Ayrıca Said Hatiboğlu’nun anlattıklarından Okiç’in öğrencilerini de aynı kendisi gibi pek çok yeterlilik hususunda yetiştirdiğine rastlıyoruz. Çünkü Said Hatiboğlu röportajda kendi gibi Anadolu çocuklarının bu işi yapmalarının ne kadar meşakkatli olduğuna değinir.³⁹

Ali Osman Koçkuzu ise Tayyib Hocanın kişiliği hakkında güvenilir, ahlaklı ve kişilik sahibi olduğunu aktarmakta ve o yüzden böyle bir kimseyle çalışmanın zorluklarına değinmektedir.⁴⁰ Genelde yumuşak bir tavrı olmasına rağmen sinirlendiğinde haşın davrandığı konusunda hemfikir olan öğrencileri, onun bu kişilik yapısının menfî taraflarının da olduğuna değinirler.⁴¹ Ali Osman Koçkuzu’ya göre Tayyib Hocanın üzerinde titredığı dört-beş öğrencisi vardı. Onların fakültede büyüüp rol almaları için elinden geleni yaptı. Koçkuzu, Tayyib Hocanın yegane amacının öğrencilerini çift yönlü olarak yetiştirmek olduğuna değinir. Çünkü ona göre ilim kadar ahlakî değerler de ön plandaydı.⁴² Koçkuzu’nun deyişine göre hoca o dönemde başka yerlerde aynı görevi yapsa daha başarılı olabilirdi çünkü Buhari’nin Câmiu’s-Sahîh’ini okutmak gibi ya da fıkhu’l-hadis derlemesi yapmak gibi faaliyetleri o dönemde herkes yapamazdı.

³⁶ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç’in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 176.

³⁷ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç’in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 175.

³⁸ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç’in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 176.

³⁹ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç’in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 176.

⁴⁰ Hatiboğlu, “M. Tayyib Okiç ve Türkiye’de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle”, 168.

⁴¹ Hatiboğlu, “M. Tayyib Okiç ve Türkiye’de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle”, 168.

⁴² Hatiboğlu, “M. Tayyib Okiç ve Türkiye’de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle”, 170.

Okiç'in diğer bir özelliği ise çok cömert ve ince fikirli olmasıydı. O bayramlarda çocukları sevindirmek için harçlık dağıtırdı. Otobüs firmalarındaki muavinlere eşyalarını taşıdığı için harçlık verirdi.⁴³ Tayyip Okiç dakik bir insandı.⁴⁴ Ayrıca çok düzen ve tertip sahibi bir insandı. Öldüğünde arşivine bakıldığı zaman bütün kitaplar olması gereken kategoride, ciltlenmiş, ayrı ayrı bölümlendirilmiş ve tertemiz bir halde bulunmuştur. Kitaplarının birçoğunda önemli yerlerin altları düzenli şekilde çizilmiştir.⁴⁵

O, polyglot (çok dil bilen) bir insandı.⁴⁶ Dil eğitimine çok önem verirdi. Ali Osman Koçkuzu, Tayyip Hoca'nın polyglot yani çok dilen bir kimse olduğundan bahseder ve onun Osmanlı'nın balkanlarını en iyi bilen üç-beş kişiden biri olduğunu zikreder.⁴⁷ Okiç, çok okuyan ama az yazan bir kişiliğe sahip olduğundan dolayı pek çok iftiraya maruz kalmıştır. Bulduğu her vakitte okuma yaptığını, hatta parasının son kuruşlarını bile kitaplara yatırdığı bilinmektedir. Kütüphanesinin yanmasına ve Bosna'da tahrip edilmesine rağmen yılmamış ve Türkiye'de sıfırdan kendine kitaplık oluşturmuştur.⁴⁸ Bu kişilik yapısı onun küllerinden yeniden doğmasını sağlamış, daha güçlü bir yapı kazanmasını sağlamıştır. Bu titizliğinin ve dakikliğinin arkasında yatan temel etkenlerinden biri bu sayılabilir.

Dr. Osman Cilâcı, *Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı* adlı kitapta "Tayyip Hoca'dan Hatıralar" adlı bölüm yazısında hocası ile aralarında geçen birkaç anekdotu bizlere aktarmaktadır. Ona göre hocası hallâl-ı müşkilât yani her soruya doyurucu cevaplar veren bir kimse idi. Bolca kitap tavsiyelerinde bulunur, gerektiğinde kendi kütüphanesinden kitap bile getirirdi. Cilacı, hocasının cömertliğini bizlere şu sözlerle aktarıyor:

"Bir gün Konya Yüksek İslam Enstitüsü Öğretim Üyeleri ile teneffüste çay içiyorduk. Hocamız ekseriyetle çay parasını kimseye vermezdi. Müstahdem çayları getirmiş biraz sonra da boşalan bardakları toplamıştı. Tam oda kapısını çıkarken bardaklardan birkaçını düşürmüştü. Tayyip Hoca belli etmeksizin koridora çıkmıştı. Müstahdem'in eline 25 TL sıkıştırıverdiğini birkaç yıl sonra kahveciden dinlemiştim. Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nün emektar çaycısı Nuri Boyalı'nın anlattığına göre merhum Hoca, her kahve içişinde fincanın altına kimseye göstermeksizin 5 TL sıkıştırırdı. Çay ve kahvenin 15 kuruşa satıldığı o yıllarda 5 TL küçümsenecek bir para değildir."⁴⁹

Osman Cilacı'nın aktarımına göre Okiç, çantasını otobüsün bagajına yerleştiren şirket hizmetlisine her seferinde 5 TL vermeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Ayrıca Cilacı, hoca'nın insanlar üzerindeki fedakârlığının sayılamayacak kadar çok olduğunu dile getirmektedir. Onun arkadaşlarından birinin nakil işleminin geciktiğini ve Tayyip Bey'in işi bizzat takip

⁴³ Kanaqi, *M. Tayyip Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 70.

⁴⁴ Kanaqi, "Muhammed Tayyip Okiç (Hayatı-Eserleri-Kişiliği) Sempozyumu", 205.

⁴⁵ Söylemez, "Muhammed Tayyip Okiç'in kütüphanesi ile ilgili bazı mülâhazalar", 13.

⁴⁶ Hatiboğlu, "M. Tayyip Okiç ve Türkiye'de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle", 164.

⁴⁷ Hatiboğlu, "M. Tayyip Okiç ve Türkiye'de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle", 164.

⁴⁸ Cerrahoğlu - Şafak, *Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı*, 22.

⁴⁹ Cerrahoğlu - Şafak, *Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı*, 50.

ettiğini bizlere aktarmaktadır. Cilacı, hocasını hatırlınas bir insan olarak anlatmakta, mektupları ve bayram tebriklerini asla cevapsız bırakmadığından bahsetmektedir. Asla matbu yazı göndermediğini mutlaka itinalı bir el yazısı kullandığını da ekler. Aldığı maaşın tamamını bu memlekete harcadığını da ekler. Öyle ki Osman Cilacı Okiç'in kendine ait bir evinin bile bulunmadığını, mütevazi bir hayat yaşadığını söylemektedir.⁵⁰

2.2. Tayyib Okiç'in İlmî Kişiliği

Tayyib Okiç'in yoğun bir eğitim-öğretim hayatı olmuştur. Dönemin en kaliteli okullarında okuması onun hayatında dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Gračanitsa'da eğitimine başlamıştır ancak babasının işi nedeniyle eğitime Saraybosna'da devam etmeye karar vermiştir. 1916'da ilkokulunu ve Bendbaşı Rüştüye mektebini bitirmiştir. 1920 yılında ise daha modern bir anlayış sunan Okruzna Medresesi'ne gitmiştir ki burası çağdaş bir ilahiyat fakültesine benzemektedir. Ailesi Bosna'da olmasına rağmen ailesiyle yakından ilgilenen Okiç, onlarla irtibatını devamlı olarak sürdürmüştür.⁵¹

1925 yılında Nüvvab Mektebi'nden (Şeriat Kadıları Okulu) mezun olan Okiç, 1926'da Zagreb Üniversitesi'nde Latin Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiştir. 1927'de Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde lisans eğitime başlamıştır. 1930 yılında aynı üniversiteden Fars Dili ve Edebiyatı diplomasını almıştır. Daha sonra Sorbonne Üniversitesi'nde 1930 yılında Belgrad Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Fransa'da eğitim görürken aynı zamanda Tunus'ta da Zeytûne Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyat alanında ihtisas yapmıştır. 1931 yılında doktora tezini tamamlamıştır. "Hasan Kâfi de Bosnie, sa vie et oeuvres, avec la traduction de son ouvrage Nizamu'l-Ulemâ" isimli doktora tezinin yayınlama izni 10.07.1931 tarihinde verilmiştir.⁵² 1934-1941 yılları arasında Üsküp'teki Kral I. Alexander Mektebi'nde Hadis ve Tefsir dersleri okutmuş ve akabinde ise Belgrad Büyükelçiliği'nde tercümanlık yapmıştır.⁵³

1945 yılında Yugoslav ordusunda yedek subaylık yaptı.⁵⁴ 1945 yılındaki bu savaştan sonra diğer elçilik çalışanları ile beraber 8 ay boyunca Almanya'ya sürgün edilmiş ve burada esir olarak kalmıştır.⁵⁵ Tayyib Okiç için ömründeki en kötü seneler olarak adlandırabileceğimiz bu 5 sene çok zor şartlar altında ve sefalet içinde geçmiştir. Daha sonra

⁵⁰ Cerrahoğlu - Şafak, *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*, 51.

⁵¹ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 5.

⁵² Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 47.

⁵³ Muhammed Tayyib Okiç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları* (Ankara: Atlas, 2017), 10.

⁵⁴ İsmail Baliç, "Vefeyât", ed. Salih Tuğ, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 7/1-2 (1978), 331.

⁵⁵ Okiç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 10.

Okiç, Türkiye'ye dönmesi ile bu kötü zamanları dirayetli ve yüksek motivasyonlu yapısı sayesinde atlattır.

Halil Yinanç'ın dönemin başbakanlık müsteşarı İsmail Hakkı Ülkman'a 1949 yılında gönderdiği mektubunda Tayyip Okiç'in başbakanlık arşivine alınması ricası onun işe alınmasına yardımcı olmuş, böylece Okiç'in ekonomik anlamdaki buhranlı yılları da sona ermiş olacaktır.⁵⁶ Konuyla ilgili mektup Behlul Kanaqi'nin "M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri" adlı doktora tezinde ek-22'de sunulmaktadır. Daha sonraki süreçte Tayyip Okiç'in İstanbul başbakanlık arşivinde Osmanlı vesikalarını istinsahla görevli memur olarak çalışması, pek çok belgenin gün yüzüne çıkmasına ve insanların faydalanmasına yol açmıştır.

Daha önceki zaman dilimlerinde İstanbul Üniversitesine bağlı Dâr'ul-fünûn İlahiyat Fakültesi 1933 yılında kaldırılmıştır.⁵⁷ Akabinde ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı İslam İlimleri Enstitüsü 1936 yılında kaldırılmıştır.⁵⁸ Tayyip Okiç, din eğitimindeki bu boşluğu fark etmesi üzerine çalışma hayatına Ankara İlahiyat Fakültesi'nde devam edecektir.⁵⁹ Ankara İlahiyat Fakültesi 1950 yılında M. Tayyib Okiç'e yabancı öğretim üyeliği statüsünde "sözleşmeli profesör" unvanı vermiştir.⁶⁰ Bu sebeple Okiç, Ankara İlahiyat Fakültesi daha sonra Türkiye'deki diğer İlahiyat Fakülteleri'nin açılmasına da öncülük edecektir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde refaha kavuştuğu sanılan Okiç aslında siyasi anlamda bazı sıkıntılar çekmiştir. Bu yüzden burada 1969 senesine kadar çalışabilmiştir. Okiç'i fakülteden atmaya çalışanların öne sürdüğü sebep Okiç'in henüz basılı bir kitabının olmamasıdır. Okiç bunun üzerine 1959 yılında *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* kitabını yayınlanmıştır. Okiç'e baskı uygulayanlardan birisi Prof. Dr. Ziya Egemen'dir. Başörtülü bir bayan öğrencinin okuldan atılmasını protesto eden öğrencileri kışkırttığı zannıyla Okiç okuldan ihraç edilmeye çalışılmıştır.⁶¹

M. Tayyib Okiç, 1971 ile 1973 yılları arasında herhangi bir işte çalışmamış, sonrasında ise 1973 yılında Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü'ne atanmış, ömrünün sonuna kadar burada hocalık yapmaya devam etmiştir.⁶² 1971 ile 1973 seneleri arasında işsiz kalmasının sebebi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevinin sözleşmeye aykırı

⁵⁶ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 54.

⁵⁷ Feza Günergün - Sevtap Kadioğlu, "İstanbul Üniversitesi'nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 8/1 (01 Aralık 2006), 139.

⁵⁸ Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (01 Ocak 1998), 548.

⁵⁹ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 54.

⁶⁰ Okiç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 10.

⁶¹ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 57.

⁶² Doğan, "M. Tayyib Okiç'in Sahabe İle İlgili Görüşleri", 961.

olarak feshedilmesidir. Eş zamanlı olarak Konya Yüksek İslam Enstitüsü anlaşma yapmayınca Okiç iki yıl sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Öğrencileri arasında çok popüler olan ve ahbabları arasında yardımseverliği ile tanınan bu şahıs, bu zorlu süreci onların desteği ile atlattır. Said Hatipoğlu, kendisine hocasının doktor unvanı olup olmadığı sorulduğunda ise bu zorlu süreci şu şekilde anlatmaktadır:

“Tam basım sırasına gelince babasının ağır hasta olduğunu haber vermişler, derhal dön demişler. Dönmek zorunda kalmış hoca. Bize anlattıkları şey o. Fransız kanunlarına göre bir kimsenin doktora tezi basılmadığı takdirde o unvanı kullanamazmış. Onların şartı (emprimatör). Hoca bastıramamış orda tezini. Dönmüş, gelmiş bir daha gitmemiş.”⁶³

Tayyib Hoca'nın öğrencilerinin hocalarına yapılan bu karalamayı düzeltmek üzere hocanın ölümünden sonra bir araya geldiklerini, Paris'te tetkik ettirmek istediklerini ancak İkinci Dünya Harbi sırasında bombalanmış kütüphaneler arasında olan bu nüshaların yanmasından dolayı bu eserlerin bulunamadığından, basılamadığından ve orjinalinin kaybolduğundan Said Hatiboğlu bizlere haber vermektedir.⁶⁴ Zaten Ankara Üniversitesi'nin Okiç'e profesör unvanı vermesinin sebebinin de Paris'ten doktora diploması alması olduğunu bu yüzden yapılan suçlamaların yersiz olduğunu Said Hatiboğlu dile getirmektedir. Nitekim o dönemdeki hocaların liselere talebe yetiştirmeleri için bu hocalara ihtisas yaptırıldığını çoğunun ise doktora yapmadan fakülte'deki derslere girdiğini de eklemektedir.⁶⁵ Said Hatiboğlu Tayyib Hoca'nın profesörlüğünün sadece Türkiye'de verildiğini söylemektedir. Hocasının fakülte ile kavgalı olduğunu bu sebeple özlük dosyasına zarar verilmiş olunabileceğinden bahsetmektedir. Fakülteden ayrılması istendiğinde mahkeme açıp kazandığını ancak tazminat alamadığını veyahut da fakülteye iade edilmediğini söyler. Bu sebeple de ailesinin hocanın kitaplarını fakülteye bağışlamadığından bahseder.

Okiç diplomasının olmaması ile itham edilmişse de gerçek olan durum bunun tam tersini söylemektedir. Çünkü 21 Aralık 1949 tarihinde İlahiyat Fakültesi Dekanı'na gönderdiği özgeçmişinde Saraybosna İslam Hukuku Mezuniyeti diploması, Paris'teki Sorbonne Edebiyat Fakültesi'ndeki lisans diploması, Paris'te Yaşayan Şark Dilleri Yüksekokulu diplomaları, Sorbonne Edebiyat Fakültesi'nce kabul edilen doktora tezinin basılma izni sertifikası gibi pek çok belgenin olduğu görülmektedir.⁶⁶ Bu durum da onu art niyetli olmakla itham eden kişilerin aslında onu hiç de tanımadıkları hatta özgeçmiş hakkında en ufak bir fikirlerinin dahi olmadığını ve ona yöneltilen eleştirilerin yersiz

⁶³ İbrahim Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (30 Aralık 2007), 176.

⁶⁴ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 176.

⁶⁵ Hatiboğlu, “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”, 177.

⁶⁶ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 61.

olduğunu göstermektedir. Ayrıca yaptırmış olduğu pek çok doktora ve yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.⁶⁷ Bununla birlikte jüri ve komisyon üyeliklerinde görev almıştır.

İsmail Cerrahoğlu 1977 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde dekanlık yapmakta idi. O esnada Cerrahoğlu, hocası Tayyib Okıç'ı Atatürk Üniversitesi'nde ücretli olarak hocalık yapması için çağırmıştır. Bu sebeple Atatürk Üniversitesi'nde işe başlayan Okıç, sömestr tatilinde şubat ayında Ankara'daki evine dönmek istemiştir. Ancak hava şartlarının kötü olması sebebiyle Erzurum'dan Ankara'ya uçak kalkmamıştır. Bu sebeple Okıç de Ankara'ya otobüsle dönmek zorunda kalmıştır. Zaten sağlık sorunları olan Okıç sıkıntı yaşamış ve hastalığı da şiddetlenmiştir. 12-13 gün sonra ise hastalığı iyice ağırlaşmış ve acilen hastaneye kaldırılmıştır. Sonrasında ise 3-5 gün komada kalmıştır ve talebeleri sırayla 4-5 saat aralıklarla başında nöbet tutmuşlardır. Bütün çabalara rağmen M. Tayyib Okıç 9 Mart 1977 tarihinde Çarşamba günü saat 22.20'de Ankara'da vefat etmiştir. Cenaze namazı da Ankara'da 11 Mart Cuma günü Maltepe Camii'nde Diyanet İşleri Başkanı Süleyman Ateş tarafından kılınmıştır.⁶⁸

Tayyib Okıç'ın iş hayatı bozulunca arkadaşı Doç. Dr. Ahmet Gürtaş'tan Okıç'ın borç aldığını ve yaşlılığında onun ekonomik anlamda sıkıntı yaşadığını, Erzurum'a da zaten bu yüzden gittiğini Okıç'ın öğrencisi Ali Osman Koçkuzu Okıç'ın vefatından sonra ifade etmektedir.⁶⁹ Hocanın ders notlarını ise Okıç'ın ölümünden sonra yine başka bir öğrencisi olan Hayati Yılmaz tashih ettirmiştir. Koçkuzu'nun "Okıç'ın makaleleri, kitapları ve değişik dillerdeki eserleri ehil ellerce bir araya getirilip, Muhammed Tayyib Okıç Külliyyatı yapılabilir."⁷⁰ kanaati bizce de doğrudur çünkü hocamızın Boşnak eserlerinin çoğu anlatılanlara göre harap olmuştur ve Okıç'ın öğrencileri ise kısıtlı imkanları ile sadece bir kısmını bir araya getirebilmişlerdir. Zaten elde edilebilen kısım da ağır bir Türkçe ile yazılmıştır ve teksir kağıtla yazıldığı için anlaşılmasında zorluklar bulunmaktadır.

Mehmet Mahfuz Söylemez'in bize aktardığına göre Muhammed Tayyib Okıç, aldığı maaşın çoğunu kitaplara harcardı. Bu yüzden öğrencileri onu ölümünden sonra onu "kitap dostu" olarak tanımlamışlardır.⁷¹ Okıç, Türkiye'den satın aldığı kitaplarını ise kiralık dairelerde tutmuştur.⁷² O vefat edince kütüphanesine ne yapılacağı ise tartışma konusu

⁶⁷ Kanaqi, *M. Tayyib Okıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 66.

⁶⁸ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okıç'ın İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 182.

⁶⁹ İbrahim Hatiboğlu, "M. Tayyib Okıç ve Türkiye'de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu ile", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/1 (30 Haziran 2007), 167.

⁷⁰ Hatiboğlu, "M. Tayyib Okıç ve Türkiye'de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu ile", 168.

⁷¹ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Muhammed Tayyip Okıç'ın kütüphanesi ile ilgili bazı mülâhazalar", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 11.

⁷² Söylemez, "Muhammed Tayyip Okıç'ın kütüphanesi ile ilgili bazı mülâhazalar", 11.

olmuştur. Ciddi ekonomik sıkıntıları olan kardeşi bu kütüphaneyi satmaya karar vermiştir. En yüksek ücret ise İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'nden geldiği için tüm külliyat onlara verilmiştir.⁷³ İzmir Kütüphanesi'nde özel bir raf yapılmış "Tayyib Okiç Kütüphanesi" kısmına yerleştirilmiştir. Bu kitaplar ilerleyen yıllarda Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki diğer kitaplarla karışmıştır.⁷⁴ Kütüphanesinde bulunan kitaplardan Okiç'in Boşnakça, Hırvatça, Arapça, Türkçe, Farsça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Sırpça'yı iyi derecede bildiği anlaşılmaktadır. İtalyanca, Latince, Klasik Yunanca'yı ise sözlük yardımı ile çevirebildiği anlaşılmaktadır.⁷⁵

Bu kütüphanenin büyük bir bölümünde onun uzmanlık alanıyla ilgili kitaplar yer almaktadır. Nitekim Talat Koçyiğit İslamiyât Dergisi'nin Bülten ekinde yapılan röportajda aslında hocasının Hadis hocası olarak işe alındığını ancak Tefsir derslerine de girdiğini söylemiştir. Aynı şekilde İsmail Cerrahoğlu da hocasının asıl uzmanlık alanının Hadis, Tefsir ve İslam Hukuku olduğunu söylemektedir. Kütüphanesinde temel hadis külliyatı, Taberi ve Zemahşeri gibi âlimlerin tefsir kitapları, Tefsir alanı, sorunları ve usûlüne dair yazılan Türkçe eserler de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kitaplığında Kur'an Sûreleri, sûre tefsirleri, bidatlerden korunma yolları ve halka hitap eden kitapçıklar vardır.⁷⁶ Ayrıca önemli İslam filozoflarının eserleri de vardır. Klasik Tasavvufi kitaplar ve son dönem tasavvuf kitapları da vardır.⁷⁷

Tayyib Okiç'in vefatından sonra öğrencilerinden Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu tarafından *Prof. M. Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri* yayınlanmıştır. Aynı kişi tarafından vefatının 5. Yılında Ankara'da 1978 yılında *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı* yayınlanmıştır. Diğer bir öğrencisi İsmail Baliç ise hocasının anısına *M. Tayyib Okiç* adlı yazıyı yazmıştır. Cerrahoğlu sözü geçen eserlerinde Okiç'in tüm külliyatını almaya çalışırken, İsmail Baliç ise onlardan sadece önemli gördüklerini konu edinmiştir.⁷⁸ Bu eserlerden anlaşıldığı üzere Muhammed Tayyib Okiç okumayı çok seven biriydi ancak eserleri günümüze çok fazla ulaşamamıştır. Eserlerinin çoğu Türkiye Öncesi Dönem'de tahribata uğramıştır.⁷⁹ Bu yüzden Türkiye'deki öğrencileri onun yaşlılığında Türkiye'de yazdığı makaleleri bilmektedirler. Pek çok makalesi bulunsa da bize aktarılan çok fazla kitabı

⁷³ Söylemez, "Muhammed Tayyib Okiç'in kütüphanesi ile ilgili bazı mülahazalar", 11.

⁷⁴ Söylemez, "Muhammed Tayyib Okiç'in kütüphanesi ile ilgili bazı mülahazalar", 12.

⁷⁵ Söylemez, "Muhammed Tayyib Okiç'in kütüphanesi ile ilgili bazı mülahazalar", 14.

⁷⁶ Söylemez, "Muhammed Tayyib Okiç'in kütüphanesi ile ilgili bazı mülahazalar", 16.

⁷⁷ Söylemez, "Muhammed Tayyib Okiç'in kütüphanesi ile ilgili bazı mülahazalar", 18.

⁷⁸ Süleyman Tülücü, "Merhum Prof. M. Tayyib Okiç'in eserleri üzerine", *Atatürk Üniversitesi Basımevi* 5 (1982), 253.

⁷⁹ İsmail Cerrahoğlu - Ali Şafak, *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1978), 22.

yoktur. Bu kitaplar da genelde akademik anlamda ders anlatırken kullanmaya yöneliktir. Bunun dışında Okiç'in eserlerinin Balkan Tarihi'ni de aktarma ve buradaki Müslümanların ahvalinden bahsetme odaklı olduğunu görüyoruz.

2.2.1. Tayyib Okiç'in Entelektüel Muhiti ve Hocaları

Okiç'in bulunduğu farklı coğrafyalar hocalarının ve arkadaşlarının oldukça çeşitli olmasına yol açmıştır. Bu durum ona kültürel anlamda şüphesiz ki zengin bir muhit katmıştır. Batı ve Doğu ilmini mezcetmesini farklı hocalardan almış olduğu bu zengin ilmî birikime borçludur. O, Saraybosna'daki hocaları sayesinde kendi doğmuş olduğu toprakların kültürünü öğrenmiştir. Okiç oryantalizmi incelerken kendi kültüründen de büsbütün kopmamıştır. Bu dengeyi kurabilmesi şüphesiz ilk başta Bosna eğitimi almasıyla mümkün olmuştur ki o da Bosna'daki hocaları sayesinde olmuştur. Okiç'in Saraybosna'daki hocaları arasında Seyfullah Efendi (Proho), Abdullah Aynî Buşatliç, Muhammed Emin Dizdar bulunmaktadır.⁸⁰

Okiç'in Tunuslu hocaları arasında Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Muâviye et-Temîmî, Muhammed el-Arabî el-Kebâdî ve Mustafa Zemerlî vardır.⁸¹ Okiç Alman Türkologu Gotthard Jaeschke ile yakın dostluk kurmuş,⁸² ölümüne kadar kendisiyle yazışmaları devam etmiştir.⁸³ Okiç'in Paris'teki hocaları ise entelektüel ve elit bir tabakaydı. Bu durum ona Türkiye'de akademisyenliğin temellerini atmasında yardımcı olmuştur. Paris'teki hocaları arasında Maurice Gaudefroy-Demombynes, William Marçais, Louis Massignon, Vladimir Minorsky, Mirza Muhammed Han Kazvîni,⁸⁴ Henri Massé vardır.⁸⁵

Okiç'in arkadaşlarına gelince Said Hatiboğlu'nun bizlere vermiş olduğu bilgiye göre Henri Laust doktora arkadaşı, George Vajda⁸⁶ ve Gotthard Jascke devamlı mektuplaştığı kişiler, Boşnak Hafız Omer Music tarih ile ilgili bilgileri paylaştığı kişi, Boşnak Fejzullah Hadzibajric "meslektaşım" dediği kimse ve Milivoj Abdurrahman Malic ise Hristiyan iken İslam'a geçen kimsedir.⁸⁷ İstanbul'da kaldığı ilk beş senede ise Halil Yinanç M. Tayyib Okiç'in arkadaşlığını yapmıştır. Halil Yinanç, Okiç'in başbakanlık arşivinde çalışması için

⁸⁰ Hatiboğlu, "Muhammed Tayyib Okiç", 33/336.

⁸¹ Cerrahoğlu - Şafak, *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*, 10.

⁸² Hatiboğlu, "Muhammed Tayyib Okiç", 33/336.

⁸³ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 176.

⁸⁴ Cerrahoğlu - Şafak, *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*, 10.

⁸⁵ Hatiboğlu, "Muhammed Tayyib Okiç", 33/336.

⁸⁶ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 175.

⁸⁷ Hatiboğlu, "M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine", 175.

dönemin Başbakanlık Müsteşarı'na mektup yollamıştır. M. Lütü Bey, Abdülhakı Gölpinarlı, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, Necati Lugal ve Ferid Hakkı Saymen de diğer arkadaşlarıdır.⁸⁸

Müsteşrik arkadaşları arasında da Ettone Rosi, Robson, Wensick, Otto Horovitz, Paul Wittek, Franz Babinger sayılabilir.⁸⁹ Okiç'in "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva" adlı makaleyi tenkid eden Yusuf Ziya Yörükân'a yazdığı tenkidi dile getirdiği bir mektubu J. Robson'a göndermesinden J. Robson ile de arkadaş olduğu anlaşılmaktadır. Okiç, Weiswiler'den kendisinin hadis ile ilgili yaptığı çalışmalarını istemiştir. Okiç, Oryantalist Schacht'tan Concordance'ın bazı bölümleri hakkında bilgi vermesini istemiştir. Ayrıca o, Bağdat'ta Burhâneddin el-Men'ameh adlı kişiyle de mektuplaşmıştır ve Burhâneddin el-Men'ameh'in tefsirinin Okiç'in bulunduğu fakülteye de ulaştığını Okiç kendisine haber vermiş ve bunun için şükranlarını iletmiştir.⁹⁰

2.2.2. Tayyib Okiç'in Öğrencileri ve Yaptırdığı Tezler

2.2.2.1. Okiç'in Öğrencileri

Tayyib Okiç Türkiye'deki seçkin insanlara hocalık yaparak ilmî anlamda pekçok kişinin hayatını etkilemiştir. Burada dikkatten kaçmaması gereken husus ise Okiç'in yetiştirdiği öğrencilerin hepsinin daha sonraki süreçte farklı konularda uzmanlaşmış olmasıdır. Bu öğrencilerden kimisi Tefsir, kimisi Hadis, kimisi ise Din Eğitimi alanlarında uzmanlaşmıştır. Bu sebeple Tayyib Okiç'in entelektüel muhiti içerisine dahil edebileceğimiz M. Tayyib Okiç'in öğrencileri bizler açısından oldukça önem taşımaktadır. Mehmet Said Hatiboğlu, İsmail Cerrahoğlu, Esat Kılıçer, Talât Koçyiğit, Süleyman Ateş, Abdülkadir Şener ve M. Esad Coşan, Hulusi Kılıç, Hüseyin Küçükcalay; M. Tayyib Okiç'in en bilinen öğrencileridir.⁹¹

Tayyib Okiç'in diğer bir öğrencisi Ali Osman Koçkuzu'dur. Koçkuzu, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde Okiç İstanbul'a geldiğinde öğrencidir. O, 1966 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde açık olunca oraya hadis asistanlığına başvurmuş ve olumlu yanıt gelmiştir.⁹² Koçkuzu, Tayyib Hocanın yaşlılık dönemine denk geldiğini, *Concordance* adlı kitabı Konya'daki İslam Enstitüsü'ne aldırabilmek için hocasının çok emek

⁸⁸ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 73.

⁸⁹ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 72.

⁹⁰ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 75.

⁹¹ Söylemez, "Muhammed Tayyip Okiç'in kütüphanesi ile ilgili bazı mülâhazalar", 11.

⁹² Hatiboğlu, "M. Tayyib Okiç ve Türkiye'de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle", 163.

harcadığından bahseder.⁹³ Ayrıca hocanın ilk talebelerinin Mehmed Said Hatiboğlu, Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu gibi kişiler olduğundan bahseder. Ona göre Muhammed Aruçi ise o dönemi bilen kimselerdendi.

Mehmed Said Hatipoğlu ise Tayyib Okiç ile Ankara İlahiyat Fakültesi'nde tanışmış olup 1959 yılında onun hadis asistanı olarak tayin edilmişti. 1962'de *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi'nin Doğuşu* isimli teziyle Doktor, 1967'de *Haz. Peygamber'in Vefatından Emeviler'in Sonuna Kadar Siyasi-İçtimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri* teziyle Doçent, 1978 yılında *İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği* teziyle ise Profesör unvanını kazanan Said Hatiboğlu Din İşleri Kurulu'nda üyelik yapmış, Hadis Kürsüsü Başkanlığı gibi çeşitli önemli görevlerde yer almış, 2000 yılında ise yine aynı fakülteden emekli olmuştur.⁹⁴

Tayyib Okiç'in diğer öğrencisi ise İsmail Cerrahoğlu'dur. O, Tefsir çalışmalarında öncü isimler denildiğinde akla ilk gelen isimlerden bir tanesidir. Tefsir Tarihi ve Tefsir Usulü eserleri yıllar boyunca İlahiyat Fakülteleri'nde Tefsir derslerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁹⁵ Kendi ifadesine göre askerlik dönüşü Tayyib Hoca onu asistanı olarak almaya karar verir. Bu sebeple 6 ay asistanlık sınavına çalışarak geçmiştir.⁹⁶ 1960 senesine gelince ise "Kur'ân Tefsiri'nin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmilleri" adlı doktora teziyle Dr. ünvanı almaya hak kazanmıştır.⁹⁷ Cerrahoğlu Cumhuriyet tarihindeki ilk Tefsir Profesörü olarak tarihe geçmiştir.⁹⁸

Okiç'in diğer bir öğrencisi olan Süleyman Ateş Elazığ İmam-Hatip Ortaokulu'nda öğrenim gördükten sonra 1960 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi'ne kaydolmuştur. 1964'te buradan mezun olan Ateş, Elazığ İmam-Hatip Okulu'nda bir sene kadar görev yapmıştır. Sonra yeniden Ankara İlahiyat'a dönen Ateş, bu fakültede Tefsir, İslam Hukuku ve Hadis Kürsüsü asistanı ünvanı ile Tayyib Okiç hocaya asistan olmuştur. Ateş daha sonraki süreçte

⁹³ Hatiboğlu, "M. Tayyib Okiç ve Türkiye'de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle", 164.

⁹⁴ <https://iif.kku.edu.tr/Fakulte/Slayt/Index/10078#:~:text=Ankara%20%C4%B0lahiyat%20Fak%C3%BCltesi%20Hadis%20K%C3%BCrs%C3%BCs%C3%BC,say%C4%B1da%20telif%20terc%C3%BCme%20eseri%20vard%C4%B1r.>

⁹⁵ İsmail Cerrahoğlu, "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 233.

⁹⁶ Cerrahoğlu, "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine", 235.

⁹⁷ Sadık Kılıç - Şehmus Demir, "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile 'Hayat Tecrübesi' Üzerine Bir Söyleşi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 219.

⁹⁸ Harun Savut - Ayşenur Özbakkal, "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 158.

1968 yılında ise “Sulemî ve Tasavvufî Tefsiri” adlı teziyle Dr. ünvanı kazanmıştır.⁹⁹ 1979 yılında ise profesörlük ünvanı almıştır.¹⁰⁰

Abdulkadir Şener ise 1949 yılında açılan Ankara İlahiyat Fakültesi’ne gitmeyi çok arzulasa da ihtisas olarak kabul edilemeyeceğinden dolayı Ezher’deki imkanı değerlendirmek ister. Ani bir karar alan Şener, 1959 senesinde İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’ne ancak girebilmiş, 1962 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne kaydolmuş, 1967 yılında ise İslam Hukuku Kürsüsü’ne asistan olarak atanmıştır.¹⁰¹ Okiç’in diğer bir öğrencisi olan Doç. Dr. Esat Kılıçer ise hocası Tayyib Okiç’in 1961-1968 yılları arasında yaptığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Kürsüsü Başkanlığı görevini 1984’de Doç. Dr. Abdülkadir Şener’den devralmış, bu görevi 1995 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁰²

Okiç’in diğer bir öğrencisi olan Talât Koçyiğit ise Uşak’ta ilkokul ve ortaokulu bitirdikten sonra 1949 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi’ni kazanmışsa da daha sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin de açılmasıyla birlikte orada öğrenimine devam etti. Fakültedeki hocalarından biri olan Muhammed Tayyib Okiç’den oldukça etkilenen Talât Koçyiğit dönemindeki diğer arkadaşları gibi Cumhuriyet Dönemi’nin ilk resmî yüksek din eğitimi mezunlarından olma şerefine nâil olmuştur. 1953’te aynı fakülteden mezun olan Koçyiğit, *Hadislerin Toplanması ve Yazı ile Tesbiti* adlı doktora tezini 1957’de tamamlamıştır. Koçyiğit’in en önemli özelliği ise Türkiye’deki hadis konularını akademik seviyede ele alan ilk kişi olmasıdır. 1982-85 yılları arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde dekanlık yapan Koçyiğit, 2011 yılında vefat etmiştir.¹⁰³

Mahmut Esat Coşan ise 1942 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Klasik Dinî Türkçe Metinler Kürsüsü’ne asistan olarak tayin edildiğinden dolayı Tayyib Okiç ile tanışmıştır. *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri* adlı teziyle 1965’te doktor, *Hacı Bektâş-ı Velî: Makâlât* adlı çalışmasıyla 1973’te doçent, *Matbaacı İbrâhîm-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiyye* isimli teziyle ise 1982’de profesör unvanını alan Coşan, 1987’de kendi isteğiyle emekli olmuştur.¹⁰⁴

Hulusi Kılıç, lisans eğitimine Konya Yüksek İslam Enstitüsü’nde başlamış olup 1966 yılında buradan mezun olmuştur. 1966 ile 1969 yılları arasında meslek lisesi öğretmenliği

⁹⁹ Hikmet Selçuk, “Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi”, *Kur’ân Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/1 (1997), 66.

¹⁰⁰ Selçuk, “Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi”, 67.

¹⁰¹ Elmalı, “Prof. Dr. Abdulkadir Şener İle Söyleşi”, 37.

¹⁰² <http://www.divinity.ankara.edu.tr/islam-hukuku/>

¹⁰³ Bünyamin Erul, “Koçyiğit, Talât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/73.

¹⁰⁴ Mehmet Akkuş, “Coşan, Mahmut Esat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/267.

yapmış olan Kılıç, sonrasında ise “Türkçe’de Arap Lexicographie’si Çalışmaları” adlı tezini Prof. M. Tayyib Okiç’in danışmanlığında 1969-1972 yılları arasında Konya Yüksek İslam Enstitüsü’nde tamamladı.¹⁰⁵ Hüseyin Küçükcalay ise ilköğrenimini Konya’da tamamlamış, sonrasında ise bir süreliğine Bağdat’ta yaşamış olup burada Bağdat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirmiştir. Sonrasında ise Konya Yüksek İslam Enstitüsü’nde lisans eğitimini kazanmıştır. Daha sonra ise aynı fakülteye öğretim görevlisi olarak atanmış, Tefsir derslerine girmeye başlamıştır. Küçükcalay “Abdullah b. Mes’ud ve Tefsir İlmindeki Yeri” isimli doktora çalışmasını Prof. Dr. Tayyip Okiç’te 1969 yılında tamamladı. Tez çalışması daha sonra kitap olarak da basılmıştır. 22 yıl aynı fakültede görev yapan Küçükcalay, 1982 yılında kendi isteğiyle emekli oldu.¹⁰⁶

2.2.2.2. Okiç’in Yaptırdığı Tezler

Muhammed Tayyib Okiç sırasıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde, Konya Yüksek İslam Enstitüsü’nde, Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde akademisyenlik yaptığı esnada pek çok öğrencinin tezine danışmanlık yapmıştır. Okiç’in yaptırdığı tezler hakkında araştırma yaptığımızda Behlül Kanaqi’nin “M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmi’ndeki Yeri” adlı doktora tezinde Okiç’in danışmanlığını yaptığı tezler hakkında şu bilgilere rastladık: “İslam Hukuku’nda Vasiyyet”, “İslam Hukuku’nda İkrâh”, “İslam Hukuku’nda Hacr”, “İslam Hukuku’nda Kefalet”, “İslam Hukuku’nda Selem Akdi”, “Âyet ve Hadislere Göre Emanetler ve Hukuki Yönü”, “İslam Hukuku’nda Zina Suçu ve Cezası”, “Kur’ân-ı Kerim’de Haramlar”, “İslam’da Melek, Cin ve Şeytan İnancı”, “Ehl-i Sünnet’e Göre Cehennem’in Vasıfları”, “İçtiha ve Teşri Tarihi”, “İslam Hukuku’nda Mürûr-ı Zaman”, “İslam Hukuku’nun Bölümleri”, “İslamiyette Niyetin Önemi”, “Ubûdiyet ve Namaz”, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Takva”, “İslamiyetin İntişar Prensipleri ve Metodu”, “Kur’ân-ı Kerim’in Tercüme Meselesi”, “Nur Suresi Âyetlerinin Esbâbu’n-Nüzulü”, “Kur’ân-ı Kerim’de Nüzul Sebeplerinin Mahiyet, Hususiyet ve Kaideleri”, “Kur’ân’da Mükafata Nâil Olan Kimseler”, “İslâmiyette Tевbe ve Tевbe ile İlgili Âyetler”, “K. Kerim’e Göre İftira”, “Şehitlerin Fazileti”, “Dua Üzerine Yeni Bir Deneme”, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre İnsanoğlu ve Yaratılış”, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Uhuvvet”, “Kur’ân-ı Kerim’de Geçen Sarıh Coğrafi Yer İsimleri”, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Münafıklar”, “Kur’ân-ı Kerim’de İsmi Geçen Dünya Nimetleri”, “Kur’ân-ı Kerim’de Af ve Ceza”, “Kur’ân-ı Kerim’de İsmi Geçen Hayvanlar”, “Kur’ân’a Göre Müsamaha”, “İsraf Karşısında Kur’ân ve Hadis”, “Kur’ân-ı Kerim’in Kırâatı, Kırâatı Aşere, Kırâatı Aşereye

¹⁰⁵ <https://www.biyografya.com/biyografi/12501>

¹⁰⁶ <https://irfandunyamiz.com/rifat-oral-gizli-kalmis-bir-alim-huseyin-kucukcalay-hoca/>

Göre Fatıha ve Bakara Surelerinin Okunuş Şekli”, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Kibir”, “Kur’ân-ı Kerîm’de Helak Olan Kavimler”, “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Dâvet Şekli”, “Kur’ân’da Peygamberlerden Başka Şahıs İsimleri”, “Cenâb-ı Hakkın, Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygambere İkâzâtı”, “Kur’ân-ı Kerîm’de Doğrudan İnsan Aklına Hitabeden Âyetler”, “Cihatta Cephe ve Cephe Gerisindeki Durumlar”, “İsra ve Miraç’ kitabın tercümesi”, “Ebu Hureyre’nin Cihad Hakkında Rivayet ettiği Hadislerin Tercümesi”, “Peygamberimiz’in İnşikaku’l-Kamer Mucizesi”, “Hz. Aişe’den Seçme Hadisler”, “İslamiyette İlmin Önemi (ve ilme dair hadisler)”, “Ebvâbu Sitreti’l-Musallî ve Kitabı’s-Salâ’nın Sahih el-Buhari bölümlerinin ravileri endeksi”, “Kitabu’l-Hayd, Kitabı’l-Gusl ve Kitabı’t-Teyemmüm” Bölümleri ravilerinin endeksi, “Kutub-u Sitte Müelliflerinin Hayatları”, “Buhari’nin Bâb-u Mevâkitu’s-Salah Bölümü ravilerinin endeksi”, “Sahihu’l-Buhari’nin Kitabı’l-Ezan bölümünün Ravileri Endeksi”, “Sahihu’l-Buhari’nin İcabu’t-Tekbir ve İftitahu’s-Salah bölümünün ravilerin endeksi”, “Altı İmanın Şartları: El-Buhari, Müslim, Ebu Davud, El-Tirmizi, En-Neseî ve İbni Mace, “Sahih-i Buhari’nin Kitabı’l-Vudu’ ve Kitabı’l-İlm bölümlerinin ravileri endeksi”, “Riyazu’s-Salih’in İndeksi” Okiç’in danışmanlığını yaptığı mezuniyet tezlerinin adıdır. Bu tezler konu adlarından da anlaşıldığı üzere Hadis, Tefsir ve İslam hukuku olmak üzere üç alanda yapılmıştır.¹⁰⁷ Kanaqi bu tez isimlerini sıralamış olsa da ismi verilen tezlerin bu üç alandan hangisine ait olduğuna dair bir ayırım yapmamıştır.

Behlül Kanaqi, “Bursa İl Halk Kütüphanesi El Yazmaları Eski Eserler Bölümü”, “Kur’ân ve İlme Göre Göklerin ve Yerin Yaradılışı”, “Kur’ân’da Ğayb”, “Kur’ân-ı Kerîm’deki Tekerrürler” adlı tezlerin Okiç’in Erzurum’da Atatürk Üniversitesi’nde yaptırdığı tezler olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁸ Kanaqi, Okiç’in danışmanlığını yaptığı tezlerin neler olduğunu hakkında bilgi edinmek için Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’nden ve İlahiyat Fakültesi Tezler Kataloğu’ndan yararlanmıştır. Bu konu hakkında farklı bir kaynaktan bilgi edinmek istememize rağmen İsam kütüphanesi dışında veri elde edemediğimiz için buradan yararlanmayı uygun gördük. İsam kütüphanesinde İlahiyat Fakülteleri Tezler Veri Tabanı kısmında Tayyib Okiç’in danışmanlığını yaptığı 7 adet tez bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hulusi Kılıç’ın 1984 yılında yaptığı “Türkçede Arap leksikografisi çalışmaları” adlı doktora tezi idi. 140 yapraktan müteşekkil bir çalışma idi. Kılıç’ın bu çalışması Bursa Uludağ Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı’na bağlı idi. İkinci geçen çalışma ise Hüseyin Varol’un “Edebu’l-Kâtib: İbnu Kuteybe (Abdullah b. Müslim)” adlı doktora çalışması idi. Bu çalışma 1980 yılına ait görünmekte ve Atatürk

¹⁰⁷ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 62.

¹⁰⁸ Kanaqi, *M. Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*, 64.

Üniversitesi İslam Bilimleri Bilim Dalı'na bağlı görünmekteydi. 336 sayfa şeklinde ve iki ciltten müteşekkildi. Bu çalışmanın danışmanlığını ise Prof. Dr. Muhammed b. Tâvit et-Tanci, Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okıç ve Prof. Dr. Nihad M. Çetin paylaşıyordu. Üçüncü çalışma Sait Mehmet Hatiboğlu'na ait olarak geçmekteydi. Bu çalışma 1962 senesine aitti. “İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi'nin Doğuşu” adıyla bilinen bu doktora tezi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'na bağlı görünmekteydi. 131 yapraktan oluşuyordu.

Okıç'ın danışmanlığını yaptığı dördüncü tez çalışması Talat Koçyiğit'in “Hadislerin Toplanması ve Yazı ile Tesbiti” adlı doktora çalışmasıydı. 1957 yılına ait bu çalışma, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'na bağlı görünmekteydi. 23 cm ve 134 yapraktan oluşan bir tez çalışmasıydı. Beşinci tez çalışması Hamza Aktan'a aitti. “İslam Borçlar Hukukunda Selem ve İstisna Akitleri” adlı doktora çalışması idi ve 187 yaprak ve 30 cm'den oluşuyordu. Bu çalışma Atatürk Üniversitesi İslam Bilimleri Anabilim Dalı'na ait görünüyordu. Altıncı çalışma ise İsmail Cerrahoğlu'na aitti. “Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Tefsir Hareketine Hız Veren Âmiller” adındaki bu doktora çalışması Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı'na bağlı görünmekteydi. Bu çalışma 1960 senesinde yapılmıştı. Sonuncu çalışma ise Hüseyin Küçükkalay'ın “Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri” adlı doktora çalışmasıydı. 1970 senesine ait bu çalışma 197 yapraktan oluşuyordu ve 23 cm boyutundaydı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı'na bağlı görünmekte idi.¹⁰⁹

2.3. Tayyib Okıç'ın Akademik Mirası

2.3.1. Kitapları

Tayyib Okıç'ın eserleri şunlardır:

1- Hasan Kâfi de Bosnie, sa vie et oeuvres, avec la traduction de son ouvrage Nizamu'l Ulema: Okıç'ın doktora tezidir. Çalışması Hasan Kâfi'nin biyografisi ve onun *Nizâmü'l Ulemâ* adlı eserinin tercümesi olmak üzere iki bölümden oluşur. Okıç bu eserini Kahire'deki Mektebetü Hancî'ye göndermiştir. Ancak kitap hem basılmamış hem de kaybolduğu gerekçesiyle Okıç'e geri verilmemiştir.¹¹⁰

¹⁰⁹ http://ktp.isam.org.tr/?blm=sonucilhtez&geldi=ara_ilh_tezb&navdil=tr&Tur=&Durumu=&TezAdiAra=&HazirlayanAra=&Danisman=Muhammed+Tayyib+Okı%C3%A7&YapimTarihi=&Universite=&BilimDali=&dizinara=°is_tez=&-max=10&-find=

¹¹⁰ Hatiboğlu, “Muhammed Tayyib Okıç”, 33/337.

2. İslamska Tradicija: Saraybosna’da 1936 senesinde yayınlanmıştır. Bir giriş ve üç bölümden oluşan bu eser otuz dokuz sayfadan müteşekkildir. Giriş kısmında hadisin önemine değinir. Hadisin din ve toplum üzerindeki etkisine değinir. Hadisin temel terimlerinden ve Yugoslavya’daki hadis ilminin tarihçesinden bahsetmektedir. Ayrıca Avrupalı müsteşriklerin hadis kriterlerine dikkat çeker.¹¹¹

3- Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler: 1959 yılında Osman Yalçın Matbaasında İstanbul’da basılmış 252 sayfa olan bu eser, Türkiye’de hadis ilmine dair yazılmış ilk eserlerden biri olması ve ilahiyat fakültelerinde ders kitabı olarak okutulması hasebiyle önemlidir. Kitabı babasına ithafen yazdığı görülmektedir. İçerisinde ana bölümlere ayrılmamış değişik başlıklar bulunmaktadır. Kitabı öğrencilerine yol gösterici olarak yazdığı açıktır. Okiç, bu kitabında ilahiyat fakültesi ve imam hatip okulları öğrencilerinden ciddî derecede hizmet beklendiğini bizlere söylemektedir.¹¹²

Bu kitabın giriş bölümünde “sünnet”, “hadis”, “metin” ve “isnad” terimlerine yer verilmiştir.¹¹³ Daha sonra kaynağına göre hadis tasnifinden bahsedilmiştir. Akabinde hadislerin tanımlarına yer verilmiştir. Hadislerde mecaz konusu ele alınmıştır. Hadis ilminde önemli bir husus olan vürûd sebepleri konusuna da değinilmiş, muhaddislerin düştükleri yanılgılardan da söz edilmiştir. Okiç meşhur müsteşriklere de değinmektedir ve bu kimselerin hepsinin bir olmadığı kanaatindedir. Hadis rivayetinde sahabenin farklı mevkiileri üzerinde durur. Sahabenin tabakaları ve en son vefat eden sahabiler üzerinde durur.

“Hadislerin Alınması ve Rivayet Edilmesi” başlığında hadis alma yöntemlerinden bahseder. İmla sistemlerinden ve dâru’l-hadîslerden bahseder. Bu eser siyer ve megazi kaynaklarına konu olabilecek bilgiler de barındırır. Hz. Peygamber’in hayatına dair yazılmış eserleri kısa kısa bilgilerle tanıtır. Ardından her yüzyılda bu alanla ilgili yapılmış eserlere de değinir. Türkçe, Farsça, Balkan dillerinde çalışmalara yer vermesi bu esere farklılık kazandırmaktadır.

Eserin son bölümünde bir transkripsiyon kısmı bulunmaktadır. Doğru-Yanlış Cetveli olarak isimlendirebileceğimiz bu cetvelde düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca yazarın kelimelerin karşılığını parantez içinde bazen Arapça bazen de İngilizce olarak yer vermesi esere anlam katar. Örneğin “uydurma” ya da “mevzu” karşılığı olarak da “apokrif” kelimesi kullanılmıştır. Bu özellik okuyucu açısından kelimelerin karşılığını zihinde tutma kolaylığı sağlamaktadır.

¹¹¹ Behlül Kanaqi, “M. Tayyib Okiç ve Mevzû Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (01 Ocak 2011), 195.

¹¹² M. Tayyib Okiç, *Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler* (Ankara: Atlas Yayınları, 2017), 16.

¹¹³ Okiç, *Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler*, 29.

4- Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kıraati: Ankara Üniversitesi Basımevi tarafından 1963 yılında basılan bu eser, Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu, musiki ile olan ilgisi, onun güzel sesle okunması, elhan ile okunması, Hz. Peygamber'in onu okuyuş tarzı, onun okunma kaideleri, okunması ve ezberlenmesi, kıraati ve dinlenmesi hakkında riayet edilecek hususlar gibi ana konuları barındırır.

5-İslamiyette Kadın Öğretimi: Gâye Matbaası tarafından Ankara'da 1979 yılında basılmıştır. Okiç bu kitabında kadınlara dair temel konulardan bahsetmiştir. İlk önce Müslüman kadınlara geniş haklar verildiğinden bahsedilmiştir. Kadınlar ise aynı doğrultuda erkeklerine askerî ve siyasi işlerde yardımcı olmuşlardır. Gerek cephede yaralı askerleri tedavi etmek gerekse onlara yemek pişirmek gibi işleri yapmışlardır. İlk inanan ve ilk defa namaz kılan kimsenin ise yine Müslüman bir kadın yani Hz. Hatice olduğundan bahsedilmiştir.¹¹⁴

Kadınlara iyi davranmak, onlara yumuşak dille hitap etmek Hz. Peygamber'in ahlakındandır. Oysa kadınlara verilen bu değer İslam öncesinde hiç yoktu. Okiç burada bayanların İslam ile birlikte değer görmeye başladığının altını çizer.¹¹⁵ Okiç ayrıca, erkeğin kadın üzerinde kadının ise erkek üzerinde hakkının bulunduğundan bahseder. Kadının hakları, kendisine iyi yiyecek ve giyecek verilmesi, ayrıca onlara nezakette bulunularak davranılmasıdır. Okiç, bu kitabında kocasının karısını dövmesinden Hz. Peygamber'in rahatsız olduğunu ve bunu yasakladığını ayrıca savaş esnasında kadınları ve çocukları öldürmeyi, yasakladığını aktarmıştır.¹¹⁶ Ayrıca fakir bir gencin bir kızla evlenme niyetiyle Efendimiz'e geldiğini ve demir bir yüzük bile bulamadığını söylemesi üzerine Efendimiz'in onu bildiği sûreler üzerine evlendirdiğini söylemesini Okiç, İslam'ın evliliği kolaylaştırması hususuna bağlamıştır ve evliliği zorlaştırıcı uygulamaların dinde kerih görüldüğünü söylemiştir.¹¹⁷ Bir kızla dini, soyu, güzelliği ve zenginliği sebebiyle evlenilmesinin İslam dininde tavsiye edildiğini bizlere aktarmaktadır.¹¹⁸

Okiç, annenin evladı üzerindeki haklarının o denli büyük olduğuna değinmektedir ki annenin Müslüman olmaması durumunda bile bu hakkını kaybetmediğini bizlere aktarır. Çocuğun hakları ise terbiyesi, bakımı, çocuğa büyüklerine karşı hürmet aşılması gibi vecibelerdir. Ayrıca bu kitapta Hz. Peygamber'in beslediği çocuk sevgisinden de söz edilmektedir. Hz. Peygamber namaz kılariken bazen küçük çocukların ona asıldığı onun ise

¹¹⁴ M.Tayyib Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi* (Ankara: Gaye Matbaası, 1979), 8.

¹¹⁵ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 7.

¹¹⁶ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 11.

¹¹⁷ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 12.

¹¹⁸ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 12.

mânî olacak bir harekette bulunmadığı, rükûa varınca onu bıraktığından kalkınca ise birlikte kalktıklarından bahsedilmektedir.¹¹⁹

Okiç, okuma yazma bilen ilk kadınlar olan eş-Şifa bint Abdillâh el-Adeviyye (r. anhâ)'den söz etmiştir. O, İslâmiyetten evvel dahi okuma yazma biliyordu. Bunu sonraları pek çok sahabîye öğretmişti. Bu sebeple kendisi ilk kadın yazı öğretmeni olmuştur.¹²⁰ Okiç bu kitabında tarih boyunca İslâm âleminde bilgi sahibi meşhur kadınlara rastlanıldığından söz etmektedir. Özellikle Tasavvuf tarihinde çokça bilinen Rabia el-Adeviyye İslâm düşünce tarihinde önemli bir şahsiyet olmuştur.¹²¹ Okiç, Ebu Said el-Hudrî (r.a.)'den bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre kadınlar, Efendimiz (s.a.v.)'den kendilerine ders anlatmasını rica ettiler. Efendimiz ise bu durumu münasip karşıladı.¹²²

Okiç ayrıca İslâmiyetin ne tamamen dünya ne de tamamen ahiret dini olduğuna, tamamen orta bir yol tercih edilmesi gerektiğine işaret etmiş ve bir ruhban sınıfının olmadığına değinmiştir.¹²³ Okiç, kitabının 39. sayfasında Ankara Üniversitesi'nde 1975-1976 yıllarında öğrenim gören kız öğrenci sayısına yer vermiştir. Birinci sınıflardan 13, ikinci sınıflardan 24, üçüncü sınıflardan 12, dördüncü sınıflardan 7 kişi olduğunu belirtmiş ve 1975-1976 yıllarına kadar mezun kız sayısının ise 125 olduğunu söylemiştir. Bu sayı günümüzde ilahiyat okuyan kız öğrenci sayısı popülasyonunun geldiği nokta açısından önemlidir.¹²⁴ Burada Okiç'in yorumuna göre İslâm âlemi'nde tahsil gören kadın sayısı her geçen gün artmaktadır. Müslüman çocukları kendilerine çekmek için uğraşan misyonerlere karşı M. Tayyib Okiç iyi yetişmiş bayan hocanın gerekliliğinden bahseder.¹²⁵

Okiç'in buradaki tespiti ilahiyatın o dönemde geldiği nokta açısından son derece önemlidir. 1949-1950 yıllarında kurulan Ankara İlahiyat Fakültesi 26 sene içerisinde sadece 125 kadar kız mezunu verebilmiştir. Okiç bu kızların çoğunluğunun zaten orta dereceli okullarda din dersi hocalığı yaptığını ve onların çok az bir kısmının ise vaizelik yaptığını bizlere aktarmaktadır.¹²⁶ O dönemde Okiç, imam hatip okullarında kız talebeye tesadüf etmenin mümkün olabileceğini söylemekte ve bu işlere göğüs geren kutlu talebelerine başarılar dilemektedir.

¹¹⁹ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 17.

¹²⁰ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 22.

¹²¹ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 24.

¹²² Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 25.

¹²³ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 27.

¹²⁴ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 39.

¹²⁵ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 41.

¹²⁶ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 42.

Okiç, ilim ve sanat sahasında yetişen İslam kadınları konusuna gelince Ömer Rıza Kehhâle'nin *A'lâmü'n-nisâ fî âlemeyi'il arab ve'l İslâm* adlı eserinden bahseder. Tefsir ilmi ile ilgilenen kadınlar arasında vaize Yasemine bint Sa'd b. Muhammed es-Sirâvendiyîye'den (ö. 502/1108) örnek verir. Bu bayan aynı zamanda hüsn-i hatla da iştiğal etmiştir.¹²⁷ Fatıma bint Katbay el-Umerî (ö. 892/1487), Esmâ bint Musâ (ö. 904/1498) gibi isimleri tefsir yapan kadınlar arasında saymaktadır. Bir de birden fazla ilimle aynı anda meşgul olan hanımefendiler vardır ki mesela Kurtubalı İbnetü Faiz (ö. 446/1054) bunlardan birisidir. Aynı anda Kıraat, Tefsir, Fıkıh ve şiir bilgisine sahipti.

6- Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri: İbrahim Hatiboğlu İstanbul 1995'te basılan bu kitapla ilgili bizlere şöyle bir bilgi aktarmaktadır:

“Okiç'in Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okuttuğu Hadis ve Tefsir Dersi Notları “Hadis Ders Notları” (Ankara 1965) ve “Yüksek İslam Enstitüsü Tefsir Notları” (Konya 1966) adıyla teksir edilmiş, Hayati Yılmaz bu notları birleştirerek yukarıdaki isimle yayımlamıştır.”¹²⁸

Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere bu kitap Okiç'in daha önce Tefsir ve Hadis derslerinde anlattığı ders notlarının birleşmiş hâlidir. Atlas Yayıncılık tarafından Ocak 2017 tarihli aynı kitabın *Tefsir ve Hadis Ders Notları* şeklinde tekrardan basıldığına rastladık. Bu kitaptaki önsözde 30 seneye yakın maarif ve irfana hizmet eden bu şahsın binlerce talebe yetiştirdiğinden bahsetmektedir. Bu yayın, 4234 bibliyografik künye kayıtlarının verilerine göre Tayyib Okiç'in babasından kalma 43 yıllık kütüphanesinin ve yayınlanmak üzere olan birçok çalışmasının Bosna'da kaldığına işaret ettiğini bizlere söylemektedir. Zaten anlaşıldığı üzere kitaplarının sayısı oldukça azdır ve makalelerinin çoğu da Türkiye sonrası döneme aittir. Ayrıca bu yayının bizlere aktardığı başka bilgiler arasında şunlar da kayda değerdir:

“Okiç'in ilk dönem çalışmaları daha ziyade edebiyatla ilgilidir. Oğuzname ile ilgili bazı metinleri, klasik ve modern Arapça şiirleri Boşnakça'ya çevirmiş ve üzerinde etütler yapmıştır, ayrıca Modern Türk lirik şiiri, Eski Arap şiiri ve Çağdaş Arap şiiri üzerine *Gayret, Poşta, Pregled ve Nazmen* dergilerinde yazıları vardır.”¹²⁹

Hayati Yılmaz, Tayyib Hoca'nın özellikle İslami ilimlerin ilk okutulmaya başlandığı dönemlerde birikimini öğrenci yetiştirmede kullandığını bu sebeple de teksir hâlinde bulunan hocalarının ders esnasında kullandığı bu değerli notları ilim dünyasına kazandırmak istediğini, bu sebeple bu kitabı toplayıp derlediğini ifade etmektedir.¹³⁰ Ayrıca elindeki nüshanın *Tefsir Usûlü Ders Notları* kısmının fotokopi olarak Konya 1979 tarihini taşıdığını ve bu notların müellifin imlasına sadık kalınarak olduğu gibi geldiğini ve üzerinde herhangi

¹²⁷ Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 43.

¹²⁸ Hatiboğlu, “Muhammed Tayyib Okiç”, 33/337.

¹²⁹ Okiç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 12.

¹³⁰ Okiç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 15.

bir oynama yapılmadığını söylemektedir.¹³¹ *Hadis Ders Notları* hakkında ise 1959 yılında basılmış *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* adlı eserin tamamlayıcısı niteliğinde ama ayrı bir eser olduğuna temas etmiştir. Büyük oranda aynı konuları içerse de ondan farklı olarak hadis usulü konularına girdiğinden bahsetmektedir.¹³²

Bu kitapta hadislerin toplanması ve kaydedilmesi, hadis koleksiyonlarının tabakaları, Şiiilerin hadislere dair eserleri, hadis kritiği yani cerh ve tadil, hadislerin tasnifi, zayıf ve güvenilirmez ravilere dair eserler, hadislerin ravi sayısına göre taksimi, senetteki ittisal ve inkıtasına göre hadislerin taksimi ve mevzu hadisler gibi konulara değinmektedir. Kitabın içeriğinde Tefsir'in kelime kökeninden ve ilahiyattaki terminolojik kullanımından bahsedilmiştir. Kur'an kelimesinin hangi kökten geldiği üzerinde durulmuştur. Daha sonra vahyin ne olduğundan ve kaç çeşidi olduğundan bahsedilmiştir. Bunlara âyetlerle delil getirilmiştir.¹³³ İlk ve son nazil olan âyetlerden bahsedilmiştir ki bu konuda birkaç görüş vardır. Fetret-i vahiyden sonra gelen ilk âyetler ele alınmıştır. Mekkî ve Medenî Sûreler konusu ele alınmıştır. Sûre ve âyet kavramlarının tanımlarına ve sûrelerin diğer isimlerine değinilmiştir. Farklı Mushaflardaki sûrelerin tertibi konusuna gelmiştir. Daha sonra nüzul sebebinin ne olduğu konusuna kısaca değinilmiştir. Nesh ve bu konuda ortaya çıkan üç mesele ele alınmış, pratikte aslında neshin caiz olup olmadığı konuşulmuştur.¹³⁴ Neshin üç türüne örnek verilmiştir. Yedi Harf meselesinde konunun lehçe olup olmadığı tartışılmıştır. Kıraat konusuna gelinmiş ve meşhur kıraat ravîlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra Kur'an'ın okunma ve dinleme esnasında dikkat edilmesi gereken hususlara değinilmiştir. Sonrasında Kur'an'ın toplanması konusuna gelinmiş ve yazıya geçirilip farklı coğrafyalara keşiflerle beraber nasıl yayıldığı anlatılmıştır.¹³⁵ Kur'an'ın farklı dillere tercümesi ve eşsizliğine değinilmiştir. Tekerrür ve yeminlere değinilmiştir. Özellikle bu tekrarlar niçin gerek duyulduğu hususu önem arz etmektedir. Zira Kur'an'ı ilk başta anlamayan kimse bu tekrarları bir fazlalık gibi addedebilir. Hazreti Peygamber'e üç âyette yemin etmesinin emrolunduğu ve bunların hangi hususlar olduğuna değinilmiştir. Kur'an ilimleri, kıssalar, meseller, hakikat ve mecaz, isim, künye ve lakaplar, vücûh ve nezair, Kuran ilimleri diğer bahsettiği konular arasındadır.

¹³¹ Okıç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 16.

¹³² Okıç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 16.

¹³³ Okıç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 30.

¹³⁴ Okıç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 55.

¹³⁵ Okıç vd., *Tefsir ve Hadis ders notları*, 90.

2.3.2. Makaleleri

1. “Orjentelistika u Jugoslaviji”, (1934).

1934’de Pregled Dergisi tarafından M. Tayyib Okiç’in “Orjentelistika u Jugoslaviji” adlı makalesi yayınlanmıştır. Bu makalede Yugoslavya’daki Slav halkının oryantalizm hakkındaki bilimsel çalışmalarını ele alır.¹³⁶

2. “Sarı Saltuk Hakkında Bir Fetva”, (1952).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1952’de yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç’in “Sarı Saltuk Hakkında Bir Fetva” adlı makalesi vardır. Bu makalede Okiç, Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın yayılışının Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan çok daha evvel olduğunu savunur. Son akınlarından sonra Türk kavimlerinin birbirini tetiklediğini, Osmanlı’nın fetihleri başladığı zaman bile bu kavimler göçünün izlerinin silinmediğini söyler. Hatta Avrupa’nın belirli yerlerinde Türk isimlerine rastlamak mümkündür. Burada baskı neticesinde Hristiyanlaşmak zorunda kalan Müslümanlardan bahseder. Elbette ki bu esnada Avrupa’nın güneydoğusunda bu zulme kayıtsız kalmayıp İslamiyet’i savunmaya çalışan misyonerler bulunacaktır. Bu isimler ise efsanevi bir şekilde dilden dile kadar aktarılıp günümüze kadar gelmeye devam edecektir.¹³⁷

Pagan Sırpların Hristiyan dinine karşı bir hoşnutsuzluk gösterdiğini ve kendilerine yapılan bu empozeyi kabul etmediklerini ifade etmektedir. Ne yazık ki bu millet zamanla tamamen Hristiyanlaşmışlardır. Sırp Millet Meclisi’nin kararı üzerine bu görüşe sahip olan kimselerin ise dilleri kesilip kitaplarının yakılmasına karar verilmiştir.¹³⁸ Bu karmaşa ise Bogomolizme, arkasından da İslam dininin tutunmasına zemin hazırlamıştır.¹³⁹ Sarı Saltuk mezar ve türbelerin yayıldığı yerlerde Bogomilizm’in yayıldığı görülmektedir.

3. “Bir Tenkidin Tenkidi”, (1953).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1953’de yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç’in “Bir Tenkid’in Tenkidi” adlı makalesi bulunmaktadır. Bu yazıda Okiç’in Yusuf Ziya Yörükân’ın “Bir Fetva Münasebetiyle, Fetva Müessesesi, EbûsSuûd Efendi ve Sarı Saltuk” adlı yazısına eleştiri getirdiğini gözlemliyoruz.¹⁴⁰ Okiç, Yörükân’ın “Bir Fetva Münasebetiyle, Fetva Müessesesi, EbûsSuûd Efendi ve Sarı Saltuk” adlı eleştirisinin daha

¹³⁶ Kanaqi, “M. Tayyib Okiç ve Mevzû Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması”, 195.

¹³⁷ M. Tayyib Okiç, “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Ocak 1952), 48.

¹³⁸ Okiç, “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva”, 50.

¹³⁹ Okiç, “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva”, 49.

¹⁴⁰ M. Tayyib Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2-3 (01 Haziran 1953), 219.

önce kendisine ait olan “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva” adlı yazısından temel aldığını iddia eder ve buna binaen “Bir Tenkidin Tenkidi” adlı yazısında tekrar bir eleştiri dile getirdiğini ifade etmektedir. M. Tayyib Okiç Yörükân’ın eserinin okunması sonrasında kendi önceki yazdığı tenkidinin yanlış anlaşılma sebebiyet verebileceğini, bu sebeple de yeni bir tenkit kaleme aldığını şu sözlerle ifade eder:

“Bizim yazımızı okumayıp da Yörükân’ın tenkit özentisini okuyanların, belki bir an tereddüde düşmeleri ihtimali olabileceğinden, cevaplandırılmayı ve hatalı diye ileri sürülmeye yeltenilen fikirlerimizi bir kere daha ortaya koymayı ve ucuz tenkit gayretiyle düşünülmüş tezatları belirtmeyi, bilhassa cür’et derecesine vurdurılmış tahriflerle nasıl aleyhimize isnatlar terviç edilmiş olduğunu izah etmeyi mecbûrî saydık.”¹⁴¹

Okiç, Yörükân’ın yazısındaki problemin doğu ve batının bibliyografyalarını incelemediğinden dolayı oluştuğunu söyler.¹⁴² Okiç, eleştirisini kaleme alırken Yörükân’ın sıralamasını baz alır ve teker teker açıklar. Okiç, Yörükân’ın fetvaların bulunduğu mecmua hakkında etraflıca bilgi veremediği kanısındadır. Kendisinin ise bunun hangi varakta ve kaçınıcı numarada olduğunu söylediğini ifade eder.¹⁴³

M. Tayyib Okiç; Molla Hüsrev Mehmet, Çivizade Mehmet, Mehmet Sadettin gibi müftülerin imzasıyla fetvaların yüzde sekseninin EbûsSuûd Efendi’ye ait olduğunu söylemektedir. Yörükân yazısında Okiç’in EbûsSuûd Efendi ile ilgili yazdıklarını eleştirmiş olsa da Okiç bunları yazısında bertaraf eder ve bibliyografyayı vererek asıl onun yapması gereken bir şeyi kendisinin yaptığını, bu yüzden de eleştiriye tabi tutulmaması gerektiğini anlatır.¹⁴⁴

Tayyib Okiç, Sarı Saltuk hakkında ise kahramanlığını, veliliğini ve bilhassa ölümünden sonra tanınmış efsanevi kişilerden biri olduğunu aktarır.¹⁴⁵ Tayyib Okiç, Arap Coğrafyacı Yakut el-Hamevî’den aktardığına göre 13. asrın ortalarına doğru Macaristan ve Yugoslavya’daki İslam cemaatindeki Müslüman misyonerlerden sekiz tanesi meşhurdur. Okiç, Sarı Saltuk’un bunlara dahil edilebileceğini söylemekte olsa da Sarı Saltuk Yakut el-Hamevî’den sonra geldiği için kanaatimizce pek tutarlı bir görüş değildir.¹⁴⁶ Kırım ve Dobruca’da faaliyet göstermiş ve Oğuz ve Tatar boylarının bu mevkilere yerleşmesini sağlamış bu şahsın, Avrupa’daki Türk misyonerlerin en ünlüsü olduğunu söylememizde Okiç’e göre bir sakınca yoktur.¹⁴⁷

¹⁴¹ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 219.

¹⁴² Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 219.

¹⁴³ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 220.

¹⁴⁴ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 259.

¹⁴⁵ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 222.

¹⁴⁶ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 223.

¹⁴⁷ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 223.

Yörükân bu ibareyi eleştirmiştir ve bu sebeple Okiç bu yazısında tekrar bu konuyu ele almıştır. Ayrıca “Sarı Saltuk denilen şahıs veliyullahtan mıdır?” sorusuna gelince ise Yörükân’ın bunun bir fetva konusu olmadığını iddia ettiğini ancak bu soruya da bir cevap veremediğini dillendirmekte ve kendisi cevaplamaktadır. Ona göre cevap “Evliyadandır veya değildir.” şeklinde olmalıydı.¹⁴⁸

Okiç daha sonra “Fetva Müessesesi” bölümüne geçer. Fetvanın formüllerini sıralar. Bu bölümde doğru fetvanın nasıl olacağına dair öğretiler mevcuttur.¹⁴⁹ Okiç, Merhum Kanuni Sultan Süleyman döneminde EbüsSuûd imzasını taşıyan çeşitli fetvalara yer vermiştir.¹⁵⁰ Örneğin “Yezid ve Muaviye’ye lanet etmek vacip midir?” sorusu gibi ilginç sorular mevcuttur ve Okiç bu soruya “Asla caiz değildir.” şeklinde cevap verir. Yörükân eserinde Sarı Saltuk’u kâfir olarak ilk vasıflandıran EbüsSuûd Efendi değildir, demiştir.¹⁵¹

4. “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, (1959).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1959’da yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç’in “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı” adlı makalesi bulunmaktadır. Bu makalede Okiç, 2500- 3000 sene öncesinden başlamak üzere arazi tahrirlerinin yapılmakta olduğundan bahseder. Nitekim İsrailoğulları’nın da nüfus sayımı yaptıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁵² Geçmişte Araplar Mısır’da, Selçukîler İran’da, İlhâniler ise Hintte nüfus sayımı ve arazi kayıtları yapmışlardır. Selçuk Türkleri defterlerini Farisi olarak kaydederken Osmanlılar sade Türkçe olarak yazmışlardır.¹⁵³

Bu yazma işlemi Hz. Peygamber Dönemi’ne kadar götürülebilir. Çünkü Efendimiz’in (s.a.v.) döneminde vahiy katiplerine borç akitlerinin yazdırıldığı bilinmektedir. Hz. Ömer döneminde ise tahrir usullerinin olduğu bilinmektedir. Kütüb-i Sitte’de Hz. Peygamber’in nüfus sayımı emri verildiği bilinmektedir.¹⁵⁴ Bu nüfus sayımlarının asıl sebeplerine gelince ise önemli savaflara katılırken oluşan topluluğun sayısını belirleyip ona göre bir strateji oluşturmak başlıca sebepler arasındaydı. Bu kayıtlar hangi dönemlerdeki savaflardan sonra müslümanların sayısının katlandığı hususunda bizlere önemli bilgiler vermektedir. Okiç bize bu nüfus sayımları ile ilgili gelen emrin isnad zincirine yer vermektedir.¹⁵⁵ Bu nakil

¹⁴⁸ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 228.

¹⁴⁹ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 230.

¹⁵⁰ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 234.

¹⁵¹ Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi”, 236.

¹⁵² M. Tayyib Okiç, “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1-4 (01 Ocak 1959), 11.

¹⁵³ Okiç, “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, 11.

¹⁵⁴ Okiç, “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, 12.

¹⁵⁵ Okiç, “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, 16.

sahabilerden Huzeyfe b. Yeman'a dayanmaktadır. Ayrıca bu zincirin tablosunu da Tayyib Okiç 16. sayfada çizmiştir.

5. “Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu”, (1964)

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1964’de yayınlanan dergide Tayyib Okiç’in “Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu” adlı makalesi bulunmaktadır. Bu makalede Tayyib Okiç bu zikredilen kütüphanenin önceden medrese içindeyken sonradan Gazi Hüsrev Bey Cami yanına inşa edilen küçük binanın içine taşındığını bize söylüyor. O, bu kütüphanenin Yugoslavya’daki İslam kütüphanelerinin en büyüğü ve en önemlisi olduğundan bahsediyor. Okiç, bu kütüphanede 6456’sı yazma olmak üzere 9000 eser bulunduğunu bizlere haber vermektedir.¹⁵⁶ Tayyib Okiç bize bu eserlerin hangi dillerde yazıldığı hakkında bilgi vermektedir.

Meşhur din adamlarından Kasım Dobruca Arapça, Türkçe, Farsça yazma eserleri tasnif etme görevini üstüne almış ve bu yazmalar kataloğunun birinci cildini neşretmiştir.¹⁵⁷ Okiç, Kütüphanenin kurucusu Gazi Hüsrev Bey tarafından ilk kitapların vakfedildiğini ancak o dönemin Savoie prensi tarafından 1697’de yağmalanması üzerine bu kütüphanenin yandığından bahsetmektedir. Bu yüzden birkaç nüshası ancak günümüze ulaşabilmiştir.¹⁵⁸

Bu kütüphanenin en eski eseri ise Ebu Şucâ Şiraveyh İbn Şahradâr ed-Deylemî’nin “*Firdevsu’l-Ehbar bi Maturi’l-Hitab*” adlı kitaptır ki bu kitap bir hadis mecmuasıdır.¹⁵⁹ Eskiilik bakımından ikinci yazma ise Ebû İshak et-Talebî’nin *Kitabu’l-Keşfi ve’l-Beyan fî Tefsiri’l-Kur’ân* adlı eseridir. Nadir ve kıymetli bir nüsha olarak zikredilen Ebu’l Futuh el-Hemedâni’nin *el-Erbeûne hadîsen et-Ta’iyya* adlı eseridir.¹⁶⁰

6. “İslam Hukukunda Muhakeme Usûlüne Dair Bir Eser”, (1964).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1964’de yayınlanan dergide Okiç’in “İslam Hukukunda Muhakeme Usûlüne Dair Bir Eser” adlı makalesi bulunmaktadır. Okiç’e göre Friedrich Selle’nin Köln Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde vermiş olduğu doktora tezini, konu bazında muhakeme usulleri çerçevesinde EbûsSuûd Efendi’nin fetvaları üzerine dayandırması yerinde bir harekettir.¹⁶¹ Bu eser İslam hukukunda muhakeme usullerine dair mühim bir eserdir. Okiç’in bu yazısı kısaca bu minvaldedir.

¹⁵⁶ M.Tayyib Okiç, “Saray Bosna’daki Gazi Hüsrev Bey Cami”, *Makaleler II*, (2021), 145.

¹⁵⁷ Okiç, “Saray Bosna’daki Gazi Hüsrev Bey Cami”, 145.

¹⁵⁸ Okiç, “Saray Bosna’daki Gazi Hüsrev Bey Cami”, 145.

¹⁵⁹ Okiç, “Saray Bosna’daki Gazi Hüsrev Bey Cami”, 146.

¹⁶⁰ Okiç, “Saray Bosna’daki Gazi Hüsrev Bey Cami”, 146.

¹⁶¹ M.Tayyib Okiç, “İslâm Hukukunda Muhakeme Usulüne Dâir Bir Eser”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1964), 154.

7. “Tunus’taki Manastır Şehri Mezar Kitabeleri”, (1965).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1965’de yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç’in “Tunus’taki Manastır Şehri Mezar Kitabeleri” adlı makalesi bulunmaktadır. Bu makalede Okiç, Süleyman Mustafa Zebis’in *Manastır Kitabeleri* adlı eserine değinmektedir. Burada Manastır şehrinin bir tarihçesi olduğuna değinmektedir. Sonrasında ise bu kitapta mezar kitabelerinin Arapça metinleri ile Fransızca tercümeleri arasında kıyaslamaya gidildiğinden bahseder. Bu mezar kitabeleri o günün insanı hakkında bilgi vermektedir. Örneğin eski Ruspina mevkinde aslında hiçbir zaman Hristiyan Manastırları bulunmamıştır. Ifrikiyya mezarlarının en eskisi Kayrevan şehrinde olup burada Hz. Ömer’in torunu olan bir kızın mezarı vardır. Bu sebepten dolayı oraya Kureyş Mezarlığı denilmektedir.¹⁶² Tayyip Okiç bu makalede bunun gibi mezarlar hakkında bilgilere yer vermektedir.

8. “Dımaşk’teki Fransız Enstitüsü’nün Son İslami Neşriyatı”, (1966).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1966’da yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç’in “Dımaşk’teki Fransız Enstitüsü’nün Son İslami Neşriyatı” adlı makalesi bulunmaktadır.¹⁶³ Bahsettiğimiz bu makalede M. Tayyib Okiç, Şam’daki Fransız Enstitüsü’nde henüz neşredilmemiş kitaplar olduğundan ve bu eserlerden birini tanıtmak üzere bu yazıyı kaleme aldığından bahseder. Bu yazısında *Kitâbu’l-Mu’temed fî Usûli’l-Fıkh* adlı eserin bu enstitüdeki son islami neşriyat olduğunu ve Mutezilî bir âlim olan Ebû’l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) tarafından yazıldığını bize aktarır. Bu eser son derece özen gösterilerek basılmıştır. Ayrıca fıkıh usulüne dair bir eser olması bakımından da oldukça önem taşır.¹⁶⁴ Okiç, bütün bunları bize aktardıktan sonra, bu kitapta yazarın hayatı ve eserlerine de değinildiğinden bahseder.

Daha sonra Tayyib Okiç, İbn Kuteybe’nin *Kitâb-u Te’vîl-i Muhtelifi’l Hadîs* adlı eserine de değinir. Bu eserin Fransızca tercümesini yapan kişinin Gerard Lecomte olduğunu söyler. Lecomte, bu eserin sonuna bir bibliyografya da eklemiştir. Okiç bu eserin İbn Kuteybe’nin en son eseri olduğu fikrine katılır. Mutezile’nin fikirlerine zıt fikir olarak yazılmış olduğunu da eklemekten kaçınmaz.¹⁶⁵ Ayrıca bu kitabın hadis ilmini koruduğunu da hatırlatmadan geçmez.

¹⁶² M.Tayyib Okiç, “Tunus’taki Manastır Şehri Mezar Kitabeleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1-4 (ts.), 66.

¹⁶³ M.Tayyib Okiç, “Dımaşk’teki Fransız Enstitüsü’nün Son İslâmî Neşriyatı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 283.

¹⁶⁴ Okiç, “Dımaşk’teki Fransız Enstitüsü’nün Son İslâmî Neşriyatı”, 286.

¹⁶⁵ Okiç, “Dımaşk’teki Fransız Enstitüsü’nün Son İslâmî Neşriyatı”, 289.

9. “Hadîste Tercüman”, (1966).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1964’de yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç’in “Hadîste Tercüman” adlı makalesi bulunmaktadır. Okiç, bu yazısında tercümanlığın ne kadar zor bir iş olduğuna ve ehemmiyetine temas etmiştir. Bunun sebepleri arasında ise hangi dilden diğerine çevrilirse çevrilsin daima hataya düşme tehlikesi olduğundan bahsetmiştir.¹⁶⁶

Tayyip Okiç, tercüman kelimesinin kökünün rubâî mi yoksa sülâsî mi olduğu tartışmasında, aslında temel olan dört harften meydana geldiğini ancak İsmail b. Hammad el-Cevherî (ö. 400/1011) gibi bazı âlimlerin, kelimenin üç harften meydana geldiğini ve başındaki harfin zait olduğunu ileri sürdüğünü bu sebeple bazı filologlar tarafından itirazlara maruz kaldığını bize aktarmaktadır.¹⁶⁷ Tercüman (Dil Tefsircisi); Arapça ve diğer dillerde farklı kelimelerle ifade edilmektedir. Örneğin “drogman” kelimesinin Arapçada tercüman olarak kullanıldığı konusunda dilciler ittifak içerisindeyler. Diğer Sâmi dil ailelerinde de benzer sözcükler mevcuttur.¹⁶⁸ Mütercim ve tercüman arasındaki farkı ise Şemseddin Sami’nin (ö. 1293/1904) ağzından Tayyip Okiç şöyle aktarır: “Tercüman ağızdan ve mütercim ise kalemle tercüme edene denir.”¹⁶⁹ Tercüme tabirinin bir dilden başka bir dile çevirmenin dışında başka kullanımları da vardır ki bir kimsenin hayatını ve eserlerini anlatmak manasında terceme-i hâl ibaresinin kullanılması buna örnektir. Aynı zamanda kitap bölümü ve bir kimsenin sözlerini başkalarına anlatma gibi anlamları da vardır.¹⁷⁰

Tercüman anlamına gelen bir diğer kelime ise Dilmaç’tır. Bu kelime Türkçedir. Tercümanların dil bilgisi mevzusuna gelince Hz. Peygamber döneminde gönderilen elçiler bu bilgiye sahiptirler ve Farsça, Yunanca, Habeşçe ve Kıptice dillerini zaten biliyorlardı.¹⁷¹ Okiç’in deyimine göre Abbasi dönemine gelindiğinde ise Halife Me’mun hükümdar iken sarayında hususi tercümanlar bulunuyordu.¹⁷² Anadolu Selçukluları zamanında da İbn Bîbî’nin (ö. 684/1295) vezîrinin sağında ve solunda tercümanlar yer alırdı. Osmanlı’da genişleyen coğrafya ile birlikte mütercimlere verilen önem daha büyük olmuştur. Adriyatik’teki Dubrovnik, Osmanlı imparatorluğu sınırları içerisinde ticaret kurmaları sonucunda mütercimlik müessesesi bakımından önem arz etmişti. Günümüzde ise, Avrupa’nın farklı yerlerinde tercüman yetiştiren okullar vardır.

¹⁶⁶ M.Tayyib Okiç, “Hadîste Tercüman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 27.

¹⁶⁷ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 28.

¹⁶⁸ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 30.

¹⁶⁹ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 31.

¹⁷⁰ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 31.

¹⁷¹ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 32.

¹⁷² Okiç, “Hadîste Tercüman”, 34.

Okiç'in ifade ettiğine göre Kurân-ı Kerîm'de dillerin çeşitli oluşundan bahsedilse de tercüman kelimesi geçmez. Zeyd b. Sabit, Efendimiz'e (s.a.v.) Yahudilerden gelen mektupların okunup içeriğine hâkim olmak için Süryânîlerin yazısını öğrenmiştir.¹⁷³ Yine Hz. Peygamber'den aktarılan bir hadîste Allah ile kullar arasında bir tercüman olmayacağından bahsedilmektedir.¹⁷⁴ Tercüman kelimesi, Efendimiz'in (s.a.v.) Bizans İmparatoru Heraklîous'a gönderdiği mektupta ise defalarca kez geçmektedir.¹⁷⁵ İbn Abbas'ın (Ö. 68/687) da halk arasında tercüme yaptığı bilinmektedir.¹⁷⁶ İmam en-Nevevî'nin (Ö.676/1277) aktardığına göre İbn Abbas'ın mütercimi İbn Cemre (Ö. 699/1300) Farsça biliyordu. Farsça konuşanlar ile İbn Abbas arasında mütercimlik yapıyordu.¹⁷⁷ Eski kitapları Arapça ilk çeviren kimsenin ise Halid b. Yezid b. Muaviye (Ö. 85/704) olduğu rivayet edilir.¹⁷⁸ Bu eserin kendisi tarafından tercüme edilip edilmediği bilinmese de eserin bulunduğu dönem hakkında bize bilgi vermektedir.¹⁷⁹

10. “Antepli Fakîh Mustafa Said Efendi”, (1968).

M. Tayyib Okiç'in İslam Düşüncesi Dergisi tarafından 1968'de yayınlanan makalesi “Antepli Fakîh Mustafa Said Efendi” adını taşımaktadır. Okiç, bu yazısında Antep şehrinin eski bir ilim merkezi olduğundan bahsetmektedir.¹⁸⁰ Bu merkezde pek çok şöhretli âlim yetişmiştir. Okiç bu yazısında farklı isimlere temas etmektedir. Bunlardan biri de makalenin isminde geçtiği üzere Mustafa Said Efendi'dir. Okiç'e göre bu şahsiyetin en seçkin eseri ise *Mültaka'l Ebhur* isimli esere yazdığı şerhdir. Bu dergi yazısında el-Aynî (ö. 855/1451), Âsım Efendi (ö. 1235/1819), Münib Efendi (ö. 1307/1918) gibi isimlerin de zikredildiği görülür. Bu âlimlerin hepsinin ortak noktası bu kişilerin kütüğünün Antep şehrine dayandırılmış olmasıdır.

11. “Kur'ân-ı Kerîm'i Taklid Teşebbüsleri”, (1971).

Diyanet tarafından 1971'de yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç'in “Kur'ân-ı Kerîm'i Taklid Teşebbüsleri” adlı makalesi bulunmaktadır. Okiç, bu yazısında Hz. Muhammed'in mucizelerinin çoğunlukla sürekli ve aklî olduğundan bahseder. Okiç'e göre bu dönemdeki Arap dili üslûbunun en yüksek dereceye ulaşmasında muallakâtü's-seb'a en güzel

¹⁷³ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 39.

¹⁷⁴ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 40.

¹⁷⁵ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 43.

¹⁷⁶ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 44.

¹⁷⁷ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 45.

¹⁷⁸ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 27.

¹⁷⁹ Okiç, “Hadîste Tercüman”, 28.

¹⁸⁰ M.Tayyib Okiç, “Antepli Fakîh Mustafa Said Efendi (1202 (-)-1279/1787 (-)-1862-3)”, *İslam Düşüncesi* 2/5 (1968), 299.

örneklerden biridir.¹⁸¹ Elbette ki bu dönemde en büyük mucize Kurân-ı Kerîm'in vahyidir. Çünkü belagat ve fesahat altın çağını yaşamıştır. Bunun sebebi insanların âciz kalmalarıdır.¹⁸² Ayrıca bu makalede bahsedilen konulardan bir tanesi Kur'an'da insan ve cin topluluğu bir araya gelse bile onun bir benzerinin meydana getirilemeyeceğinin ifade edilmesi, daha sonra ise eğer güçleri yetiyorsa benzer bir sûre getirmelerinin istenmesidir.

Ancak İbnu'l-Mukaffa (ö. 142/759), Ebû Tayyip el-Münebbî (ö. 354/965) gibi şahıslar buna kalkışsalar da Cenâb-ı Hakk buna izin vermemiştir. Şîilerin apokrif bir kitap oluşturdıklarına dair iddiaya gelince; Câfer el Kummî (ö. 290/903) kesin bir şekilde bu iddiayı reddetmektedir. Ancak Hindistan'ın Genel Şark Kütüphanesi'nde apokrif bir el yazması Mushaf bulunmaktadır.¹⁸³ Bu eserde "İki Nur" Sûresi bulunmakta olup Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den bahsetmektedir.¹⁸⁴ Kırk bir âyetten oluşan bu nüsha Fransız müsteşriki Garcin de Tassy tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir.¹⁸⁵ İkinci apokrif sûre ise yedi âyetten ibaret Sûretü'l-Velâye'dir ki Hz. Ali ve imamlarına gösterilmesi gereken hürmet ve itaatten bahseder.¹⁸⁶

Tayyib Okiç'in düşüncelerinden kanaatimizce bu iddialara sahip Şîi toplulukların İslam Medeniyeti için ne kadar büyük bir tehdit unsuru olduğu apaçık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu cümlelerin saçmalığı ve yüce kitabımızın stil ve ahenk yönünden ihtişamının farkı ikisi ele alınıp okunduğu vakit tek kalemde kolayca anlaşılabilir. Nitekim Tayyib Okiç, Mısır âlimlerinden Dr. Draz'ın bu manadaki sözlerine atıf yapmıştır. Bu uydurma cümleleri kimin kurduğu bilinmese de Okiç, Şîi kardeşlerimizin tamamını zann altında bırakılmaması gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁸⁷ Bu yazıdaki konular kısaca bu minvaldedir.

12. "Belgrad'daki Bayraklı Cami", (1973).

M. Tayyib Okiç Vakıflar Dergisi 1973 yılı 10. sayısında bu yazıyı yayınlamıştır. Tayyib Okiç bu yazısında Belgrad'ın diğer adının Dârü'l-Cihat olduğunu üç asrı aşkın bir müddet içerisinde Osmanlı'nın hâkimiyetinde kalan mükemmel stratejik konuma sahip bir yer olduğunu bizlere aktarır.¹⁸⁸ Ayrıca kültürel zenginliğe de sahip bu şehir ne kadar Osmanlı

¹⁸¹ Süleyman Tülücü, "Muallakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/308.

¹⁸² M.Tayyib Okiç, "Kur'ân-ı Kerîm'i Taklid Teşebbüsleri", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10/104-105 (1971), 7.

¹⁸³ Okiç, "Kur'ân-ı Kerîm'i Taklid Teşebbüsleri", 9.

¹⁸⁴ Okiç, "Kur'ân-ı Kerîm'i Taklid Teşebbüsleri", 10.

¹⁸⁵ Okiç, "Kur'ân-ı Kerîm'i Taklid Teşebbüsleri", 10.

¹⁸⁶ Okiç, "Kur'ân-ı Kerîm'i Taklid Teşebbüsleri", 10.

¹⁸⁷ Okiç, "Kur'ân-ı Kerîm'i Taklid Teşebbüsleri", 10.

¹⁸⁸ M.Tayyib Okiç, "Belgrad'daki Bayraklı Cami", *Vakıflar Dergisi* 10 (1973), 385.

askeri tarafından korunmaya çalışılmışsa da Hristiyanların baskısı altında değişmek zorunda kalmıştır. Okiç bu eseri ele alma sebebi olarak birtakım kimselere değinilmesi gerektiğinden bahseder ki tıpkı Antep'teki âlimleri ele aldığı yazısında olduğu gibi burada da âlimlere değinmesi tuhaf karşılanmaz.¹⁸⁹

Tayyib Okiç'in Belgrad'tan bize aktardığı manzarada sekiz tane hadis medresesinin olduğu ve kültürel açıdan burada âlimlerinin çokça temâyüz ettiği anlaşılmaktadır. O, teker teker medreselerin isimlerini zikreder ve hangi eseri okuttuklarını bize nakleder. Bu kıymetli yazı o dönemde Balkan'daki Boşnak âlimlerin durumları hakkında bizlere bilgi vermesi açısından önem arz eder. İstanbul kütüphanelerinde bu eserlerin çoğunun yazmalarının bulunabileceğini aktaran tespiti ile konuya ilgi duyan müellifler açısından kıymet taşıyabilir. Bu yazıdaki dikkat çeken diğer nokta ise Balkan Tarihi'nde zarar gören camilerin durumu hakkında bize bilgi verebilmesidir. Okiç, Belgrad camileri hakkında en eski haberin 1521 tarihine dayandığından bahseder ve bu camilerin müstesna güzellikleri ile yabancıları kendisine celbettiğini ifade eder. Hatta bu mevzu Evliya Çelebi'nin yazısına da övgü dolu cümlelerle girmiştir. Kapasite olarak büyük olan bu camilerin bakınca hayranlık uyandırdığı bize aktarır.¹⁹⁰

Otendorf'un bu camileri ihtişamlı bulduğu, büyük halılarla döşenmiş olduklarını ve kurşun dökülerek inşa edildiğini söylediği bize aktarılıyor ki aslında bu o dönemin ekonomik durumu hakkında da bizlere kıymetli ipuçları veriyor.¹⁹¹ Bütün bu camilerin arasından günümüze ulaşabilen tek cami ise Bayraklı Cami'dir. Okiç'in söylemine göre Bayraklı Cami'nin ismi de ezan vakitlerini tayin etmek amacıyla bayrak çekilmesinden ileri gelmektedir. Ayrıca Battal Cami'nin ise mukavemet merkezi olarak kullanıldığı bize aktarılmaktadır.¹⁹² Okiç bu caminin akıbetinin de 1873 yılında maalesef diğerlerinden farklı olmadığını bize aktarır ve camilerin peş peşe belirli zaman aralıklarıyla düşürüldüklerinden bahseder.¹⁹³ Ancak ne yazık ki Bayraklı Cami de bölgeyi Katolik Kilisesi taraftarları kapladığından dolayı diğer camiler gibi kiliseye dönüştürülmüştür. O dönemde Sırbistan hükümdarlığında Aleksandır Obrenoviç'in bulunduğu bilinmektedir. Okiç ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde de bu topraklarda çok Müslümanın kalmadığını bize aktarır. Bu rakam birkaç bin civarındadır. Okiç, siyasi sebeplerden dolayı Boşnak gençlerin göç ettiğini

¹⁸⁹ Okiç, "Belgrad'daki Bayraklı Cami", 385.

¹⁹⁰ Okiç, "Belgrad'daki Bayraklı Cami", 390.

¹⁹¹ Okiç, "Belgrad'daki Bayraklı Cami", 390.

¹⁹² Okiç, "Belgrad'daki Bayraklı Cami", 393.

¹⁹³ Okiç, "Belgrad'daki Bayraklı Cami", 394.

söyler.¹⁹⁴ Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti Komisyonu’nun müdahale etmesiyle binanın yeniden cami olarak kalmasına karar verilmiştir ve böylece günümüze kadar bu eser ulaşabilmiştir.¹⁹⁵

13. “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandır Vasiljevic-Solovjev”, (1973).

İslam Tetkikleri Enstitüsü tarafından 1973’de yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç’in “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandır Vasiljevic-Solovjev” adlı bir makalesi bulunmaktadır. Bu makalede Kalisz ve Cenevre yakınından çıkan meşhur bir araştırmacıyı kaleme almıştır. Bu kişi 1915 yılında Varşova Üniversitesi’nde hukuk fakültesini bitirmiştir. Doçentliğe kadar yükselmiştir. Belgrad’a gelip hukuk doktoru olmuştur. Mukayeseli Slav Hukuku Tarihi Kürsüsü’nde fahri ve kadrolu şekilde ordinaryüs profesör olarak dersler vermiştir. Ayrıca Rus Dili ve Edebiyatı dersleri vermiştir.¹⁹⁶

Aleksandır Vasiljevic-Solovjev güler yüzlü ve sakin duruşuyla dikkat çekerd. Okiç bu kişinin Ortodoksluğa bağlı oluşuna dikkat çekmiş ve ekümenik patriğin elini öpmek için onun heyecan duyduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁷ Okiç’in onu anmasının ve onun için ayrı bir bahis açmasının sebebi ise bu kişinin ilim dünyasına olan katkısıdır. Çünkü Solovjev’in kitap tanıtımları ve gazetelerinde çıkan yazılarının sayısı iki yüz kırk üçe ulaşmıştır.¹⁹⁸

Tayyib Okiç daha sonra Bogomillerin Türklerle olan ilişkilerinin günden güne arttığından bahsetmektedir. 1431 yılında Basel konsilinde Ivan Stoykoviç İslam aleyhindeki mücadelenin kuvvetlenmesi için Katoliklerin Ortodoks ve Hositlerle barışması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Bogomil Boşnaklar bu konsile katılmamışlar ve bu uzlaşmaya yanaşmamışlardı. Saraybosna Kralı’nın babası Bogomilleri terk etmiş ve Hersek’e sığınmıştır. Dominiken Barbuççi ise Türklerle savaşmadığını çünkü onların fazla cesaretli olduklarını ifade etmekten kendini alıkoyamamış bunun sebebini ise kendi halkının çoğunluğunu teşkil eden Bogomillerin Türklere karşı aşırı derecede sempati beslediğini ve Katoliklere ise katı bir duruş gösterdiklerini ortaya koymuştur.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Okiç, “Belgrad’daki Bayraklı Cami”, 399.

¹⁹⁵ Okiç, “Belgrad’daki Bayraklı Cami”, 400.

¹⁹⁶ M.Tayyib Gökbilgin (ed.), “Balkanlarda Bogomilizm hareketi ve bunun bir araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 5/1-4 (1973), 205.

¹⁹⁷ Gökbilgin, “Balkanlarda Bogomilizm hareketi ve bunun bir araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”, 206.

¹⁹⁸ Gökbilgin, “Balkanlarda Bogomilizm hareketi ve bunun bir araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”, 207.

¹⁹⁹ Gökbilgin, “Balkanlarda Bogomilizm hareketi ve bunun bir araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”, 210.

Boşnakların çoğunluğunu oluşturan Bogomiller sırf saltanat uğruna savaşmayı reddetmiştir. Böylece Türkler 1463 yılında kolayca içeri girip orayı fethetmişlerdir.²⁰⁰ Hristiyanlar adeta bir şaşkınlığa bürünmüş hayretlerini ifade etmekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Bu Bogomilleri bazı yazarlar Sırp ve Ortodoks olarak tanımlarken bazıları ise Katoliklik içinde kalan ancak ayrı bir teşkilatı bulunan mezhep olarak tanımlamaktadır.²⁰¹

Tayyib Okiç'e göre Slovyev'in yirmi küsur sene araştırmaları sonucu mağdur Boşnakların Sırp ve Hırvatlardan ayrı bir etnik grup olduklarını ve keyfiyetlerinin devlet tarafından resmen kabul edildiğini Boşnak tabiri yerine ise büyük harflerle Müslüman yazısının son anayasaya dahil edildiğini ispatlaması son derece önemlidir.²⁰² Üstelik Solovyev'in müslüman olmadan vefat etmesine rağmen bulguların müslümanların lehine olması bizim tarihimizde bir yer edinmelidir. Kanaatimizce Bogomil Tarihinde Tayyib Okiç o yüzden bu ismi zikretmiştir.

14. “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercümeleri”, (1975).

Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi tarafından 1975'te yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç'in “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercümeleri” adında bir makalesi bulunmaktadır. Profesör Ahmet Ateş'in Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Boşnakça tercümelerini Okiç'ten isteyip alması ancak bu verileri kaybetmesi üzerine ikinci baskıda yeniden Okiç'ten talep etmesi ancak ömrünün vefa etmemesi Okiç'in bu yazıyı kaleme almasına sebebiyet vermiştir. Ona göre mevlid cemiyetleri Bosna'da kökleşmiş bir anane haline gelmiştir.²⁰³ Mevlid kelimesi v-l-d kökünden gelir ve mimli masdardır. Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) doğumu anlamında kullanılsa da zamanla bu merasime de verilen isim olmuştur.²⁰⁴ Bu merasimlerde Peygamber'e övgüler yer alır. En meşhurlardan biri duygu yüklü mersiyesiyle tanınan Hasan b. Sabit'tir. Kab b. Zübeyir'in kıssası Bürda Kasidesi olarak bilinir.²⁰⁵ Doğum merasimi anlamındaki mevlidlere gelince ise Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde benimsendiği görülüyor. Mevlid kelimesinin bugünkü anlamda

²⁰⁰ Gökbilgin, “Balkanlarda Bogovilizm hareketi ve bunun bir araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”, 211.

²⁰¹ Gökbilgin, “Balkanlarda Bogovilizm hareketi ve bunun bir araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”, 211.

²⁰² Gökbilgin, “Balkanlarda Bogovilizm hareketi ve bunun bir araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”, 212.

²⁰³ M.Tayyib Okiç, “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (1975), 18.

²⁰⁴ Okiç, “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, 19.

²⁰⁵ Okiç, “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, 20.

kullanılmaya başlanılmasını ise Okiç, İrbil'deki Atabey Muzafferüddin Gökbörü'ye dayandırır.

Okiç'e göre Osmanlı Dönemi'ne gelince mevlidlere ilk olarak Üçüncü Murat devrinde başlandı ve milli bir bayram halini aldı.²⁰⁶ Mevlidleri okumak meşakkatli bir iş olduğundan güzel kurrâlar Türkler tarafından yetiştirilmeye başlanmıştır. Artık mevlitler sadece Hz. Peygamber'in doğumunda değil aynı zamanda özel kandil ve gecelerde de okunur hale gelmiştir. Daha sonra pek çok dilde mevlid yazılmıştır. Ancak hepsi hakkında bilgi elde edebilmek oldukça zor görünmektedir. Çünkü yeni nesil gençleri bu dillere pek vâkıf olamamaktadırlar. Okiç, Dr. Pekolcay'ın Çerkesçe ve Boşnakça mevlid metinlerinin mevcudiyetini, Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı kitabından öğrenmiş olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁷

Boşnakça Mevlidlere gelince bu âdet Bosna Hersek Müslümanları arasında devam etmekteydi. Bu gelenek sadece Saray Bosna'nın Gazi Hüsrev Bey Cami ile sınırlı kalmamış ve diğer birçok camide de sürdürülmüştür. Hatta bu işte Boşnak kadınlarının bile geri kalmadıklarını Okiç bize aktarmaktadır.²⁰⁸ Boşnak edebiyatında Arapça, Farsça ve Türkçe yazarak bu geleneği sürdürdüler. Boşnakça tercümeler arasında halk nezdinde en tanınmış olanı Hafız Salih Gaşeviç'in tercümesidir.²⁰⁹

15. “Ehl-i Kitap”, (1976).

Diyanet tarafından 1976'da yayınlanan dergide M. Tayyib Okiç'in “Ehl-i Kitap” adlı makalesi bulunmaktadır. Bu makalede Müslümanların; Hristiyanlar, Yahudiler ve Mu'tezile üzerindeki yansımalarını ele almaktadır. İslamiyet'teki isnad sisteminin önemine vurgu yapmakta, başka milletlerde bulunmayan bir sistem olarak vasıflandırmaktadır. Daha sonra Okiç, İbn Meymun gibi İslamiyetin etkisinde kalmış ancak Yahudi olan şahıslardan örnek verir.²¹⁰ Oysa bu şahıs Yahudilerin amentüsünü oluşturmuş olup Selahaddin Eyyubî'nin himâyesinde kalmıştır. Okiç, İslam'ın diğer dinlere mensup kişileri etkilediği noktasında kayda değer olduğunu hatta “Şomroniler” denilen bir grubun Kelime-i Tevhid'i bile kabul ettiğini bizlere bu yazısında aktarmaktadır. Hristiyanlar üzerindeki etkisine gelince her dinin tapınmayı hatırlatan bir figürü vardır. Nitekim Katolikler'in secdeye benzer bir şekilde eğildikleri görülmektedir.²¹¹

²⁰⁶ Okiç, “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, 23.

²⁰⁷ Okiç, “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, 27.

²⁰⁸ Okiç, “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, 37.

²⁰⁹ Okiç, “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, 40.

²¹⁰ M. Tayyib Okiç, “Ehl-i Kitap”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]* 15/5-6 (1976), 366.

²¹¹ Okiç, “Ehl-i Kitap”, 368.

Okiç'e göre bazen batılı bilim adamları da İslamiyet'in etkisi altında kalmaktadır. Dante ve Goethe bu duruma örnek teşkil eder. Nitekim Dante "En Büyük Hristiyan Şairi" seçilse de Dante'nin ölümüne bu popülaritesini kaybettiğini görüyoruz.²¹² Okiç'in bu kıymetli eseri İslamiyet'in farklı dinlerdeki etkilerini anlamamız açısından çok mühimdir ve farklı bilim adamlarının bile bu durumdan etkilenmelerinin yadsınamaz olduğunu bizlere gösterir.

16. "Ord. Prof. Dr. Mehmed Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle", (1976).

İslam Tetkikleri Enstitüsü tarafından 1976'da basılan dergide M. Tayyib Okiç'in "Ord. Prof. Dr. Mehmed Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle" adlı makalesi bulunmaktadır. Bu makalede Tayyib Okiç, Belgrad Üniversitesi İslam Hukuku ve Aile Hukuku Ordinaryüs Profesörü Doktor Mehmed Begoviç'in doğumunun yetmişinci yılın münasebetiyle onun yaşantısını konu almaktadır. Begoviç Lastva'da 1904 tarihinde doğmuş bir şahsiyettir.²¹³

Begoviç, Okiç'in anlatımına göre kuvvetli bir Arapça'ya sahiptir ve Cezayir'de 1930 yılında hukuk doktoru unvanı almıştır.²¹⁴ İkinci Dünya Savaşı esnasında Yugoslavya işgal edilmişti ve Belgrad Üniversitesi kapanmıştı. Okiç'e göre savaş bitince Begoviç görevine yeniden kavuşmuştu ancak İslam hukuku kürsüsü çoktan kaldırılmıştı. Bu sebeple Begoviç aile hukuku kürsüsüne geçmiştir.²¹⁵ Tayyib Okiç'in bu kişiyi zikre değer görmesinin en önemli sebebi Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan orduları tarafından işgal edilmesi üzerine Begoviç'in hâlen şiddetli şekilde mukâvemet gösteren Müslümanlar arasında olmasıdır. Okiç'in verdiği bilgiye göre Osmanlıların on beşinci asrın sonlarına doğru bu topraklara varması sonucu Begoviç sülalesi de Müslüman olmuştur.²¹⁶

Okiç'e göre Begoviç ağırbaşlı ve vakarıyla tanınan bir kimsedir.²¹⁷ Begoviç'in İslam hukuku eserlerinin içerisinde fıkıh usulü, nikah, miras ve vakıf mevzuları yer almaktadır. Ayrıca Yugoslavya'daki Müslümanlar arasında uygulanmayan bazı İslam hukuku müesseselerine de değinmektedir. Yugoslavya Boşnak Müslümanların sosyal ve siyasi hayatlarına dair çeşitli eserleri de bulunmaktadır. O, İslam cemaatinin teşkilatlanmasına, Müslüman ahalinin modern eğitim sahasında kalkınmasına, Müslümanlara ait toprak

²¹² Okiç, "Ehl-i Kitap", 373.

²¹³ M.Tayyib Gökbilgin (ed.), "Ord. Prof. Dr. Mehmet Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 7 (1976), 183.

²¹⁴ Gökbilgin, "Ord. Prof. Dr. Mehmet Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle", 183.

²¹⁵ Gökbilgin, "Ord. Prof. Dr. Mehmet Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle", 184.

²¹⁶ Gökbilgin, "Ord. Prof. Dr. Mehmet Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle", 184.

²¹⁷ Gökbilgin, "Ord. Prof. Dr. Mehmet Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle", 185.

meseleleri gibi hususlara değinmiştir. Osmanlı Devri hukuk tarihi ile ilgili yazılarında Türk hukuk vesikalarından bahsetmiştir.²¹⁸ Bu dönemde Hristiyanların kendi hukuki adetlerini tatbik etmelerinin devam ettiğini söylemesi dikkat çekicidir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminden itibaren vakıflar hakkında beynel-milel anlaşmalarına yer vermiştir.²¹⁹ Tayyip Okiç, Begoviç'in eserlerinin ismine de yer verdikten sonra bu yazısını tamamlar.

17. “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, (1992).

İslami Araştırmalar Yayınevi tarafından 1992’de editörlüğünü Süleyman Bayraktar’ın yaptığı dergide “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru” adlı makale bulunmaktadır. Bu makalenin neşredilme tarihi geç olsa da bu yazı Tayyip Okiç’e nispet edilmektedir. Bu makalesinde Okiç, Güneydoğu Avrupa’da Osmanlılardan evvel de Türklerin ve Müslümanların mevcudiyetinden bahsetmektedir. Okiç bu olgunun tarihçesini kısaca şöyle özetlemiştir: Avrupa’daki Hun akınları Avarlar’ı, Avarlar ise Slavlar’ı harekete geçirmiştir. Elbette ki bu esnada Balkanlarda Vardariotlar, Peçenekler, Kumanlar gibi başka Türk kavimleri de bulunmaktaydı.²²⁰ Güneydoğu Avrupa bölgesindeki kavimler zorla Hristiyanlaştırılmaya maruz kalmışsa da Kuzeydoğu Avrupa’da bu denli misyonerlik faaliyetleri yapılamamıştı. Okiç’e göre bunun sebebi Bizans’taki siyasi karışıklıklara bağlanabilir. Güneydoğu Avrupa’da ise yüzeysel bir şekilde durumu kurtarmak maksadıyla Hristiyanlaşmış oldukları neticesine varmak gayet doğru bir çıkarımdır. Sloven ve Hırvat gibi bazı kavimler bu durumdan etkilenip Hristiyan olmuşlardır.²²¹

Okiç’e göre Güneydoğu Avrupa’nın tarihini üç kısımda ele almak mümkündür. Bunlardan ilki 13. asra kadar olan dönem, ikincisi Sarı Saltuk misyonundan itibaren Osmanlı dönemine kadar olan kısım, üçüncüsü ise Osmanlı’dan günümüze kadar olan kısımdır. Okiç’in burada değindiği dönem ikinci kısım yani 13. yüzyıldır. Bu zâtın Türk aşiretleri ile birlikte 662 yılında Avrupa’ya geçtiği bilinse de tarihsel açıdan meçhûl bir kimliktir. Kuzeyden güneye kadar her yere İslamiyet’i yaymak için çalışmış bir misyonerdir.²²² 1308 tarihlerinde Arnavutluk’a bakıldığı zaman Hristiyanlığın ne kadar da zayıf şekilde yaşandığını Okiç zikretmekte, Bosna Hersek Bogomillerinin Osmanlı devrinde dinlerini

²¹⁸ Gökbilgin, “Ord. Prof. Dr. Mehmet Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle”, 186.

²¹⁹ Gökbilgin, “Ord. Prof. Dr. Mehmet Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle”, 188.

²²⁰ M.Tayyip Okiç, “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, *İslami Araştırmalar* 6/2 (1992), 91.

²²¹ Okiç, “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, 92.

²²² Okiç, “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, 92.

değiştirerek İslamiyet'e kolayca uyum sağlamalarından da anlaşılabilirliğini bizlere aktarmaktadır.²²³

Okiç ayrıca bu yazısında Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü'nün 1236 sayfadan oluşan Sarı Saltuk ve Dobruca Türkleri hakkında kaleme aldığı monografiyi de burada hatırlatmadan geçmez ve Sarı Saltuk meselesi hakkında kullanılabilecek yegâne kaynaklardan biri olduğunu hatırlatır.²²⁴ Tayyip Okiç, Sarı Saltuk'un Bektâşilik ile hiçbir alakası olmadığı düşüncesine sahiptir.²²⁵ Ancak aynı derginin ilerleyen sayfalarında da bahsi geçen kolonilerin Macar devleti için tehlikeli bir unsur sayılacak kadar ehemmiyetli bir kuvvet olduklarına, Macar Müslümanlarının Şia fırkasının İsmailî kolundan değil de Yakut el-Hamevî'nin de kaydettiği üzere Hanefî olduklarını ve Halep'te Hanefî fikhını okuttuklarını bize aktarır.²²⁶ Okiç, Hristiyanlığın esaslı bir biçimde yerleşmesi için dönemin kralı Kalman'ın meclisi tarafından konulan kanunun maddelerini şu şekilde bizlere aktarmaktadır:

“Madde 47- Bir kimse bir İsmailî'nin Gayr-ı Hristiyan âdeti üzere oruç tuttuğunu veya yemek yediğini yahut domuz etinden çekindiğini yahut abdest aldığını veyahut dinine müteallik işler yaptığını görür de krala haber verirse, haber veren kimseye İsmâilî'nin malından bir miktar bırakılacaktır.”²²⁷

18. “Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama”, (1970).

Diyanet tarafından 1970'de yayınlanan dergide M. Tayyip Okiç'in Velyko Narançiç'ten tercümanlığını yaptığı “Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama” adlı makalesi bulunmaktadır. Bu makalede sağlıkla ilgili bazı temel kaidelere değinilmektedir. Bu yazıda yaşlılığın dinamik geçebilmesinin beden ve ruh dengesinden geçtiğini öğreniyoruz. Bedenimiz aslında iki yüz senelik bir ömrü geçirebilecek şekilde dizayn edilmiştir ancak hareketsizlikten dolayı bedenin ömrü kısalmaktadır.²²⁸ Eski Mısır ve Hindistan'da tedavi amaçlı çeşitli uygulamalar bulunmaktaydı. Fakat bu hareketler esasında İslamiyet'te en güzel şekilde karşılık bulmaktadır.²²⁹ Bütün tıp ilimlerinin en güzel şekli Efendimiz Hz. Muhammed'e aittir ve o, mü'minleri bu tıp ilimlerini uygulamakla sorumlu tutmuştur. Örneğin Müslümanlar su bulamadıklarında toza sürünerek ellerini temizlerler ki böylece pislik deriden berî olmuş olur. İslam, kişinin kendi sağlığını korumasını sağlar ve spor tıbbı ilmini doruk noktaya ulaştırır.²³⁰

²²³ Okiç, “Güneydoğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, 93.

²²⁴ Okiç, “Güneydoğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, 93.

²²⁵ Okiç, “Güneydoğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, 93.

²²⁶ Okiç, “Güneydoğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, 96.

²²⁷ Okiç, “Güneydoğu Avrupa'da İslam'ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”, 98.

²²⁸ Velyko Narançiç, “Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama”, çev. M.Tayyip Okiç, *Diyanet İlmi Dergi* [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 9/96-97 (1970), 148.

²²⁹ Narançiç, “Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama”, 149.

²³⁰ Narançiç, “Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama”, 149.

Bu yazıda günde sadece 10 ile 20 dakika arası oda içinde jimnastik yapmak hayatı birkaç on sene uzatacağı aktarılıyor.²³¹ Yine bir diğer ilginç bulgu sabah idmanlarının faydası noktasındadır. Gece boyunca damar teknesinde dolaşan kanın sabahleyin önemsiz sayılabilecek kadar küçük bir idmanla tamamen bertaraf edilebileceği bize aktarılmaktadır.²³²

2.3.3. Yayınlanmamış Notları

Tayyib Okiç'in "Mutûnu'l-ehâdîsi'l-mevdûa" isimli çalışması maalesef tamamlanamamıştır. Behlül Kanaqi bu çalışmanın tamamlanamadığını ispat ettiğini bizlere söylemektedir. Kanaqi bu çalışmanın önemini ise Okiç'in apokrif hadisler konusundaki hassasiyetine bağlamaktadır. Üstelik uydurma hadislerin dîni, kültürel ve sosyal konulu başlıklara göre tasnif edilmeleri ona göre bu çalışmanın orjinal unsurlarından biri olarak görülebilir.²³³ Müsvedde hâlinde olan bu çalışmada Okiç, hadisleri ayrı ayrı toplamıştır ve bu fişlerin orta kısmında belli sayılar yer almaktadır. Bu numaraları Kanaqi sırasıyla dizmiştir ve 395 tane bu fişlerden elde etmiştir. Kanaqi'nin tespitine göre Okiç hadisleri konularına göre 41 başlık altında toplamıştır. İlk zarfta Osmanlıca olarak "Mevzu Hadisler" yazısını görmüştür. İkinci zarfın üzerinde ise "Mutûnu'l Ehâdîs'il-Mevdûa" yer almaktadır. Kanaqi bu çalışmanın başlangıcının ve sonunun olduğuna göre ortasının da olması gerektiğini söyler.²³⁴

İslam dünyasında çıkan fitnelerle beraber hicri altıncı yüzyıl ile beraber mevzû hadisleri müstakil bir eserde toplama ihtiyacı görülüyor. Okiç'in tamamlayamadığı eseri ise tam olarak bu konu üzerine olup Kanaqi onun yarım kalan bu eserini gün yüzüne çıkarmayı hedeflediğini söylemiştir.²³⁵ Okiç'in beş adet Türk Ansiklopedisi Maddesi Yazısı vardır. Yazdığı maddeler Hadis, Hakîm et- Tirmîzî, Halime es-Sa'diyye, Hallal el- Hemdânî, Hallâl es-Sadî'dir.²³⁶ Ayrıca Okiç'in "Sırp Knezi Miloş'un Sultan'a Gönderdiği Mektup" adlı eseri 25-29 Eylül 1970 Tarihi'nde Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuştur.²³⁷ Ayrıca Okiç'in Dr. Eugen Sladoviç, Dr. Zeki Ali'nin "Risâletut-Tıbbî'l Arabî" adlı eserinin tanıtması, René Pelletier, Cenevre'de Toplanan Avrupa Müslümanları Kongresi Hakkında Mühim Bir Eser gibi kitap tanıtımları da vardır.²³⁸

²³¹ Naranç, "Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama", 150.

²³² Naranç, "Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama", 150.

²³³ Kanaqi, "M. Tayyib Okiç ve Mevzû Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması", 191.

²³⁴ Kanaqi, "M. Tayyib Okiç ve Mevzû Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması", 198.

²³⁵ Kanaqi, "M. Tayyib Okiç ve Mevzû Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması", 192.

²³⁶ Tülüçü, "Merhum Prof. M. Tayyib Okiç'in eserleri üzerine", 255.

²³⁷ Tülüçü, "Vefatının 7. yıldönümünde Prof. M. Tayyib Okiç hakkında bazı notlar", 32.

²³⁸ Tülüçü, "Merhum Prof. M. Tayyib Okiç'in eserleri üzerine", 255.

III. BÖLÜM

3. TAYYİB OKİÇ'İN TEFSİR İLMİNE VE TÜRKİYE TEFSİR AKADEMİSİNE KATKILARI

3.1. Tayyib Okıç ve Kur'ân

3.1.1. Kur'ân'ın Kelime Kökeni ve İsimleri

Terimsel olarak “Allah Kelamı”²³⁹ olarak tanımlanan Yüce Kitabımıza Cenâb-ı Hakk (c.c.) pek çok isim vermiştir. Bunlardan en sık kullanılanı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Zerkeşî (ö. 794/1392), meşhur eseri *el-Burhân* adlı kitabında Şafîî âlimlerden olan Ebü'l-Meâlî künyeli Azîzî bin Abdülmelik'in (ö. 494/1101) Kur'ân'da Cenâb-ı Hakk'ın bu kitaba verdiği isimler bahsine yer vermiştir.²⁴⁰ Zerkeşî, Azîzî b. Abdülmelik'in *Kur'ân* kelimesi yerine Zuhurûf Sûresi 1 ve 2. âyetlerde *Kitap* kelimesinin kullanıldığını, Tevbe Sûresi 6. âyette *Kelâm* (söz) ibaresinin kullanıldığını, Nisa Sûresi 174. âyette *Nûr* kelimesinin kullanıldığını, Lokman Sûresi 3. âyette *Hidayet* kavramına yer verildiğini, Yunus Sûresi 58. âyette ise *Rahmet* kavramının kullanıldığını söylediğini zikretmiştir. Ayrıca ondan bize aktardığı mâlumâta göre furkan, şifa, meviza (öğüt), zıkr, kerîm, müheymîn, habl (ip), sırâtü'l-müstakîm (dosdoğru yol), kayyım (düzlük), nebe'il-azîm (büyük haber), ehzenü'l-hadîs (en güzel söz), ruh, vahiy, mesânî (tekrarlayan)²⁴¹, besâir (kalp gözü konumunda olan nûr), beyân, emr, adl (adalet bakımından tam olan), büşra (müjde), mecîd (övülen), mübeyyin (açıklanmış), ehzenü'l-kasas (en güzel kıssaları içeren) kavramlarına da Kur'ân da yer verilmiştir.²⁴²

Zerkeşî'ye göre konuşmak fiili etkilemek fiili ile yakinen irtibatlıdır. Bu sebeple Kur'ân'a kalbe te'sir eden şey anlamına gelen *Kelâm* denilmiştir. Ona göre Kur'ân'a *Nûr* denilmesinin sebebi helal ve haramların onunla açılıp belirginleşmesi, *Hidayet* denilmesinin sebebi hakka yönelik apaçık bir rehber olması ve hakla batılı ayırmasıdır. Ayrıca ona *Zikir* denilmesinin sebebi geçmiş ümmetlerin nasihatleri, uyarıları ve haberlerinden bilgi vermesi, *Büşra* denilmesinin sebebi cenneti müjdeleyen ve cehennem hakkında uyarıcı olması, *Azîz* denilmesinin sebebi onun gibisini getirmek isteyenleri âciz bırakmakta oluşundandır. Zerkeşî'ye göre Kur'ân'a *Furkan* denilmesinin sebebi hak ile batılı, müslümanla kafiri,

²³⁹ Tahsin Görgün, “Kur'an”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2002), 26/388.

²⁴⁰ Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l Fazl ed-Dımyâdî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 192.

²⁴¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 193.

²⁴² ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 193.

münafıkı ayırmış oluşundandır.²⁴³ O, Kur'ân'a *Mesânî* denilmesinin sebebini önceki kitapların hikayelerini açıklamasına dayandırmış, ona *Hikmet* denilmesinin sebebini ise neyin helal neyin haram olduğunun apaçık şekilde tayin edilmesi ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca bu kitapta geçmiş peygamberlere ve kitaplara iman edilmesinin söylendiğini, bu sebeple ona mü'min denildiğini ve küfür ile şirk hastalığından korunmaya yaradığı için ona şifa denildiğini söylemiştir.²⁴⁴

Bu konu üzerindeki yorumlardan sonra bir de konu ile alakalı İslâm âlimleri tarafından Kur'ân kelimesinin hangi kökten müştâk olduğu meselesi tartışılmıştır. Zerkeşî'ye göre Kur'ân ile kitap kelimeleri birbirinden oldukça farklıdır. Ona göre kitap kelimesi (ketebe) fiilinden türemiş ve aslı çoğul olan bir kelimedir. Âyetlerin, haberlerin, hükümlerin ve çeşitli kıssaların toplamına verilen bir isimdir. Ona göre *fî kitâbin meknûn* ibaresi ile kitap kelimesi Vakıa Sûresi 78. âyette mecâzî anlamda kullanılmıştır. O, Kur'ân'ın Allah'ın özel olarak isimlendirdiği bir ad olduğunu söylemiştir. Bu konuda âlimlerin ihtilafa düştüklerini hatırlatan Zerkeşî, Cevherî'nin (ö.1215/1801) bu fiili Arapların günlük kullanımda sarfettiklerini söylediğini hatırlatmıştır. Havzadaki suyu topladım ve içtim, örneğinde burada aynı fiilin toplamak anlamı görülmektedir.²⁴⁵

Zerkeşî, Râgıb el-İsfehânî'nin (ö. 954/1108) *Müfredâtü elfazi'l-Kur'ân* adlı eserinde toplanıp okunan herşeye Kur'ân denilmediğinden söz ettiğini belirtir. Ayrıca O, Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna'nın *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eserinde bu kelimenin (kur'ânen) kökünden geldiğini savunduğunu söyler.²⁴⁶ Zerkeşî, Râgıb el-İsfehânî'nin daha önceden indirilen kitapların meyvelerini toplayan anlamında Kur'ân denildiğini ve bununla bütün ilimlerin mana ile birleştirilmesinin gaye edildiğini söylediğini bizlere aktarmaktadır. İsfehânî'ye göre bu kullanımın sebebi Allah'ın (c.c.) bu kitapta hiçbirşeyi eksik bırakmamasıdır.²⁴⁷ Zerkeşî ayrıca bazı âlimlerin Kıyamet Sûresi 17. âyeti delil getirerek Kur'ân'ı çoğul olarak okuduğunu söylemiştir.

O, İbn Kesir'in hemzesiz okuduğunu ve bu okuyuşla İmam Şafî'nin (ö. 204/820) okuyuşunun aynı olduğunu Vahidî'nin (ö. 468/1076) aktarımı ile bizlere aktarmıştır, yani bu okuyuşa göre Kur'ân herhangi bir kökten türememiştir. Zerkeşî, İmam Eşari'nin (ö. 324-935) Kur'ân'ın (karane) fiilinden türediğini düşündüğünü, bu kullanıma göre birşeyi başka bir şeye eklemek anlamına geldiğini dolayısıyla buradan harfler, sûreler ve âyetlerin birbirine

²⁴³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 196.

²⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 197.

²⁴⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 194.

²⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 194.

²⁴⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 195.

eklenmesi anlamını taşıdığını söylediğini aktarmıştır.²⁴⁸ Daha sonra Zerkeşî, Kurtûbî (ö. 671/1273) ve Zeccac'ın görüşlerine de değinir. O, Kurtûbî'nin Kur'ân'ın (karâin) kökünden türemiş olduğunu ve kökünün hemzesiz olduğunu düşündüğünü aktarmıştır. Kurtûbî böylece âyetlerin birbirini desteklediği ve birbirine benzediği anlamının ortaya çıktığını söylemiştir. Zerkeşî, Zeccac'ın (ö. 311/923) *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserinde doğru olanın hemzeyi hafifletmek ve hemzenin harekesini sükûn olana doğru aktarmak olduğunu söylediğini zikretmiştir.²⁴⁹

Bu âlimlerden sonra Okiç'in bu konulardaki görüşlerine gelinecek olunursa, Okiç, Kur'ân için kullanılan terimlerin elliye geçmekte olduğundan bahsetmekte ve başlıca Kur'ân için kullanılan sözcükleri şu şekilde sıralamaktadır: “Kelamullah (Allah'ın sözü), Hablullah (Allah'ın ipi), er-Ruh, el-Beyan (Açıklanmış olan), el-Urvetü'l-Vuska (En Sağlam Kulp), el-Belağ (En belagatlı olan), el-Mev'iza (öğüt), eş-Şifa (Sadırlara Şifa Olan), en-Nur, et-Tenzil...”²⁵⁰ Okiç, Kur'ân'ın en güzel kullanımlarından biri olan Ümmü'l-Kitab yani Kitapların Anası anlamına gelen bu kelimenin birkaç anlama geldiğini bizlere söylemektedir.²⁵¹ Bunlardan birincisi Levh-i Mahfuz'da bulunan korunmuş kitap anlamına gelen asıl kitaptır. İkincisi muhkem ve açık olan âyetleri içerir. Üçüncüsü ise Fatiha Sûresi için kullanılır.²⁵² Çünkü bu sûre diğer sûreler için anahtar vazifesi görür.

Onun Kur'ân tanımlamasında özellikle çok karıştırılan Mushaf ve Kur'ân ayırımına dikkat ederek bir tanımlamaya gittiği görülür. Okiç, Kur'ân-ı Kerîm'i yirmi seneyi aşan peygamberlik müddeti esnasında Hz. Muhammed'e muhtelif vesilelerle ve vahy yoluyla zaman zaman Allah tarafından nazil olan sözlerin bir mecmuasıdır, şeklinde açıklamıştır.²⁵³ Mushaf kelimesini ise yazı ile sabit olması bakımından ayırmıştır.²⁵⁴ Mushaf, Okiç'in tanımıyla iki kapak arasında bulunan sayfalar bütününe denir.²⁵⁵ Okiç, Nöldeke'ye göre bu kavramın aslının Habeşçe olduğuna değinir.²⁵⁶

Tayyib Okiç Kur'ân'ın anlamına dair İslam bilginlerinin pekçok fikir yürüttüklerini gözlemlemiş ve bunları kategorize etmiştir.²⁵⁷ Aynı konu Okiç'in tanımlamasına göre incelendiğinde onun birinci görüşe sahip olan kimseleri hemzesiz yani Kurân şeklinde

²⁴⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 195.

²⁴⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 195.

²⁵⁰ M.Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995), 27.

²⁵¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 26.

²⁵² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 27.

²⁵³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 25.

²⁵⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 26.

²⁵⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 26.

²⁵⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 26.

²⁵⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 26.

okuyanlar olarak ayırdığı görülmektedir. Yani onlar Kur’ân kelimesini kendi başına müstakil bir alem olarak kabul etmişlerdir. Ona göre ikinci görüşe sahip olanlar onun (karene) fiilinden türemiş olduğunu kabul ederler. Bu görüş ise pek kabul görmemiştir. Üzerinde durduğu bir diğer görüş ise Kur’ân’ın (karae) kökünden türetilmiş oluşudur.²⁵⁸ Bu şekilde kullanıldığında ism-i meful kalıbından mastar olmaktadır. Bu kullanımın anlamı okumak şeklinde olmaktadır. Okiç’in deyimiyle bu şekilde Süryanice ve İbranice’den türetilmiş olduğu kabul edilse de bu görüş pek kabule şayan görülmemiştir.²⁵⁹ Onun üzerinde durmadığı bir diğer görüş ise Kur’ân’ın (karâin) kökünden gelmiş olabileceği meselesidir.²⁶⁰ Eğer bu anlam verilirse âyetlerin birbirine benzemesi ve birbirini tasdik etmesi gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Kur’ân’ın isimleri ve anlamları konusunda İslam âlimlerinin yorumları Okiç’in verdiği bilgilerle tutarlılık arz etmektedir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’in hangi kökten müştak olduğu meselesine gelince, Okiç; Kur’ân-ı Kerîm’in (karâin) kökünden gelebileceği ihtimali hariç diğer ihtimaller üzerinde durmuş ve âlimlerin hangi görüşleri seçtiği noktasında izâhat getirmiştir. Bu veriler Zerkeşî’nin *el-Burhân* adlı eserinde geçen bilgilerle tutarlılık arz etmektedir.

3.1.2. Kur’ân’da Geçen Vahiy Kavramının Tanımı ve Vahyin Geliş Şekilleri

Terim anlamı “Allah’ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi”²⁶¹ olarak geçen vahyin meydana gelişi hakkında İslâm âlimleri tarafından herhangi bir ihtilaf mevcut olmasa da Suyûtî, İsfehânî’nin *Mukaddime*’sinde Ehl-i Sünnet âlimlerinin inzalin mahiyeti hakkında ihtilafa düştüklerini söylemiştir. Ona göre bu âlimlerin bir kısmı buna kıraatin izharı demişlerdir. Diğer âlim grubu ise bu durumu Allah’ın Cebrail’e semada yüce bir makam ilham etmesi ve kıraati öğretmesi, onun da bu kıraati yeryüzüne indirmesi şeklinde anlamışlardır.²⁶²

Suyûtî, inzal sürecinin Hz. Peygamber’in melek suretine bürünerek vahyi Cebrail’den alması veya Cebrail’in insan suretine bürünerek vahyi Hz. Peygamber’e getirmesi şeklinde iki temel yol ile olabileceğini savunmuştur.²⁶³ Daha sonra O, Kutbu’r-Râzî’nin *Havâşî’l-Keşşaf* adlı eserinde *inzal* kavramının manasını sığınmak ya da yukarıdan aşağıya doğru

²⁵⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 26.

²⁵⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 26.

²⁶⁰ Abdulhamit Birişik, “Kur’an”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2002), 26/383.

²⁶¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42/440.

²⁶² Celalüddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. M. Ebu’l-Fadl İbrahim (Suudi Arabistan: Vizâretü’ş-şuûni’l-İslamiyye ve’l-evkâf ve’d-da’veti ve’l-irşâd, ts.), 1/125.

²⁶³ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, ts., 1/125.

harekete geçirmek şeklinde açıkladığını belirtir. Suyûtî, bu mananın İlâhî Kelâm için geçerli olamayacağını düşünür. Çünkü ona göre bu kullanım mecâzî bir anlam içermektedir. O, ayrıca Allah'ın zatıyla kâim bir mana olduğunu ileri sürenlerin var olduğunu söylemektedir.²⁶⁴ Suyûtî'ye göre bu düşünceye sahip olanlar Kur'ân'ı inzalini, manayı ifâde eden kelime ve harflerin yaratılmasıyla Levh-i Mahfuz'da tespit edilmesi şeklinde anlamışlardır. Suyûtî bu konu hakkında ileri sürülen üçüncü görüşün ise; Levh-i Mahfuz'da tespit edildikten sonra dünya semasında da sabitesini bulması şeklinde açıklandığını söylemiştir. Kendisi en son belirtilen görüşe katılmıştır.²⁶⁵ Ayrıca Suyûtî, Hz. Peygamber'e indirilen vahyin hakkında da üç görüş ileri süren âlimler olduğunu söylemektedir. Bunların ise vahyin lafız ve manadan müteşekkil olduğunu ileri sürenler, Cebrâîl'e sadece mananın ilka edildiğini savunanlar ve Cebrâîl'in sadece manayı indirdiğini savunanlar olduğunu belirtir.²⁶⁶ Suyûtî, bu âlimlerden Beyhâkî'nin tefsirinde aynı âyetleri Cebrâîl'e mananın kavratıldığını ve öğretildiği şekilde onun da semadan yeryüzüne indirdiği şeklinde Kadir Sûresi birinci âyeti tefsir ettiğini nakletmektedir.²⁶⁷ Daha sonra Suyûtî, bizlere Ali b. Sehli'n-Nisâbûrî'nin (ö. 349/960) tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm'in Kadir Gecesi'nde Levh-i Mahfuz'dan Beytül-İzze'ye toptan nazil olduğu, Cebrâîl'in bunu ezberlediği daha sonra ise baygınlık geçirdiği ve ayılınca Kirâmen Kâtibin meleklerine bunları yazdırdığı şeklinde yorumladığından söz etmiştir.²⁶⁸

Suyûtî vahyin geliş şekillerini ulemanın söz ettiği şekilde beş başlıkta toplamıştır. O, öncelikle Buhârî'de geçen rivayete dayanarak Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e zil sesi gibi bir ses çıkararak geldiğinden söz etmektedir. Suyûtî bu sesin şiddetinden Hz. Peygamber'de bir ürperme hâsıl olduğunu ve her seferinde ruhunun kabzedileceğine inandığını söylemektedir. Suyûtî, Hattâbî'nin (ö. 388/998) bu sesi Hz. Peygamber'in vahye hazırlanması için bir uyarı olduğu şeklinde tefsir ettiğini söylemiştir. Bu duruma tehdit ve vaîd âyetleri inerken rastlanılmaktadır.²⁶⁹ Suyûtî ikinci görüşün vahyin Hz. Peygamber'e üfürülmesi şeklinde olduğunu, üçüncü görüşün vahyin Hz. Peygamber'e insan şeklinde gelmesi ve onunla konuşması olduğunu söylemektedir. Hatta Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) Sahih'inde bu şeklin en kolay gelen şekil olduğu yazdığını ilave etmektedir. O, diğer görüşün meleğin uykuda vahiy getirmesi kabul edildiğini ve bazı âlimlerin Kevser Sûresi'nin iniş yolunun bu

²⁶⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/126.

²⁶⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/126.

²⁶⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/126.

²⁶⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/128.

²⁶⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/128.

²⁶⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/128.

olduğunu söylediğini zikretmiştir.²⁷⁰ Suyûtî vahyin geliş şekillerinden sonuncusunu ise Allah'ın kendisine uyanık bir vaziyette iken veyahut uykuda iken vahiy iletmesi şeklinde açıklamaktadır. Suyûtî, İsrâ Gecesi'nde Allah ve Rasûlü arasında geçen konuşmaların bu grupta olduğunu söylemektedir. O, Bakara Sûresi'nin son âyetleri ile İnşirah Suresi'nin bazı âyetlerinin bu kısma girdiğini söylemektedir.²⁷¹

Daha sonraki yüzyıllarda yaşamış âlimlerin bu vahiy tanımlamalarından ve vahyin mahiyetine dair görüşlerinden etkilenecek yaptıkları tanımlamalara bakılacak olunursa Râgıb el-İsfahânî'ye (ö. 502/1108) göre vahiy, Allah'ın peygamberine ve veli kullarına gönderdiği ilahî sözü iken²⁷²; Reşid Rızâ'ya (ö. 1354/1935) göre kişinin vicdanında bir araç (vasıta) ile ses olarak duyduğu veya araç olmaksızın (sessiz) doğrudan olan, Allah'tan olduğuna yakîn (kesin) kanaat getirdiği irfandır.²⁷³ Hz. Muhammed (s.a.v.) bu metotta dinleyici pozisyonundadır.

Bu müfessirlerin tanımlamalarından sonra Tayyib Okıç'ın vahyin tanımını ve mahiyetini nasıl ele aldığına bakılması gereklidir. Okıç'e göre bu kelime (vehaye) fiilinin mastarı olup lügattaki anlamı acele etmek, gizli konuşmak, seslenmek, fısıldaşmak, mektuplaşmak gibi değişik anlamlara gelir.²⁷⁴ Okıç bu kelimenin kökenini Wensick'in Aramice, İbranice ve Habeşçeye dayandırdığından bahseder.²⁷⁵

Okıç vahyi ilâhî kaynaklı olan ve gayr-ı ilâhî olan olmak üzere ikiye ayırır.²⁷⁶ Okıç, gayr-ı ilâhî vahyin Kur'ân'da iki örneğinin olduğunu söyler. Bunlardan ilkinin Meryem Sûresi 11. âyet-i kerîme'de meâlî "*Derken Zekeriya ibadet yerinden halkının karşısına çıktı. (Konuşmak istedi, konuşamadı) ve onlara "Sabah akşam Allah'ı tespih edin" diye işaret etti.*"²⁷⁷ olarak verilen âyet olduğunu söylemiştir. Ona göre burada kastedilen Zekeriyya'nın (a.s.) kavmine olan vahyidir. Burada Allah'ın kuluna vahyi kastedilmediğinden dolayı gayr-ı ilâhî vahiy olarak ele alınabilir. Okıç bir diğer örneğin ise meâlî "*İşte böylece biz her Peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. O halde onları iftiralarıyla*

²⁷⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/129.

²⁷¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/129.

²⁷² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi 'l-Kur'ân*, thk. Sâfvan Adnân ed-Davûdî (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1991), 858.

²⁷³ Muhammed Abduh, *Risâletü't-Tevhîd*, thk. Yusuf Süleyman (Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1960), 109.

²⁷⁴ Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 27.

²⁷⁵ Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 27.

²⁷⁶ Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 28.

²⁷⁷ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâlî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 330.

baş başa bırak.”²⁷⁸ olarak verilen Enam Sûresi’nin 112. âyet-i kerimesi olduğundan bahseder. Yine bu âyette de vahiy kelimesi şimdiki zaman fiil hâliyle kullanılmıştır. Burada meale yalan sözleri vahyederler, anlamı verilirse vahiy kelimesinin bildiğimiz ıstılâhî anlamının dışında kullanıldığı görülür. Burada Tayyib Okiç bu kullanımdaki vahiy kelimesinin telkin etmek, söylemek, teşvik etmek gibi anlamlara gelebileceğinden bahsetmektedir.

Tayyib Okiç ilâhî anlamda anladığımız vahiy dört grupta ele almaktadır.²⁷⁹ Bunlardan birincisi Zilzal Suresi 4 ve 5. âyetlerde cansız bir varlık olan yeryüzüne vahyedildiğinden bahsedilmesi ve Secde Sûresi 12. âyette ise yine cansız bir varlık olan gökyüzüne vahyedildiğinden bahsedilmesidir. Ancak burada Allah’ın doğrudan yere ve göğe hitap etmesi gibi bir durum söz konusu olduğu için; “yeryüzü cansızdır, o halde ona yapılan vahiyde gayr-ı ilâhî olur.” önermesi de yanlış olmuş olur. Çünkü ilahî vahiy türlerinde Allah’ın bir varlığa hitap etmesi durumu söz konusudur. Okiç’in ikinci verdiği örnek meâlinde “*Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.*”²⁸⁰ olarak geçen Nahl Sûresi 68-69. âyet-i kerîmelerdir. Bu âyette bal arısına vahyedilmiştir. Enfal Sûresi 12. âyette ise meleklerle vahyedilmesinden bahsedilmiştir. “*Hani Rabbin meleklerle, ‘Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kafirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına’ diye vahyediordu.*”²⁸¹ mealindeki bu âyette meleklerle bir telkin verildiği görülmektedir.

Okiç’in verdiği dördüncü örnek ise Maide Sûresi 111. âyettir.²⁸² “*Hani bir de, ‘Bana ve Peygamberime iman edin’ diye havarilere ilham etmiştim. Onlar da ‘İman ettik. Bizim müslüman olduğumuza sen de şahit ol’ demişlerdi.*”²⁸³ mealindeki bu âyette Hz. İsa’nın havarilerine hitaben vahyine şahit oluyoruz. Bu örneğin yukarıda yer alan Hz. Zekeriyya’nın (a.s) örneğinden farkı ise burada Allah’ın buyruğunu ifade etme anlamı vardır. O yüzden ilahi vahiy örnekleri arasında sayılmıştır. Hz. Zekeriyya örneğinde ise vahiy kelimesi telkin etme anlamı taşıyordu. O yüzden Okiç bunları da gayr-ı ilahi vahiy olarak zikretmiştir.²⁸⁴ Ona göre bir vahiy çeşidi daha vardır ki asıl kastedilen de zaten bu anlamıdır. Okiç’e göre hakiki vahiy olarak adlandırılan bu türde Allah tarafından peygamberlerine ulaştırılan ilahi mesaj anlamını

²⁷⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 154.

²⁷⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 29.

²⁸⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 294.

²⁸¹ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 193.

²⁸² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 29.

²⁸³ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 137.

²⁸⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 28.

taşıır.²⁸⁵ Dîni literatürdeki kullanımı budur. Örneğin A'râf Sûresi 117. âyet mealinde “Biz de Mûsâ'ya, ‘Elindeki değneğini at’ diye vahyettik. Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.”²⁸⁶ şeklinde bir kullanıma rastlıyoruz. Bu kullanım hakiki vahiy örneğidir. Okiç bu kullanımın örnekleri olarak şu âyetleri vermektedir: Fâtır: 31, Zümer: 65, Şura: 13, A'râf: 160, Taha: 77, Şuara: 52, Kasas: 7, Yunus: 87.²⁸⁷

Okiç'in vahyin geliş şekilleri hakkındaki ayırımına bakılacak olunursa ise onun bu konuyu altı kısma ayırdığı görülür. Birincisi sadık rüyalarla vahyin gelmesidir. Vahyin gelişinin en eski hâli bu şekilde olmuştur. Bu rüyalara sadık rüyalar denilmesinin sebebi sabah aydınlığı kadar açık olmasıdır.²⁸⁸ İkinci geliş şekli Cebrail (a.s.) görünmediği halde belirgin bir ses duyma hâlidir.²⁸⁹ Bu Efendimiz'in en zorlandığı vahiy alma biçimiydi ve vahyi bu şekilde aldığında kan ter içinde kaldığını hissederdi. Genelde tehdit içeren âyetlerin inme biçimi bu şekilde oluyordu.²⁹⁰

Tayyib Okiç üçüncü vahiy alma şeklinin Cebrâil'in (a.s.) Rasûlullah'ın kalbine doğrudan nefs şeklinde vahiy etmesi olduğunu aktarır.²⁹¹ Okiç, ikinci vahiy türüyle üçüncü vahiy alma şeklindeki ortak noktanın Hz. Peygamber'in aklına yerleştirilmesi olduğunu altını çizer.²⁹² Dördüncü vahiy şekli ise Hz. Cebrail'in insan suretine girerek vahiy getirmesidir ki Okiç, Dıhletü'l-Kelbî örneğini ekler. Çünkü Cebrâil (a.s.) bu sahabinin şekline bürünerek daha evvel vahiy getirmişti. Bunun gibi birkaç örnek daha bulunmaktadır. Okiç'in değindiği beşinci vahiy alma şekli ise uyku hâlinde iken gelen vahiydir. Bu vahiy çeşidine örnek olarak Kevser Sûresi'nin olabileceğinden bahsetmiştir.²⁹³ M. Tayyib Okiç son olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in doğrudan Cenâb-ı Hakk (c.c.) ile bağlantıya geçerek aldığı vahiyden bahsetmektedir. Buna örnek olarak ise Miraç hadisesinde Bakara Sûresi'nin son üç âyetinin alınmasını örnek olarak göstermiştir.²⁹⁴

Okiç'in “Hz. Peygamber'in uykuda iken Allah ile konuşması, kutsi hadis kapsamında değerlendirilmelidir.”²⁹⁵ tespiti kanaatimizce gözden kaçırılmaması gereken bir olgudur. Bu vahiy şekli Kur'ân olarak değerlendirildiğinde yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir. Okiç'in diğer bir değindiği konu Efendimiz'e (s.a.v.) vahiy indiğinde bedeninde ne tür

²⁸⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 29.

²⁸⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 179.

²⁸⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 30.

²⁸⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 34.

²⁸⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 34.

²⁹⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 34.

²⁹¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 34.

²⁹² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 35.

²⁹³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 35.

²⁹⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 35.

²⁹⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 35.

değişiklikler meydana geldiği konusudur. Okiç'in tanımlamasına göre Rasûlullah bazen buhranlı haller geçirir, bolca titrer ve terlerdi. Yüzünün rengi değişir, âdeta kızarırdı. Bazen horultuya benzer bir uğuldama benzeri ses çıkarırdı. Eğer devenin üzerinde iken vahiy gelirse binek bu ağırlığı taşıyamaz hâle gelir, Allah Rasûlü derhal onun üzerinden inerdi. Örneğin Maide Sûresi de bu şekilde nazil olmuştu.²⁹⁶ Burada vahyin ağırlığı, vahyin taşıdığı âyetlerin mahiyetine göre değişkenlik arz etmekteydi. Bazen de Rasûlullah'ın kulağına gelen ses çan sesine veya arı uğultusuna benzemekteydi.²⁹⁷ Mü'minûn Sûresi'nin inişi ise böyle olmuştu ve Hz. Ömer buna şahit olmuştu.²⁹⁸

Tayyib Okiç'in anlattıklarının dışında bu konu hakkında bir de vahyin perde arkasından gelme meselesi vardır. Bu durum ilahiyat literatüründe Câbir Hadisi'nde yer almakta ise de sahih olmayan kaynaklar tarafından aktarıldığı için çok takdire şayan görülmemektedir.²⁹⁹ Aynı zamanda meâli "*Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"³⁰⁰ şeklinde verilen Şûrâ Sûresi 51. âyet-i kerîmede de vahyin geliş şekillerinden bahsedilmektedir.

Efendimiz'e (s.a.v.) âyetlerin inmesi esnasında ortam, zaman ve mekan değişkenlik gösterebiliyordu. Bunlara göre âyetler çeşitli isimler almışlardı. Okiç bizlere bunlardan ilkinin Kur'ân'ın büyük bir kısmını ihtivâ eden hadarî âyetler olduğunu aktarmıştır.³⁰¹ Onun aktarımıyla bu âyetlere bu isimlendirmelerin verilmesinin sebebi sefer hâlinde değil de peygamberimiz yerleşik halde bulunduğu zaman âyetlerin inzal olmasıdır. Bu tür âyetler mekkî ya da medenî olabilirler. İkinci grup âyetlere gelince bunlara seferî âyetler denilir. Bakara Sûresi 196. âyet, Bakara Sûresi 281. âyet, Enfal ve Alak Sûreleri'nin baş tarafları bu âyet grubuna girer.³⁰² Nehârî gündüz vahyolunan âyet grubuna, leylî ise gece vahyolunan âyet grubuna denilir.³⁰³ Bakara 144. âyet, Fetih Sûresi'nin ilk âyetleri, Münâfikûn Sûresi âyetleri leylî âyetler grubuna girer.³⁰⁴ Sayfî âyetler grubu ise yazın nazil olan âyet grubuna denilirken, kışın nazil olan âyet grubuna şitâî âyetler denilir.³⁰⁵ Nisa Sûresi 176. âyet ve Tevâkûl Gazvesinde hava sıcakken nazil olan âyet grubu burda zikredilebilir. Maide Suresi 67.

²⁹⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 35.

²⁹⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 36.

²⁹⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 36.

²⁹⁹ Muhyiddin İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahya (Mısır: el-Mektebetü'l Arabiyye, 1985), 119.

³⁰⁰ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 539.

³⁰¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 41.

³⁰² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 41.

³⁰³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 41.

³⁰⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 42.

³⁰⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 42.

âyet ve Tevbe Sûresi 118. âyetinde olduğu gibi Efendimiz (s.a.v.) yatar bir halde iken gelen âyetlere firaşı âyetler denilir.³⁰⁶ Ancak uyur bir pozisyonda iken âyetlere nevmî âyetler denilir. Peygamberimiz yeryüzünde iken gelen âyetlere ardî, Bakara Sûresi 285. âyetinde olduğu gibi gökyüzünde iken nazil olan âyetlere semâî âyetler denilir.³⁰⁷

Hiz. Peygamber'e vahyin perde arkasından gelmesinin vuku bulup bulmadığı meselesi, rivayetin sahih kaynaklardan olmaması sebebiyle Okiç tarafından reddedilmiştir. Ancak bunun dışındaki vahiy gelme şekillerinin Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinde geçen bilgilerle birebir aynı olduğuna rastlanılmaktadır. Bunun dışında Okiç'in anlatımında ilahi olan ve olmayan vahiy şekillerinin ayrıntılı örneklerle anlatımına rastlanılırken, Suyûtî'de bu kadar ayrıntıya rastlanılmadığı görülmektedir. Ayrıca geçmişten günümüze pek çok vahiy tanımlaması yapılsa da özünde hepsinde bir tutarlılık içinde olduğu görülmektedir. Bu tanımlamalarda âlimlerin bazıları *Cebrâil vasıtasıyla* ibaresini kullanırken, diğer kısmının ise doğrudan Peygamber ile Hak Teâla arasında bir yol olduğu düşüncesine gittiği görülmektedir. Okiç ise bu tanımlamalardan hepsini genelleyici, modern dünyada bizlere hitap eden bir tanımlamaya giderek daha kuşatıcı ibarelere yer vermiştir.

3.1.3. Kur'ân'a Mushaf Denilmesinin Sebepleri ve Sahabilere Ait Mushaflar

Sözlükte “bir araya getirilip bağlanmış yazılı sayfalar” anlamına gelen Mushaf kelimesi terimsel olarak “Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin iki kapak arasında toplanmasından oluşan kitap” anlamına gelmektedir.³⁰⁸ Sahâbîlere ait Mushafları incelemeye geçmeden önce Kur'ân-ı Kerîm'e Mushaf denilmesinin sebebinin yakından incelenmesi gereklidir. Suyûtî, İbn Şihab'dan naklettiği bir rivayette Habeşîlerin Kur'ân'a Mushaf adını verdiklerini zikretmiştir.³⁰⁹ Ayrıca O, ulemâdan Muzafferî'nin *Tarih* adlı kitabından bizlere şu sözleri aktarmaktadır:

“Bir kısmı ona *İncil* ismini vermişlerse de bu isim onlara hoş gelmemiştir. Bir kısmı da ona *Sifr* ismini verelim demişler, fakat Yahudilikle ilgili bir terim olduğundan bunu da beğenmemişler. Bunun üzerine İbn Mesud ‘Habeşistan’da bir kitap gördüm, ona *Mushaf* ismini vermişlerdi.’ deyince Kur'ân için bunu ad olarak seçmişlerdir.”³¹⁰

Ehli Sünnet âlimlerden Suyûtî, Sahabe Mushafları hakkında Hiz. Osman'ın Mushafı'na yer vermiştir. O, Hiz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushafların yedi harfin hepsini içine alıp almadığı konusunda ihtilaf olduğunu söylemektedir. Ayrıca O, Hiz. Osman'ın

³⁰⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 42.

³⁰⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 42.

³⁰⁸ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), 31/242.

³⁰⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/149.

³¹⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/149.

istinsah ettirdiği Mushafların Hz. Ebûbekir tarafından yazdırılan mushaftan nakledildiği, diğer Mushafların ise terki konusunda ittifak olduğunu zikretmektedir. Suyûtî ayrıca selef ve haleften bir grubun Hz. Osman'ın Mushafının yedi harfin yalnız yazılışına şâmil olduğunu söylediğini zikretmektedir.³¹¹ Suyûtî bu konu hakkında İbn'ul-Cezerî'nin (ö. 833/1429) görüşüne yer vermektedir. İbn'ul-Cezerî'ye göre; yedi harf üzere kıraat bütün Müslümanlara vacip değildir. Bu sadece bir ruhsattır. Sahabeler dalaletten uzak kimselerdir. Hz. Osman'ın Mushafı'nda haram bir iş işlenmemiştir. Sadece arza-i ahirede değişen ve neshedilen Kur'ân âyetlerini terkedip kesinleşen âyetleri yazmışlardır. Bu konuda ittifak vardır.³¹²

Kur'ân- Kerîm içerisindeki sûrelerin sıralamasının tertibi hususu ihtilaflı bir meseledir. Mushaftaki sûrelerin sıralamasının Allah'ın (c.c.) bildirmesiyle Cebrail'in göstermesiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de Sahabe Efendilerimiz'e öğretmesiyle tevkiî olduğunu söyleyenler olduğu gibi, sahabelerin kendi icthadları ile mushaftaki sûrelerin sırasını belirlediğini söyleyenler de olmuştur.³¹³ Biraz sonra bahsedilecek olan sahabelerin mushafları Hz. Osman'ın mushafından farklılık göstermektedir. Übey b. Kab'ın Mushafında bazı sûrelerin isimlerinin farklı olduğu görülür. Okiç buna örnek olarak Fâtır Sûresi'ne Melâike Sûresi denildiğinden bahsetmiştir.³¹⁴ O, Mücadele Sûresi'ne Zihar, Neml Sûresi'ne Süleyman isminin verildiğinden bahsetmiştir.³¹⁵ Diğer farklı kabul edilen Mushaf İbn Mesud'un Mushafıdır. Bu mushafta ise Fatiha Sûresi ile Nas ve Felak Sûreleri'nin eksik olduğunu Tayyib Okiç bizlere aktarmaktadır.³¹⁶

Üçüncü farklı tertipteki Mushaf ise Hz. Ali'nin Mushafıdır. Bu mushafta ise Okiç Yakubî'den aktardığı bilgiye göre Ra'd, Fatiha, Sebe' ve Alak Sûrelerinin eksik olduğunu söylemektedir. Tayyib Okiç bu mushafın yedi bölüme ayrıldığını bizlere aktarmaktadır.³¹⁷ Bu Mushaf çeşidinde bazı sûre isimlerinin karışık olduğunun bilindiğini ifade etmektedir. Mesela Sûretü-ş Şeria olarak isimlendirilen sûrenin hangisi olduğu bilinmemekte olup Casiye Sûresi olduğu tahmin edilmektedir.³¹⁸ Ancak Tayyib Okiç bir konuya dikkat çekmektedir ki Hz. Ali'nin Mushafının sırasının nüzul sırasına göre belirlendiği bilinmemektedir, ancak bu Mushaf nüzul sırasına göre belirlenmemiştir.³¹⁹ Okiç'in gruplandığı dördüncü farklı tertipteki

³¹¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/142.

³¹² es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/142.

³¹³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 50.

³¹⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 50.

³¹⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 50.

³¹⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 52.

³¹⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 53.

³¹⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 53.

³¹⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 53.

Mushaf ise Abdullah b. Abbas'a nispet edilen Mushaftır.³²⁰ Bu Mushaftaki sûre sayısı Hz. Osman'ın Mushafındaki sayıya eşittir.³²¹ Beşinci Mushaf Câfer es-Sâdık'ın mushafıdır.³²²

Sahabe Mushafları hakkında Muhammed Tayyib Okiç'in Suyûtî'den daha fazla malumat aktardığı görülmektedir. Nitekim Suyûtî sadece Hz. Osman'ın mushafından bilgi verirken Okiç'in bunun yanı sıra Hz. Ali, Cafer es-Sadık, Übey b. Kab ve İbn Mesud'un Mushafları hakkında da bir ayrıma yer verdiği görülmektedir. Okiç'in bu kıyaslamaları mushaflar arasındaki temel farklılıkları anlama noktasında önem arz etmektedir. Çünkü bu Mushaflardaki sûre sayıları ve isimleri değişkenlik göstermektedir. Okiç'in bu konuda Suyûtî'deki bilgilere ilave yaptığı söylenebilir.

3.1.4. Kur'ân-ı Kerîm'deki İlk ve Son İnen Âyetler

Terimsel olarak “Allah'ın varlığına, peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mucize anlamında, ayrıca Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinin belli bölümlerinden her biri” şeklinde ifade edilen âyetler, bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alametlerdir.³²³ Suyûtî, Kur'ân'da ilk nazil olan âyetler hakkında çeşitli görüşler dile getirildiğinden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi Alak Sûresi'nin ilk âyetinin, ilk nazil olan âyet olduğu düşüncesidir. Ona göre sahih olan görüş budur. O, Hakîm'in (ö. 405/1014) *Müstedrek* adlı kitabıyla Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) *Delâil* adlı kitabında Hz. Aişe'nin şu sözünün yer aldığını söylemektedir: “Kur'ân'ın ilk nâzil olan sûresi Alak Sûresi'dir.”³²⁴ Suyûtî, Said b. Mansur'un (ö. 547/1152) *Sünen*'inde Ubeyd b. Umeyr'den gelen rivayet ile Ebû Ubeyd'in *Fedâil*'inde geçen Mücâhid'den gelen rivayetin bu görüşü destekler nitelikte olduğunu söylemektedir.³²⁵ Ona göre ikinci görüş ise Müddessir Sûresi'nin nazil olan ilk âyetler olduğudur. O, bu rivayetin Sahîhayn'dan Ebû Seleme tarikiyle Câbir b. Abdillâh'tan nakledildiğini ifade etmektedir. Suyûtî üçüncü görüşün ise Fâtîha Sûresi olduğunu söylemektedir.³²⁶ Suyûtî; Beyhâkî'nin *Delâil*'inde ve Vahidî'nin *Esbâb-ü Nüzûl*'ünde Yunus b. Bekir tarikiyle bu konu ile ilgili aktarılan rivayet hakkında Beyhâkî'nin Rasûlullah'ın Fâtîhâ Sûresi'ni şayet ezberden okumuşsa bunun Alak ve Müddessir Sûreleri'nin nüzûlünden sonra nazil olduğunu söylediğini zikretmektedir. Suyûtî, dördüncü görüşün ise besmele olduğunu söylemektedir.³²⁷

³²⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 53.

³²¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 54.

³²² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 54.

³²³ Yusuf Şevki Yavuz - Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 4/242.

³²⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/68.

³²⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/69.

³²⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/70.

³²⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/71.

Bu konuda İkrime ve Hasen'in Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen âyetin besmele olduğunu ve ilk inen sûrenin ise Alak Sûresi olduğunu söylediklerini aktarmıştır.

Son nazil olan âyetler hakkında Suyûtî; Buhârî ve Müslim'de İbnu Âzib'den gelen bir rivayete göre son inen âyetin Nisa Sûresi 176. âyet olarak geçtiğini söylemektedir.³²⁸ O, Buhari'nin İbn Abbas'dan naklettiği diğer bir rivayete göre ise ribâ âyeti olarak geçen Bakara Sûresi 278. âyet'in son âyet olarak kabul edildiğini söylemektedir.³²⁹ Suyûtî, Neseî'nin İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan gelen rivayetinde Bakara Sûresi 281. âyetin son nazil olan âyet olarak geçtiğini söylemiştir.³³⁰ Suyûtî, İmâmü'l-Harameyn'in *Burhân* adlı eserinde ise Enâm Sûresi 145. âyeti son nazil olan âyet saydığını söylemektedir.³³¹

Tayyib Okiç'in bu konudaki görüşlerine gelinecek olunursa, ilk nazil olan âyetlerin Alak Sûresi ilk beş âyet olduğu konusunda âlimler genelde ortak kanaat içerisinde olsalar da Alak Sûresi'nin ilk âyetlerinden sonra ilk kez nâzil olan diğer âyetler hakkında ise bir ihtilaf mevcut olduğundan dolayı Okiç bu ihtilafa dikkat çekerek bu âyetlerin Müddessir Sûresi, Fatiha Sûresi ya da besmele olabileceğini bazı âlimlerin söylediğinden bahsetmiştir.³³² Ona göre medenî olarak inen ilk sûrenin hangisi olduğuna bakılacak olunusa ilk nâzil olan surenin Bakara Sûresi olduğu kesindir.³³³ İlk inen sûre ve ilk inen âyetlerin ise aynı olmadığı gerçeği hususuna dikkat etmek gerekir. Çünkü bazen sûrenin bir kısmı inmesine rağmen tamamı nâzil olmamış olabilmektedir.

Alak sûrelerinin inmesi ile birlikte peygamberlik verilmişse de tebliğ görevi Efendimiz'e (s.a.v.) henüz verilmemişti.³³⁴ Bu esnada vahyin gelişinde üç yıl kadar süre zarfında bir kesinti meydana gelmişti.³³⁵ Bu kesintiden sonra ilk nâzil olan âyetler Okiç'e göre Müddessir 1-7. âyet-i kerîmelerdir. Okiç, son nâzil olan âyetler hakkında ise sekiz ayrı âyetin olabileceğine dair görüşleri belirtmiştir. Bunlar Bakara 278, Bakara 281, Nisa 176, Tevbe 128-129, Nasr 1-3, Maide 3, Berâe Suresi ve Maide Sûresi'nden bazı âyetlerdir.³³⁶

Kur'ân-ı Kerîm'deki ilk inen âyetin Alak Sûresi ilk beş âyeti olduğu noktasında âlimler arasında ittifak vardır. Ancak sonraki âyetlerin hangi sıralamayla geldiği noktasında ihtilaf mevcuttur. Çünkü hepsi farklı bir sûreye tekâbül etmektedir. Klasik âlimlerin görüşlerini Suyûtî, Müddessir Sûresi ilk âyetler, Fâtihâ Sûresi ya da besmele şeklinde

³²⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/77.

³²⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/77.

³³⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/77.

³³¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/81.

³³² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 36.

³³³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 36.

³³⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 38.

³³⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 38.

³³⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 38.

sıralamıştır. Son nazil olan âyetler hakkında ise pekçok görüş ortaya konulmuştur. Okiç, Suyûtî'nin yöntemini benimsemiş, son nazil olan âyetler arasında ise en çok kabul gören görüşleri benimsemiştir.

3.1.5. Kur'ân'da Kullanılan İsimler ve Lakaplar

Suyûtî; Kur'ân-ı Kerîm'de nebî ve rasullerden yirmi beş tane meşhur olanlarına yer verildiğini söylemektedir. O, Cevaliki'nin (ö. 540/1145) şöyle dediğini nakletmektedir: “Dördü hariç bütün peygamber isimleri Arapça değildir. Arapça olanlar; Adem, Salih, Şuayb ve Muhammed'dir.”³³⁷ Adem (a.s.) hakkında Suyûtî, insanlığın babası lakabını kullanır. O, Nuh'un (a.s.) isminin Süryanice olduğunu söyler. Onun Hz. İdris'ten önce yaşamış olduğunu bizlere aktarmaktadır.³³⁸ Suyûtî, *Müstedrek* adlı kitabında Hakim'in İbn Abbas'tan nakille Âdem (a.s.) ile Nuh (a.s.) arasında yirmi asır zaman farkı olduğunu söylediğini zikretmektedir. O, Kur'ân'da ismi geçen bir diğer peygamber olan İdris (a.s.) hakkında Nuh'tan önce yaşadığını³³⁹ ve insanlar arasında nübüvvet verilen ilk peygamber olduğunu zikretmektedir. Suyûtî İbrahim'in (a.s.) isminin ise Süryanice'den geldiğini ve adının merhametli baba demek olduğunu söylemektedir.³⁴⁰

Suyûtî, İsmâîl'in (a.s.) İbrahim'in (a.s.) büyük oğlu olduğunu Nevevî'den bizlere aktarmakta ve İshak (a.s.) ile aralarında on dört yaş olduğunu söylemektedir. Onun aktardığı diğer bilgilere göre Yakub (a.s.) yüz kırk yedi sene yaşamış, Yusuf (a.s.) ise 12 yaşında iken kuyuya atılmış, babasına seksen yaşında kavuşmuş, 120 yaşında vefat etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *Müstedrek* adlı kitaptan İbn Abbas'ın rivayetiyle Lut'un (a.s.) İbrahim'in (a.s.) kardeşinin oğlu olduğunu söylemektedir.³⁴¹ İnsanlardan en çok Âdem'e (a.s.) benzeyenin ise Hud (a.s.) olduğunu söyleyen Suyûtî, Salih peygamberin ise ömrünün kırk sene olduğunu söylemektedir. O, Şuayb'ın (a.s.) ise çok namaz ehli bir insan olduğunu zikretmektedir.³⁴² Bunun gibi pekçok peygamber ismi hakkında bu tarz bilgilere yer veren Suyûtî, ayrıca *İtkân* adlı kitabında Kur'ân'da geçen melek isimlerine³⁴³, sahabe isimlerine³⁴⁴, kâfir isimlerine³⁴⁵,

³³⁷ Celalüddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim (Suudi Arabistan: Vizâretü's-şuûni'l-İslamiyye ve'l-evkâf ve'd-da'veti ve'l-irşâd, ts.), 4/58.

³³⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/58.

³³⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/59.

³⁴⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/60.

³⁴¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/61.

³⁴² es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/62.

³⁴³ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/68.

³⁴⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/69.

³⁴⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/70.

cin isimlerine³⁴⁶, enbiya ve rasuller dışındaki insan isimlerine, uçan mahlûkat isimleri ile künye ve lakaplara yer vererek ayrı başlık açmıştır.³⁴⁷

Okiç, Suyûtî'de geçen ayrımın aynısını gözeterek bizlere konuyu aktarmıştır. Öncelikle Okiç, Kur'ân'da geçen yirmi beş adet peygamberin isimlerine değinmiştir. Bunlar Adem, Nuh, İdris, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Lut, Hud, Salih, Şu'ayb, Musa, Harun, Davud, Süleyman, Eyyüb, Zülkifyl, Yunus, İlyas, Elyesa, Zekeriyya, Yahya, İsa, Muhammed'tir.³⁴⁸ Kur'ân'da ismi geçen diğer varlıkları ise melekler olarak zikretmiş, örnek olarak Cibril, Mikail ve er-Ruh'u örnek vermiştir.³⁴⁹ Ayrıca Cin isimlerinden bahsetmiştir. Bu gruba örnek olarak ise İblis verilmiştir.³⁵⁰

Ayrıca Kur'ân'daki küffar isimlerine de değinilmiştir. Okiç; Karun, Calut ve Haman'ın bu isimlerden olduğunu söylemiştir.³⁵¹ Bazen de Zeyd b. Harise de olduğu gibi Kur'ân'da sahabî isimlerine yer verilmiştir.³⁵² Bunun dışında İmran, Lokman, Meryem gibi meşhur insan isimlerine yer verilmiştir.³⁵³ Kur'ân'da bazen de kabile isimlerine yer verilmiştir. Kureyş ve Medyen bunlardandır.³⁵⁴ Ayrıca Ad, Semud gibi kavimlerin isimlerinden bahsedilmiştir. Lut, Menat gibi putların isimleri de Kur'ân'da geçmektedir.³⁵⁵

Ayrıca Okiç'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere Kur'ân'da mübarek yer isimlerine de yer verilmektedir. Mekke, Yesrib, Tûr-i Sînâ, El-Cüdi, Babil bunlardan birkaçıdır.³⁵⁶ Bunun yanı sıra el-Firdevs, İliyyun, es-Se'îr gibi ahiretteki mekan isimlerine de Kur'ân'da değinilmiştir.³⁵⁷ Kur'ân'da bahsedilen diğer bir husus Şems ve Kamer gibi yıldız isimleridir.³⁵⁸ Bazen de Ebâbil, Bakara, Neml, Ankebut örneklerinde olduğu gibi hayvan isimleri zikredilmiştir.³⁵⁹ Okiç Kur'ân'da zikredilen künyelere örnek olarak Ebu Leheb misalini vermiştir. O, Kur'ân'da kullanılan lakap örnekleri olarak ise İsrail örneğini vermektedir. Çünkü bu aslında bir isim değil Hz. Yakup'un lakabıdır. Okiç, Zü'l-Küfl lakabının kime ait olduğunun bilinmediğini ancak İlyas, Elyesa, Yuşa veya Zekeriyya'ya ait olabileceğini söylemiştir. Diğer Kur'ân'da geçen lakaplardan birisi Firavun'dur. Çünkü o

³⁴⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/71.

³⁴⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/76.

³⁴⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

³⁴⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

³⁵⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

³⁵¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

³⁵² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

³⁵³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

³⁵⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

³⁵⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 144.

³⁵⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 144.

³⁵⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 144.

³⁵⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 144.

³⁵⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 144.

dönemde Mısır hükümdarları için bu lakap kullanılırdı.³⁶⁰ Suyûtî, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen isimlere, mübarek yer isimlerine, künye ve lakaplara ayrı başlıklar açmıştır. Okiç ise bu ayrımın aynısını gözeterek bizlere konuyu aktarmıştır. Bu konuda ikisinin anlatım tarzı arasında tutarlılık bulunmaktadır.

3.1.6. Kur'ân Tercümeleri'nde Yaşanan Farklılıkların Sebepleri ve Farklı Dillere Yapılan İlk Tercümeler

Müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'i Arapça'dan başka dillere tercüme ederken çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu problemler, bir dilden başka bir dile aktarılırken oluşan sorunlar, metindeki kapalı kelimelerin yanlış anlaşılmasından doğan sorunlar ve müfessirlerin algı kapasitelerinin farklı olmasından doğan sorunlar olmak üzere üç temel ana başlıkta incelenmelidir. Bazen Arapça'da dişilik özelliği katan müenneslik te'si ve kelimeye çift olma özelliği veren elif ve nun harfi, başka dillere çevrilirken sorun teşkil etmektedir. Bu durumun sebebi diğer dilde bu kavramın tam bir karşılığının bulunmamasıdır. Ayrıca sözcüklerin nereye atfedildiği konusu da cümleye verilen anlamı tamamen değiştiren hususlardandır. Eril ya da dişil isme atf yapma hususu ya da özne ile nesneye atf yapma mevzuu, tercüme esnasında cümleye verilen anlamın değişmesine yol açmaktadır.

Metindeki muğlak, müphem, müteşâbih kavramlar kendi bünyesinde kapalılık içermektedir. Dolayısıyla bu kavramlara yüklenen anlam; müfessirin algılayış biçimi, sarf ve nahiv gibi ilimlerdeki bilgisi, ulaşmak istediği nihai hedef gibi sebeplere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Kapalılık arz eden bu kavramlara mana verirken tek bir anlama sıkışıp kalmak yerine, muhtemel anlamlara da gelebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bazen anlamın özünü ortaya koyabilmek için cümlede normalde olmayan anlamları da satır aralarında vermek durumunda kalınabilmektedir. Böyle durumlarda dipnot kullanmak, metnin dışına çıkılmadan anlamı vermeye daha uygun olacaktır.

Muhammed Tayyib Okiç'in bu konudaki düşüncelerine gelinirse; ona göre Kur'ân'ın farklı dillere tercümesi sadece uzman bir ekip tarafından yapılması gereken ciddî bir konudur; çünkü Kur'ân-ı Kerîm başka dillere tercüme edildiğinde belağat düzeninin kaybolması, güzel mananın sarsılması, lafızların içinin boşaltılması gibi birtakım problemlerle karşı karşıya kalınır. Örneğin Arapça'da *birr* kelimesi Türkçe'ye çevrildiğinde birden fazla manaya gelir. Kur'ân âyetlerinin olası tüm anlamlarını tek bir cümlede ifâde edebilmek ise imkansızdır. Bu sebeple mütercim daima tercümeyle kendinden birşeyler katar. Müfessirin muhtemel

³⁶⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 144.

manalardan birini seçmesi bile, mütercimın tercüme kapasitesini gösterir. Bu sebeple müfessirin oldukça titiz davranması beklenilir. Doğruya en yakın tercüme yapılmaya çalışılarak murâd-ı ilâhiye bu tercüme vasıtasıyla ulaşılmak istenilir.³⁶¹

Kur'ân-ı Kerîm'in tercüme edilmesi meselesi, Allah'ın kelamını henüz Müslüman olmayan kimselere iletme bakımından önem taşır. Kur'ân'ın başka dillere tercüme edilmesi konusu Okiç'in anlatımına göre çeşitli tartışmalara sebep olmuş, özellikle Batı dillerine yapılan tercümelemler genel olarak âyetin anlamını ifade etmede başarılı bulunmamıştır.³⁶² Hatta Kur'ân'ın tercüme edilmesine toptan karşı çıkan ve hiçbir dile tercüme edilmemesi gerektiğini söyleyen âlimler bile bulunmaktadır.³⁶³ Bu düşünceye sahip kişiler daha îtinâlı yaklaşmış ve Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir dile tercüme edilemeyecek kadar kutsal bir kitap olduğundan hareket etmişlerdir. Okiç böyle durumlarda tercüme edilecek mananın mahiyetinden hareketle yaklaşmıştır. Eğer ki cümlemin terkibinden emir, nehy, kısas, ahlak, âdâb gibi anlamlar çıkıyorsa böyle durumlarda cümlemin her dile tercüme edilmesini uygun görmüştür.³⁶⁴ Okiç, ayrıca belağat ve icaz bakımından saklı manalar içeren cümlelerin tercüme edilmesi meselesine değinmiştir ki ona göre bu türden cümleler başka dillere kusursuz çevrilemez.³⁶⁵ Okiç'e göre Zemahşerî'nin Keşşaf'ında geçen düşünceleri bu doğrultudadır.³⁶⁶ Okiç, Muhammed el-Hadr Hüseyin adlı âlim kişinin Avrupa dillerine yapılan Kur'ân tercümelerinde çok bariz hatalar gördüğünü bizlere aktarmaktadır.³⁶⁷ Bu hataların bir kısmı cehalet eseri yapılırken, bir kısmı ise kasıtlı olarak art niyetli kişiler tarafından yapılmaktadır.

Okiç Kur'ân'ın Avrupa dillerine tercüme edilmesi şeklinde ayrı bir başlık da açmıştır.³⁶⁸ Bu başlıkta ilk önce Kur'ân'ın Latince tercümesinden bahsetmiştir. O, Kur'ân'ın ilk Latince tercümesinin 1143 yılında Robert of Retina ile başladığını ve neşredeninin ise Theodor Ribliander olduğunu bizlere aktarmaktadır.³⁶⁹ Muhammed Tayyib Okiç Kur'ân-ı Kerîm'in ilk Fransızca tercümesinin A. Du Ryer tarafından 1647'de Paris'te yapıldığını zikretmektedir.³⁷⁰ Ayrıca 18. Yüzyıla gelindiğinde ise iyi tercüme yapabilme amacıyla

³⁶¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 98.

³⁶² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 97.

³⁶³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 97.

³⁶⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 98.

³⁶⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 98.

³⁶⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 98.

³⁶⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 98.

³⁶⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 99.

³⁶⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 99.

³⁷⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 99.

yazılmış Savarynin adlı şahsın *Le Koran* adlı tercümesinden de bahsetmektedir.³⁷¹ Daha sonra ise Kur'ân-ı Kerîm'in İngilizce'ye ilk tercümesinin George Sale tarafından 1734 yılında Londra'da basılan *The Koran* adıyla yapıldığını zikretmektedir. Okiç, Hindistanlı Muhammed Ali'nin İngilizce tercümesinin ise Ahmediyye tarikatının değerlerini yansıtması bakımından öneme hâiz olduğunu hatırlatır. O, Kur'ân'ın ilk Almanca tercümesinin Salamon Schweiggor tarafından 1616 yılında yapıldığını *Elcoranus Mahomatious* adının verildiği Nürnberg'de basılan bu eserde Arapça'dan Almanca'ya doğrudan değil de Latince tercümeden Almanca'ya tercüme yapıldığından bahsetmektedir.³⁷² Yine Tayyib Okiç Andea Arveban'ın *L'Alcorana di Macometto* adlı Venedik'te 1547'te yayınladığı İtalyanca tercüme ile Stocholm'de Müsteşrik K. W. Zetterstéen'ın *Koranen* adında yaptığı İsveç dilindeki tercümenin ilklerden olduğunu dillendirdikten sonra, Boşnakça ve Hollanda Dilleri'ndeki tercümelere de yer vermektedir.³⁷³

Okiç batı dillerindeki Kur'ân tercümelerine değindikten sonra Şark (Doğu) Dilleri'ndeki tercümelere de yer vermektedir. Çince, Urduca, Hinduca, Malaye, Cava ve Bengala dillerinde Kur'ân tercümelerinin de yapılmış olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Okiç, İran Şairi Şeyh Sadi tarafından Farsça'ya Kur'ân tercümesinin yapılmış olduğundan bahsetmektedir. En eski Farsça tercüme ise Hicri dördüncü asrın ikinci ortasında rastlanılmaktadır.³⁷⁴ Tayyib Okiç, en eski Kur'ân tercümelerinin Prof. Abdülkadir İnan'ın tahminine göre Miladi 11. Yüzyıla kadar dayandığını bizlere aktarmaktadır. Ancak o, elde bizlere ulaşan nüshalara bakılarak bu tarihin Miladi 14. Yüzyıl olması gerektiğini zikretmiştir.³⁷⁵ Bu nüshalardan ilki Prof. Zeki Velidi Togan tarafından 1914 tarihinde Türkistan'da bulunmuş olup, Petersburg'da *Anonim Tefsir* adında saklanmaktadır. İkinci nüsha İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunmakta olup, üçüncü nüsha ise İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

3.2. Tayyib Okiç ve Kıraat İlmi

3.2.1. Kur'an'ı Okuma Kaideleri (Tecvid)

Ehli Sünnet âlimlerinden Suyûtî, Kıraatin keyfiyetinin üç şekilde olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilkinin *Tahkik* olarak adlandırıldığını zikretmiş ve bunu meddi gereği

³⁷¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 99.

³⁷² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 100.

³⁷³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 101.

³⁷⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 102.

³⁷⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 102.

gibi çekmek, hemzeyi aynen telaffuz etmek, harekeyi eksiksiz yapmak, ızhar ve şeddeleri belirtmek gibi hususlarda her harfin hakkını vermek şeklinde tanımlamıştır. O, kıraatte tahkikin dili alıştırmak ve telaffuzu düzeltmek için yapıldığını söylemektedir.³⁷⁶ *Hadr* usulünü ise kıraatin idraç, sürat ve tahfifi olarak tanımlamış, medlerin kısaltmaksızın, harekeleri yok etmeksizin, gunne sesini kaybetmeksizin, ifrata gitmeksizin ayrıca kelime ve harflerin hakkına riayet edilerek okumakla mümkün olacağını söylemiştir.³⁷⁷ *Suyûti Tedvir*'i ise Tahkik ile Hadr kıraatlerinin arası orta bir kıraat olarak tanımlamıştır.³⁷⁸

Suyûti, *Terkik* kavramını ise müstakil olan harfi ince okumak şeklinde tanımlamıştır. Lafzatullahtaki lamın fetha veya dammeden sonra kalın okunduğunun icma ile sabit olduğunu zikretmiştir. Harflerin mahreçleri hususunda O, Kurra ve Halil gibi ilk nahivcilere göre harflerin mahreçlerinin on yedi olduğunu söylemiştir.³⁷⁹ Cemaatin çoğunluğuna göre ise bu rakam on altıdır. Bu kimseler med ve lin harflerinin mahreçlerini bu sayıdan çıkarmışlardır. O yüzden sayı farklı çıkmaktadır.

Okiç'in bu konudaki görüşlerine gelinirse, ona göre Kur'ân'ın okunmasına dair gerekli usûl ve kaideler kesin bir şekilde Tecvid ilminde sınırlandırılmıştır. Bu usullere göre her harfin hakkını vererek uzatma miktarlarına dikkat ederek okumak gereklidir. Okiç Tecvid ilminde her harfin boğazdan çıkması gereken yere dikkat edilerek okunmasına mehâricu'l-huruf; sesli harfleri icâb ettiği kadar uzatmaya medd; gerektiği yerde durmaya ise vakıf denildiğini söylemektedir.³⁸⁰ O, sesleri birbirine mezc etmeye idğam; ayırmaya ızhar; sesi kısmen kesmeye ise sekte denildiğini zikretmektedir.³⁸¹

Okiç, Tecvid ilminin aslında Kıraat ilminin bir alt dalı olduğunu ancak bu ilme verilen önemden dolayı ayrı bir ilim dalı olarak zikredildiğini söylemektedir.³⁸² O, Tecvid ilminin asıl gayesinin “Kelâmulah'ı hatasız okumayı temin etme” olarak tanımlamaktadır.³⁸³ Ayrıca O, Tecvid ilmini “Kırâatin Süsü” olarak adlandırılmaktadır.³⁸⁴ Okiç, Kur'ân'ın okunma tarzının ise tertil yani yavaş, tedvir yani orta, hadr yani hızlı olacak süratle olmak üzere üç tane olduğunu zikretmiştir.³⁸⁵

³⁷⁶ es-Suyûti, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/280.

³⁷⁷ es-Suyûti, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/281.

³⁷⁸ es-Suyûti, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/281.

³⁷⁹ es-Suyûti, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/281.

³⁸⁰ M.Tayyib Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1963), 23.

³⁸¹ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 23.

³⁸² Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 23.

³⁸³ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 23.

³⁸⁴ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 23.

³⁸⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 78.

Muhammed Tayyib Okiç; dil, dişler ve dudağın mahreçte farklı görevlerinin olduğunu eğer harflerin buradan çıkış yerlerine riayet edilmezse tüm mananın değişeceğini söylemektedir.³⁸⁶ Okiç, bu sahadaki ilk eser yazan kimsenin Katip Çelebi'den aktarılan bilgiye göre Musa b. Ubeydullah el-Hakani el-Bağdadi (ö. 525/957) olduğunu söylemektedir.³⁸⁷ Bunun yanı sıra O, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime fî Fenni't-Tecvid* adlı eserinin ve Süleyman el-Camzurî'nin *Tuhfetü'l-Etfali ve'l-Gilman* adlı eserinin oldukça şöhret kazandığını belirtmiştir.³⁸⁸ Okiç, Tecvid ilminde Türkçe olarak basılan ve şöhret bulan eserler arasında ise *Karabaş Tecvidi Risalesi*'ni³⁸⁹ ve Ali Sağman'ın *Sağman Tecvidi*'ni saymaktadır.³⁹⁰ Buna ilaveten Okiç, Prof. Dr. Münir Çelebi tarafından kaleme alınan *Kur'an Dili Alfabeti ve Okuma Kaideleri* adlı eserin de okutulmaya değer önemli eserlerden olduğunun altını çizmektedir.³⁹¹

Okiç, Kur'an'ın kıraatinin önem verilmesi gereken bir konu olduğundan bahsetmekte, hem Kur'an'ı okuyan hem de dinleyenin kıraate saygı duyması gerektiğinden söz etmektedir.³⁹² Okiç bu duruma dikkat eden kimselerde seslerinin güzelleşmesinin hâsıl olduğunu söylemektedir. Okiç, Kur'an okunurken riayet edilmesi gereken konular arasında özellikle konuşulmaması gerektiğini ifade eder.³⁹³ Bu durumun A'raf Sûresi 204. âyet ile apaçık bir emir şeklinde kesinleştirildiğini söylemektedir. Onun yorumuna göre Kur'an her ne tür âletle dinleniyor olursa olsun hüküm aynen geçerlidir.³⁹⁴ O, Kur'an'ın kıraatine dikkat edilmesinin gerek olduğundan bahseder, çünkü Kur'an'ın üslupsal olarak korkutmayı değil huşu vermeyi amaçladığını düşünmektedir.³⁹⁵

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Suyûtî kıraatin keyfiyetini üçle sınırlandırmış, bunları *Tahkik*, *Tedvir* ve *Hadr* olarak belirlemiştir. O, *Terkik* kavramını müstakil olan harfî ince okumak olarak tanımlamış, harflerin mahreçlerinin ise ilk nahivcilere göre on yedi olduğunu söylemiştir. Okiç'in aynı konu hakkındaki düşüncelerine bakılırsa her harfin boğazdan çıkması gereken yere dikkat ederek okunmasını meharicü'l-huruf olarak tanımlamıştır. Ayrıca O, Tecvid ilminin Kıraat ilminin bir alt dalı olduğunu söylemiştir. Kur'an'ın okuma tarzını ise *Tertil*, *Tedvir* ve *Hadr* olarak tanımlayarak Suyûtî'nin anlattığı şeyleri yinelemiştir.

³⁸⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 78.

³⁸⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 78.

³⁸⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 78.

³⁸⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 78.

³⁹⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 79.

³⁹¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 78.

³⁹² Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 25.

³⁹³ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 26.

³⁹⁴ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 26.

³⁹⁵ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 26.

Ayrıca günümüze yakın dönemde takip edilebilecek Tecvid kaynaklarına referans gösterme bakımından da Okiç'in verdiği bilgiler önem arz etmektedir.

3.2.2. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Kerîm'i Okuyuş Tarzı

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Suyûtî Kur'ân kıraatinde tertilin sünnet olduğundan bahsetmektedir.³⁹⁶ O, Buhari'de Enes'den (r.a.) Hz. Peygamber'in her harfî uzatarak okuduğunu bizlere nakletmektedir. Suyûtî Nevevî'nin *Şerh'ul-Muhezzeb* adlı eserinde Kur'ân'ı aşırı derecede hızlı okumanın kerahatinde ittifak edildiğini söylediğini ilave etmektedir. Ayrıca Suyûtî, ondan aktardığı bilgiye göre tertille okunan her bir cüzün, tertilsiz okunan iki cüzden daha efdal olduğunu zikretmektedir.³⁹⁷ O, Zerkeşî'nin *Burhân* adlı kitabında *Tertil*'i kelimelerin hakkını vermek, harfleri tane tane okumak, harfleri birbirine katmamak şeklinde tanımladığını bizlere zikretmektedir. O, bu tanımda geçen hususların Tertil'de en azından uyulması gereken hususlar olduğunu zikretmiştir. Tertil'in en mükemmel olanının ise mertebelere göre okumak olduğundan bahsetmiştir.³⁹⁸

Muhammed Tayyib Okiç'in bu konudaki görüşlerine gelinirse O, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuma tarzının tertil üzere olduğunu söylemektedir.³⁹⁹ Nitekim Okiç, Müzzemmil Sûresi'nde *Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku*" buyrulduğunu hatırlatmaktadır.⁴⁰⁰ Okiç, tertil üzere Kur'ân okuma ibaresini biraz daha açmış, aslında ahenk ve uyum içerisinde her harfin hakkını vermeyi ifade ettiğini söylemiştir. Acele etmeksizin bir harfî okuyunca diğer harfe geçmeyi kastetmiştir.⁴⁰¹ Okiç, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) medlere özellikle dikkat ettiğini ve Enes b. Malik'ten buna dair bir rivayet olduğunu bizlere söylemektedir.⁴⁰² Bu rivayetten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in kıraatinin bir med kadar olduğunu ancak daha sonra medlerin üç elif miktarına kadar uzatıldığı anlaşılmaktadır. Muhammed Tayyib Okiç Efendimiz'in (s.a.v.) bu okuyuş tarzının bazen de *Teressül* olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.⁴⁰³

Okiç bu konuda Ümmü Seleme'den gelen bir rivayette Efendimiz'in kıraati hakkında "Onun kıraatı harf harf üzeredir." denildiğini söylemekte ve bu tür kıraatlere *Kıraat-ı*

³⁹⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/298.

³⁹⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/298.

³⁹⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/299.

³⁹⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 86.

⁴⁰⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 87.

⁴⁰¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 87.

⁴⁰² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 87.

⁴⁰³ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 21.

Mufasssara denildiğinden bahsetmektedir.⁴⁰⁴ Okiç, ayrıca Efendimiz'in başkaları tarafından da Kur'an okunmasını sevdiğini zikretmektedir. Bu konuda Abdullah b. Mesud'un bizlere aktardığı bir anekdottan bahsetmiştir. Okiç'in anlattığına göre Abdullah b. Mesud bu rivayette Efendimiz'e doğru dönüp Kur'an ona nâzil olduğu halde niçin kendisinden okumasını istediğini sorduğunda Peygamberimiz'in "Onu başkasından da dinlemeyi severim." buyurduğunu bizlere aktarmaktadır.⁴⁰⁵

İslâm âlimleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuma tarzının Tertil üzere olduğu noktasında ittifak hâldedirler. Bu okuma tarzını ise kelime kelime okumak ve harfleri birbirine katmamak şeklinde tanımlamışlardır. Muhammed Tayyib Okiç bu konuda Suyûtî ve Zerkeşî'nin açıklamaları hususunda hemfikir olmuş, bir harften diğer harfe geçmek suretiyle acele etmekten kaçınılması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca Okiç, Hz. Peygamber'in kıraatinin yalnızca bir med olduğunu, üç elif miktarı uzatmaların ise sonradan eklendiği noktasında uyarmaktadır. Bu konudaki onun ilâve bilgisi dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

3.2.3. Kur'an'ın Elhan ile Okunması

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Suyûtî, Sehavî'nin (ö. 643/1245) *Cemâlu'l-Kurrâ* adlı eserinde bazı kimselerin Kur'an'ı okumada tegannide bulunarak bidate saptıklarını söylediğini zikretmiştir.⁴⁰⁶ Suyûtî, diğer bidat okuma şekillerinden birinin ise *Tatrib* olduğunu yani Kur'an okurken terennüm ve tegannide bulunarak med gerektirmeyen yerde fazlaca uzatmak olarak tanımlamıştır. Bidat okuma şekilleri arasında *Tahzin*'i de sayan Suyûtî, bunu huşu ve hüzn içinde ağılcasına yapılan kıraat olarak tanımlamıştır.⁴⁰⁷

Okiç'in aynı konuda düşüncelerine bakılırsa O, Kur'an'ın elhan ile okunmasından maksadın melodili okunması olduğunu açıkladıktan sonra, İbn Kuteybe'nin Kur'an'ın elhan ile okunmasını çok eskilere kadar götürdüğünü aktarmaktadır.⁴⁰⁸ Ancak O, buradaki okumanın asla şarkıya benzemediğinin altını çizmekte, örnek olarak sahabîlerden Abdullah İbn Bekre'yi vermektedir. Ayrıca onun okumasının hüznü olsa da şarkıya benzemediğini söylemektedir.⁴⁰⁹ Muhammed Tayyib Okiç, daha sonra bu kıraati torunu Abdullah b. Ömer devam ettirdiği için bu kıraate İbn Ömer kıraati denildiğini söylemektedir.⁴¹⁰ O, İslamda her türlü kıraate icâz verilmediğini ancak zamanla çeşitli bölgelerdeki sesli okuyucular bu ahenki

⁴⁰⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 87.

⁴⁰⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 88.

⁴⁰⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, ts., 1/285.

⁴⁰⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, ts., 1/286.

⁴⁰⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 84.

⁴⁰⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 84.

⁴¹⁰ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kıraati*, 19.

kaçırdıklarını ve biraz da yanlışlıkla bu melodiyi gazele benzettiklerini itiraf etmektedir.⁴¹¹ Elhanda dengeyi tutturmaya aşırı derecede ehemmiyet veren Okiç, Haytam el-Allaf, Eban b. Tağlib, İbn-i Ayun gibi bazı kimselerin okuyuşuna icâzet verilmediği ve ilim erbabı tarafından okuyuşunun tepki ile karşılandığını aktarır.⁴¹² Bu sebeple O, özellikle Said et-Tirmizi'nin şarkıların melodilerini olduğu gibi Kur'an'a uygulamakta olmakla itham eder.⁴¹³

Ona göre Kur'an'ın üslûbunun bu melodilerle karıştırılması sonucu birtakım yeni okuma türlerinin çıkmıştır. O, bunlardan ilkinin *Ter'id* olduğunu söylemekte, bunu kıraat esnasında sesi titretmek şeklinde açıklamaktadır.⁴¹⁴ İkinci yaygın yapılan hatayı ise *Tatrib* olarak isimlendirmektedir.⁴¹⁵ Bu ise sesi indirmek veya kaldırmak suretiyle medleri fazla uzatmak veya meddin bulunmadığı yerde med varmış gibi davranmaktır.⁴¹⁶ O, üçüncü kusur olarak ise bir anda sanki ağlayacakmış gibi bir okuma tarzına geçmeyi saymaktadır ve bunu da *Tahzin* olarak adlandırır.⁴¹⁷ Dördüncü yaygın yapılan kusur olarak ise gereksiz şedde yapmayı saymaktadır. Böylece bir harf sanki iki defa varmış gibi telaffuz edilmiş olmaktadır. Halbuki kelimenin orjinalinde bu yoktur.

Okiç, Haytam el-Allaf'ın (ö. 235/849) Abbasi Halifesi Mansur'a söylemiş olduğu tasnife dikkat çekmektedir. Bu tasnifte Haytam el-Allaf; Hicazlıların Kur'an'ı olması gerektiği gibi doğal hâliyle okuduğunu, ancak Şamlıların rahip üslûbunu, Kufelilerin Rabeti üslûbunu, Basralıların Hüsrevani-Farisi üslûbunu kullandıklarını söylemektedir.⁴¹⁸ Okiç'in bütün bu aktarılanlardan çıkardığı sonuç ise bilindiğinin aksine Kur'an'ın elhan ile okunması demek şarkı söyler gibi Kur'an okumak değil, güzel sesle ve tecvidine dikkat ederek onu okumak demektir.⁴¹⁹ Buradaki kıraat melodi ile tezyin edilmeli yani süslenilmelidir.⁴²⁰

Akıllara şöyle de bir soru gelmektedir: “Acaba Kur'an'ın musiki ile alakası var mıdır?” Okiç, Kur'an-ı Kerim'deki fasılalar arasında bir tenâsübün bulunmasının, musiki unsurlarının da bulunup bulunmadığını akla getirdiğini bizlere söylemektedir. Okiç, Abdülvehhab Hamûda'nın Kur'an'ın musiki ile alakasının olmadığını söylediğini bizlere aktarmaktadır. Okiç ise tam tersi Kur'an'ın musiki ile alakasının olduğunu düşünmektedir.⁴²¹ Efendimiz (s.a.v.) güzel sesle Kur'an okumayı övmüş, “Teğanni ile okumayan bizden

⁴¹¹ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 20.

⁴¹² Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 20.

⁴¹³ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 20.

⁴¹⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 85.

⁴¹⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 85.

⁴¹⁶ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 20.

⁴¹⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 85.

⁴¹⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 85.

⁴¹⁹ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 21.

⁴²⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 86.

⁴²¹ Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in üslûb ve kırâati*, 13.

değildir.” buyurmaktadır.⁴²² Okiç bu hadisteki ibarenin daha çok Kur’ân’ın güzel okunması konusunda bir teşvik olduğu kanaatindedir. Ayrıca Kur’ân’ın elhan ile okunması mevzûsuna gelince, Efendimiz tarafından Kur’ân-ı Kerîm’in ses ile süslenmesinin tavsiye edildiğini Okiç’in aktarımıyla görmekteyiz.⁴²³ Ama buradaki *Teganni* kavramında orta yol tutulmalıdır, ifrat ve tefritten sakınılmalıdır.⁴²⁴

Kur’ân’ı Kerîm’i melodili şekilde okuma Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından tasvip edilmemiş, Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli bidat okuma şekillerinin olduğundan bahsedilmiştir. Suyûtî, bunlardan kısaca Tatrib yani med gerektirmeyen yerde fazlaca uzatmak, Tahzin yani huşû ve hüzn içerisinde kıraat şeklinde bahsetmiştir. Okiç’in Kur’ân’ın elhan ile okunmasının onun melodili şekilde okunması olarak yorumlamıştır. Bunun farklı bir okuma şekli olduğunu, sahabîlerin bu yöntemle okudukları ve bu okuma tarzının asla şarkıya benzemediğini söylemiştir. O, elhanda dengeye ihtimam gösterilmesi noktasının altını çizmektedir. Bu yönüyle klasik âlimlere göre bu konunun daha çok altını çizdiği söylenebilir.

3.2.4. Kur’ân’ın Ezberlenmesi

Ehl-i Sünnet ulemeden Suyûtî, Kur’ân-ı Kerîm’in ezberlenmesi ve Müslümanlara öğretilmesinin farz-ı kifâye olduğunu söylemektedir. Cüveynî’nin (ö. 478/1085) ise bu konuda şöyle dediğini zikretmektedir: “Bundan kastedilen Kur’ân’ın intikâlinde tevâtürü sağlayacak sayının bozulmaması, tebdil ve tahrife yol açılmamasıdır. Müslümanlardan bir cemaat bu sayıyı korursa diğerlerinden farziyet düşmektedir. Aksi halde hepsi günahkâr olur. Şeyhin istinsah veya kitap okuma gibi başka işlerle meşgul iken, kıraat dinlemesi câizdir. Kıraatin ezberden okunması şart değildir, yüzünden okunması yeterlidir.”⁴²⁵

Muhammed Tayyib Okiç’in bu konudaki düşüncelerine gelirse O, Kur’ân’ın ezberlenilmesine Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında başlanıldığını ve günümüze kadar bu geleneğin süregeldiğini söylemektedir.⁴²⁶ Kur’ân’ı başkasına okumanın ve başkasına öğretmenin farz-ı kifâye olduğunu hatırlatan Okiç, bütün İslam beldelerinde hafızlığın hızlı bir şekilde yayıldığını aktarır.⁴²⁷ O, Evliya Çelebi Dönemi’nde hafızların sayısının dokuz bin kişi kadar olduğunu, bunların ise yalnızca üçte bir oranının kadın olduğunu aktarır. Ayrıca

⁴²² Okiç, *Kur’ân-ı Kerîm’in üslûb ve kıraati*, 17.

⁴²³ Okiç, *Kur’ân-ı Kerîm’in üslûb ve kıraati*, 16.

⁴²⁴ Okiç, *Kur’ân-ı Kerîm’in üslûb ve kıraati*, 19.

⁴²⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, ts., 1/279.

⁴²⁶ Okiç, *Kur’ân-ı Kerîm’in üslûb ve kıraati*, 24.

⁴²⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 141.

Kur'an'ın tamamını ezberleyen kimseye Hâfızu'l-Kur'ân denildiğini, Kur'ân'ın okunması ve ezberlenmesi için ayrı mektep ve kursların olduğunu bunlara da Dâru'l-Huffaz ya da Dâru'l-Kurra denildiğini söyler.⁴²⁸ Bunun yanısıra Türkiye'de de benzer şekilde kendi döneminde bu hafızlık kurslarının devam ettiğini aktarmaktadır.

Okiç, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) dönemi'ndeki hafız ve kâîlerden en meşhur dört tanesini Abdullah ibn Mes'ud, Salim, Muaz b. Cebel ve Übeyy b. Kab olarak saymaktadır.⁴²⁹ Okiç bu konuda ise Kur'ân'ın bu dört kişiden öğrenilmesi gerektiğine dair Buhari hadisini delil getirmektedir.⁴³⁰ O, Kur'ân'ın baştan sona okunmasını hatme ya da hatim indirme şeklinde tanımlamaktadır.⁴³¹ Ayrıca her hatmin akabinde ise bir dua ile tamamlandığını, bu duânın ise evde ya da camilerde yapıldığını söylemektedir.⁴³² Bunun yanısıra Okiç, her hatim sonrası hatmi yapan çocuğa teşvik amaçlı bir hatim duasının yapıldığını ve şekerle şerbet ikram edildiğini anlatmaktadır. Çocuğun zihninde bu şekilde yer edinmesini sağlayan bayrama ise Mekkelilerin *İklâbe* dediklerini aktarmaktadır.⁴³³ Ayrıca Okiç, Kur'ân'ın üçte biri ya da yarısı bitirildiğinde bir merasim yapıldığını söyler. O, bu merasime *İsrafe* isminin verildiğini söylemektedir.⁴³⁴ Ayrıca Okiç, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bir iki günde hatim yapmayı doğru bulmadığını, en az bir hafta veya bir ay içinde indirilmesini tavsiye ettiğini söylemektedir.⁴³⁵

Ehl-i Sünnet âlimleri ve Muhammed Tayyib Okiç Kur'ân'ın ezberlenmesi ve Müslümanlara öğretilmesinin farz-ı kifâye olduğu noktasında ittifak hâlinededirler. Okiç klasik âlimler gibi Hz. Peygamber Dönemi'nde meşhur olan hâfız ve kâîlerden de dört tanesini ele almıştır. Hz. Peygamber'in bu dört kişiden Kur'ân öğrenilmesi tavsiyesini hatırlatmıştır. Okiç, bunun dışında hâfız geleneklerine ve isimlerine de yer vererek bu geleneklerin unutulmasını engellemiştir. Onun bu üslûbu İslami değerlerin yaşatılması açısından önem arz etmektedir.

⁴²⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 141.

⁴²⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 141.

⁴³⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 141.

⁴³¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 142.

⁴³² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 142.

⁴³³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 142.

⁴³⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 142.

⁴³⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 142.

3.3. Tayyib Okıç ve Ulûmu'l-Kur'ân

3.3.1. Tefsir İlminin Tanımı ve Kelime Kökeni

Sözlükte “açıklamak, beyan etmek”⁴³⁶ anlamlarına gelen Tefsir, ıstılâhî olarak “Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini açıklamayı ve yorumlamayı ifade eden terim; Kur’an âyetlerini yorumlama ilmi ve bu alandaki eserlerin ortak adı”⁴³⁷ şeklinde ifade edilmektedir. *Tefsir* kelimesinin köken olarak iki ayrı kökten geldiğini savunanlar olmuştur. Bu kelimenin kökenini bazı âlimler (fesera) fiiline dayandırırken, diğer âlim grubu ise (sefera) fiiline dayandırır. Bu iki Arapça kelime tef’îl kalıbından gelmektedir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu konudaki görüşlerine bakılacak olunursa, Kâfiyeci (ö. 879/1474) Tefsir kelimesinin (fesera) fiilinden alınmış olduğunu söylemektedir. Ona göre bu kelime açmak ve meydana gelmek anlamına gelmektedir. (Sefera) kelimesi de lafzının yakınlığından dolayı ona yaklaşır. Bundan dolayı bazıları Tefsir kelimesinin kalb tarikiyle sefer kelimesinden geldiğini söylerler. O, “Seferu’s-Subhu” ve “Seferetu’l-Mer’etu an Vechiha” kullanımlarının Araplarda yaygın olduğunu söylemektedir. Birinci cümle sabahın şüphe götürmez bir şekilde aydınlandığına delalet ederken, ikinci cümle kadının yüzündeki peçeyi açmasını ifade etmektedir.⁴³⁸

Suyûtî, Tefsir kelimesinin beyan ve keşf anlamına gelen (sefera) masdarından tefîl vezninde türetilmiş bir kelime olduğunu söylemektedir.⁴³⁹ O, Tefsir’in Te’vil’e nazaran rivayetlere uymak, onları duymak ve istinbata kalmak suretiyle yapıldığını söylemiştir.⁴⁴⁰ Ona göre Te’vil, rucû etmek anlamında kullanılan bir kelime olup, âyeti muhtemel manalarından birine döndürmektir. Suyûtî, Rağıb el-İsfehânî’nin Tefsir’in Te’vil’den daha umumi olduğunu ve Tefsir’in ekseriyette kelimeler ve müfred anlamlarında, Te’vil’in ise daha çok kelimelerin manası ve cümlelerde kullanıldığını söylediğini zikretmektedir.⁴⁴¹ O, Mâtûrîdî’ye göre ise Tefsir’in, Allah bununla şunu kastetmiştir, şeklinde şehadette bulunmak iken; Te’vil’in kesin bir delil bulunmaksızın kelimenin muhtemel manalarından birini tercih

⁴³⁶ Abdulhamit Birişik, “Tefsir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40/281.

⁴³⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir>

⁴³⁸ Muhyiddin Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci, *et-Tefsîr fî kavâidi’t-Tefsîr*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (Kâhire: Mektebetü’l Kudsi, 1998), 21.

⁴³⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, ts., 4/167.

⁴⁴⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, ts., 4/168.

⁴⁴¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, ts., 4/167.

etmek olduğunu söylediğini zikretmiştir.⁴⁴² Ayrıca ona göre Isfehânî Tefsir'in daha umûmî bir kavram olduğunu söylemiş ve âyetin manasını keşf ve murâd etme olarak izah etmiştir.⁴⁴³

Zerkeşî *el-Burhân* adlı kitabında Tefsir'in asıl anlamının kapalı lafzı izhar etmek, ortaya çıkarmak olduğunu söylemiş, günlük kullanıma örnek olarak ise doktorun hastalığı keşfetmesini örnek vermiştir.⁴⁴⁴ O, Te'vîl'in asıl anlamının ise akıbet olduğunu söylemiştir. Ona göre Tefsir ve Te'vîl görünüşte aynı olmasına rağmen farklı şeyleri ifade etmektedir ve Tefsir iki ihtimalden görünür olana indirgenerek kastedilenin ortaya çıkarılması ile diğerinden ayrılmaktadır.⁴⁴⁵ Zerkeşî terminolojide ise Tefsir'in; âyetin iniş sebepleri, sûrelerin nüzul sebepleri, kıssalar, Mekkî ve Medenî Âyetler, Nesih ve Mensuhlar, özel ve genel alanlar, mutlak ve mukayyed olanlar ve bunların yorumunu inceleyen ilim olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁶ O, Ebu'l Kâsım en-Nisâburî ve Beğavî'nin bu konuda Tefsir'i âyetin kendinden önceki ve sonraki anlamlardan Kur'ân ve Sünnet'e uygun olan anlamla değiştirilmiştir.⁴⁴⁷

M. Tayyib Okiç'in bu tanımlamalar arasında durduğu çizgiye bakacak olursak o, Tefsir kelimesinin (fesera) kökünden tef'îl vezninde bir masdar olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁸ Okiç, (fesera) fiilinin anlamını saklı ve örtülü birşeyi açmak ve bildirmek olarak açıklamıştır.⁴⁴⁹ O, Tefsir ilmini *birşeyi inceleyip etraflıca açıklamak* tabirinin karşılığı olarak anlamıştır. Ancak Okiç, felsefî eserlerin şerhlerine de Tefsir denildiğinin altını çizmektedir. Istılâhî anlamı hakkında *İslam İlahiyatındaki Tefsir* kelimesini kullanmış olup, bu anlama ise Kur'ân'ı Kerîm'in izahı anlamını vermiştir. Bunlardan bahseden ilmi ise *İlm-ü Tefsir* olarak adlandırmıştır.⁴⁵⁰

Tefsir kelimesinin (sefera) mı yoksa (fesera) mı kökünden geldiği hep tartışma konusu olarak gelmiştir. Her iki kalıpta da benzer manalar veren bu fiil, Arapların günlük kullanımında da oldukça yer edinmiştir. *Tefsir* kelimesinin kökeni konusunda ihtilafa düşen âlimlerden Suyûtî; (sefera) masdarından türediğini düşünmüş, Zerkeşî ise; onun verdiği anlam olan beyan ve keşfi desteklemiş ve kapalı lafzı izhar etmek şeklinde yeni bir anlam kazandırmıştır. Okiç ise aynı kelimenin diğer bir kökü olan (fesera) fiilinden geldiğine

⁴⁴² es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/167.

⁴⁴³ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/168.

⁴⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 415.

⁴⁴⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 416.

⁴⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 416.

⁴⁴⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 417.

⁴⁴⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 25.

⁴⁴⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 25.

⁴⁵⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 25.

inanmışsa da genel anlamda kelimeye yüklediği anlam değişmemiştir. Nihayetinde o da, örtülü birşeyi açmak anlamı vermiştir. Bu sebeple düşünceleri tutarlılık arz etmektedir.

3.3.2. Ulûmu'l-Kur'ân

3.3.2.1. Garîbu'l-Kur'ân

Garîb lafzı sözlükte vatanından uzak kalan kimseyi ifade etmektedir. Kapalı ve yadırganan söz anlamında kullanılan *garîb* lafzı ilk bakışta anlaşılamayan kafa yorma sonucu ulaşılabilen tuhaf kelimeler için kullanılır. *Garîbu'l-Kur'ân* terimsel olarak “diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan lafızların tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı”⁴⁵¹ olarak tanımlanmaktadır. Bu kelimenin muğlak diğer lafızlardan farkı ise sonradan Arapça'ya girip de Arapların İslâmî Literatürle beraber yeni karşılaştıkları kalıpları ifade etmek için kullanıldıkları bir terim olmasıdır. *Garîb* lafzı kulağa hoş gelmeyen sözü ifade etmez çünkü Yüce Kitap bundan münezzehtir. Bu mesele özellikle Arapça dairesinde ele alınmalı, Arap toplumlar arasında farklılık gösteren lehçe farklılıkları sebebiyle oluşan kelimeler buraya dâhil edilmelidir.

İbn Abbas (ö. 68/687-688) ile başlayan süreçte Kur'ân'da geçen anlamı kapalı lafızlar Arap Dili Lugatının ilk örneklerinden sayılabileceği gibi, erken dönemde Kur'ân'da geçen *garîb* lafızlara pekçok örnek verilebilir. Bu durumun aksini savunan bir takım âlimler ise Kur'an'da yabancı lafızların olduğunu kabul etmezler. Bu kimselere örnek olarak İmam Şâfiî (ö. 204/819) , Taberî (ö. 310/923) ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 210/827) gibi bir takım âlimler örnek olarak verilebilir. Beydâvî (ö. 685-1286) ise tam tersi bir istikamette durarak *Garîb'ul Kur'ân'a Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl* adlı eserinde ayrı bir bahis bile açmıştır.

Suyûtî bu konuda yazılmış eserlerin en güzelinin Ragıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât* adlı kitabının olduğunu söyler. Onun Beyhâkî aracılığıyla Ebû Hureyre'den aktardığı “Kur'ân'ı iyice anlayınız, gariblerini öğrenmeye çalışınız.” hadîsi ile *Garîb'ul-Kur'ân* konusuyla uğraşanların ilgili kitaplara mutlaka müracaat etmesi gerektiğini ve zan ile hareket etmemesi gerektiğini söyler.⁴⁵² O, bu konu ile ilgili olarak bir örnek dile getirir. İbn Abbas'ın انا فطرتهَا başka bir gün *انا فطرتهَا* diyerek kuyuyu kazdığını îma etmesi üzerine, kuyuyu başlatanın kendisi olduğunu anladığını ve

⁴⁵¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/garibul-kuran>

⁴⁵² Celalüddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim (Suudi Arabistan: Vizâretü's-şuûni'l-İslamiyye ve'l-evkâf ve'd-da'veti ve'l-irşâd, ts.), 2/3.

böylece âyete anlam verdiğini aktarmaktadır.⁴⁵³ Zerkeşî ise bu konu hakkında Garîb’ul-Kur’ân’da söz sahibi olmak isteyen kimsenin lûgat ilmini isimler, harfler ve fiiller yönüyle bilmesinin gerektiğini söyler.⁴⁵⁴ O, ayrıca Mücâhid’in Allah’a ve ahiret gününe imân eden kimsenin Arap dilini bilmediği sürece Allah’ın kitabı hakkında konuşmasının câiz olmadığını düşündüğünü ve İkrime’nin de Bana garip bir dil sorarsan onu şiirde ara, çünkü şiir Arapların koleksiyonudur, dediğini aktarmaktadır.⁴⁵⁵

Tayyib Okıç’ın bu konuyla ilgili görüşleri ise şöyledir: O, öncelikle İbrahim Sûresi 4. âyet-i kerîme’yi örnek göstererek her kavme kendi lisanında bir kitap indiğini hatırlatır. Bu yüzden Arap bir peygambere Arapça dilinde bir kitap indirilmesi âşîkar bir durumdur. Peki bu durum kabul edildiğinde dönemin sahabelerinin anlam veremediği kavramlar nasıl açıklanmalıdır? Kur’ân-ı Kerîm’de Yusuf Sûresi 2. âyet, Şurâ Suresi 7. âyet, Zuhurf Sûresi 3. âyet gibi Kur’ân’ın pek çok yerinde Kur’ân’ın Arapça oluşunun Efendimiz’in tebyin görevi üzerinde bir kolaylık olduğu hatırlatılmakta ve bir şükür sebebi olarak sayılmaktadır.⁴⁵⁶ Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’in apaçık bir Arapça ile indiği vurgusu ve Kur’ân-ı Kerîm’de açıklanmadık yer kalmadığı meselesi ile Garîb’ul-Kur’ân konusu başta çelişiyor gibi görünebilir. Hz. Peygamber ve sonraki iki nesil tarafından en ufak kelimelere kadar açıklanmış olan bir kitap nasıl olabilir de bu kadar muğlak kelimeler barındırabilir sorusu gündeme gelmektedir. Ancak burada kastedilen garîb olma lafzına Arapça’da kullanılan yabancı kökenli sözcükler anlamı verildiğinde bu çelişki ortadan kalkacaktır. Çünkü Arapça’da da tüm dillerde olduğu gibi yabancı kökenli kelimelerin varlığı mevcuttur. Zaten bu tarz kelimelere Arapça’da çok nadiren rastlanılmaktadır.⁴⁵⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de Kureyş Lehçesi esas alınmışsa da diğer birçok lehçeden Arapça’ya giren kelimeler bulunmaktadır. Okıç; İmam Şafîî, İbn Cerîr ve Ebu Ubeyde’nin Kur’ân’da Arapça dışı kelimeler bulunduğu fikrini inkar ettiklerini bizlere söylemekte, delil olarak da Fussilet Sûresi 44. âyeti örnek gösterdiklerini aktarmaktadır.⁴⁵⁸ Bu âyetin meâli ise şöyledir: *“Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: ‘Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap’a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!’ De ki: “O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların*

⁴⁵³ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, ts., 2/3.

⁴⁵⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 204.

⁴⁵⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 205.

⁴⁵⁶ Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 128.

⁴⁵⁷ Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 129.

⁴⁵⁸ Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 129.

kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'an onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor."⁴⁵⁹

Okiç'e göre İbn Cerîr (ö. 310/923) ise bu kelimelerin hem Arapça'da hem de başka dillerde yer aldığından bahsetmektedir.⁴⁶⁰ Okiç bazen Arapça kelimelerin Süryanice ve Kıptice dillerinde de kullanıldığından bahsetmektedir. Yani iki dilde de ortak kullanılan kelime bulunmaktadır.⁴⁶¹ O, diğer bazı âlimlerin ise sonradan Araplaşmış bu kelimeleri kabul ettiklerini ve bu kelimelerin ticaret esnasında dile girdiğini söylediklerini aktarmıştır.⁴⁶² Okiç, Garîbu'l-Kur'ân hakkındaki en eski sahih olan rivayetleri ise İbn Abbas'a kadar dayandırmakta ve Ali b. Ebî Talha (r.a.) aracılığıyla geldiğinden bahsetmektedir.⁴⁶³ Okiç'in burada özellikle değindiği nokta ise her ne kadar bu rivayetler İbn Abbas'a kadar dayandırılıyor ise de Hz. Ali (r.a.) doğrudan İbn Abbas'tan bu rivayetleri almamış, araya İkrime ve Mücâhid girmiştir.⁴⁶⁴ Ayrıca kayıtlara *Sahife* olarak geçen bu nüshanın sadece garîb kelimeler için yazılmadığı görülmektedir. Ancak içinde Garîbu'l-Kur'ân'dan bahsedildiği hakîkattir. İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Ebu Bekr Muhammed tarafından bu konuda yazılmış kitapların olduğundan bahseden Okiç, Nafi İbnü'l-Azrak'ın (ö. 65/685) yazdığı ve içeriğinde İbn Abbas ile karşılıklı soru cevap tarzında yazdığı otantik fihristik kitabın ehemmiyetine değinmeden geçmez.⁴⁶⁵ Okiç garîb kelimelere örnek olarak ise cahil anlamında kullanılan sefih kelimesini, ölüm anlamında kullanılan sa'ika kelimesini, hased anlamında kullanılan bağıy kelimesini, ahidler anlamında kullanılan ukud kelimesini, açlık anlamında kullanılan imlak kelimesini, cennet anlamında kullanılan Tûbâ kelimesini örnek olarak gösterir.⁴⁶⁶

İslâm âlimleri bu konuda garîb lafızları kabul edenler ve etmeyenler olmak üzere ikiye ayrılmış durumdadır. Örneğin İmam Şafî, Taberî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsenna garîb lafızları kabul etmez. Bu isimlerin dışındaki diğer âlimler ise garîb lafızların öğrenilmeden Kur'ân'ın anlaşılmasına çalışılmasının, zorla hareket etmek olduğu noktasında uzlaşmış durumdadırlar. Tayyib Okiç'in bu konudaki görüşlerine gelinecek olunursa O, her dilde diğer dillerle ortak kullanılan kelimeler olduğunu ve bunun normal bir durum olduğunu

⁴⁵⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 531.

⁴⁶⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 129.

⁴⁶¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 130.

⁴⁶² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 130.

⁴⁶³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 130.

⁴⁶⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 131.

⁴⁶⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 132.

⁴⁶⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 132.

düşünmektedir. Sonradan Araplaşmış kelimelerin ticaretle Araplara girdiğini söyleyen Okiç, garîb lafızların varlığını Kur'ân'da kabul etmektedir.

3.3.2.2. Aksâmu'l-Kur'ân

Aksâm kelimesi yemin kelimesinin çoğulunu ifade etmektedir.⁴⁶⁷ Terim anlamı ise “Kur'ân-ı Kerîm'deki yeminler ve bu yeminlerden bahseden ilim” şeklinde ifade edilir.⁴⁶⁸ Yüce Kitabımızda geçen yeminler konusu literatürde Aksâmu'l-Kur'ân ibâresi ile ifade edilmektedir. Suyûti'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'deki yeminin manası söylenen sözün tahkik ve te'kid edilmesidir. O, Arapların bir sözü pekiştirmek istediklerinde âdet üzere yemin ettiklerinden söz etmektedir. Allah'ın yemin etmesi hususunda Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî'den (ö. 465/1072) şu sözü aktarmaktadır: “Allah'ın yemin etmesi, hüccetin kemâlini ve te'kidini gösterir. Hüccetteki hüküm, ya şehadetle ya da yemin ifadesiyle belirtilir.”⁴⁶⁹ Suyûti, yeminin ancak tazime layık bir isimle yapıldığı gerekçesiyle Kur'ân'da yedi ayrı âyette kendi ismine yemin ettiğini söylemektedir.⁴⁷⁰

Muhammed Tayyib Okiç'in bu konudaki görüşlerine gelince o, bazı âlimlerin yalnızca sözünde kesinlik olmayan beşerlerin bu tarz ifadelerle sözlerini sağlamlaştırmaya çalıştıklarını dile getirmiştir. Ancak bu durumda Allah'ın yemin etmesi durumunu nasıl anlamak gereklidir? Bu problemin doğurduğu müşkil durum neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'deki yeminlerin yer alma sebeplerini Okiç sıralamaktadır. Bunlardan birincisi yeminlerin Arapların evvelden beri kullandıkları bir üslup olmasıdır.⁴⁷¹ İkincisi ise yemin her zaman pekiştirme amaçlı değil, birşeyin ehemmiyetine dikkat çekmek için kullanılır. Örneğin yıldızlara, semaya, yeryüzüne, kuşluk vaktine, geceye, incire, zeytine, Sina Dağına yemin etmesi buna örnektir.⁴⁷²

Peki Kur'ân-ı Kerîm niçin ve nelere yemin etmiştir? Okiç ilk olarak Saffat Sûresi 4. âyette Tevhid için yemin edildiğini söyler: “*Saf bağlayıp duranlara, haykırarak sevk edenlere ve zikri (Allah'ın kelâmını) okuyanlara andolsun ki, sizin ilahınız gerçekten bir tek ilahtır.*”⁴⁷³ Bunun dışında Okiç, Vakıa Sûresi 75-77. âyetler arasında Kur'ân'ın hak olduğuna, Yasin Sûresi 1-3. âyetler arasında peygamberin hak olduğuna, Zâriyat Sûresi 1-5. âyetler arasında

⁴⁶⁷ Celal Kırca, “Aksâmü'l-Kur'ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/290.

⁴⁶⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/aksamul-kuran>

⁴⁶⁹ es-Suyûti, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/46.

⁴⁷⁰ es-Suyûti, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/46.

⁴⁷¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 120.

⁴⁷² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 127.

⁴⁷³ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 491.

ise ceza ve vaadin gerçek olduğuna dair yeminler olduğunu söyler.⁴⁷⁴ Ayrıca Okiç, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Kur'ân'ın tam üç yerinde farklı konularda yemin vermesi istenildiğinden bahseder.⁴⁷⁵ Bunlardan birincisi Tegâbün Sûresi 7. âyette kafirlerin diriltileceklerine dair, ikincisi kafirlere muhakkak kıyamet saatinin geleceği hakkında, üçüncüsü ise Yunus Sûresi 53. âyettir.⁴⁷⁶ Cenâb-ı Hakk'ın neler üzerine yemin edildiğine bakıldığında ise kendi isimleri üzerine, peygamberlerinin ve meleklerinin üzerine, kıyamet gününe, vahyin nazil olduğu beldele ve kutsal bazı mekanlara ve bazı önemli varlıklara yemin edildiği görülür.⁴⁷⁷

Kur'ânda yeminlerden sonra bir de çokça tekrar edilen kelime ve âyetlere dikkat çekilmesi gereklidir. Bazı müsteşrikler bu tekrarları gereksiz bir şey gibi kabul etse de bu tekrarların bir hikmeti bulunmaktadır. Tayyib Okiç'in bahsettiğine göre Henri Massé bu yinelemelerin gereksiz olmadığını vurgulamıştır.⁴⁷⁸ Kur'ân'da tekrarlanan âyetlerden bazıları şunlardır: Kamer Sûresi 16, 18, 21 ile 30. âyetlerde dört defa “*Benim azabım ve uyarılarım ne büyük idi.*” âyeti geçmektedir. Kamer Sûresi 17, 22, 32 ve 40. âyetlerde dört defa “*İbret için Kur'ân'ı kolaylaştırdık, ibret alan var mı?*” buyrulmaktadır. Mürselat Sûresi'nde “*O gün hakkı yalanlayanların vay haline.*” âyeti 10 defa geçmektedir. Rahman Sûresi'nde “*Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*” âyeti 31 defa geçmektedir.⁴⁷⁹ Tüm bu tekrarlar Okiç'e göre Kur'ân'da tenbih ve vaadlerin ehemmiyetlerini yükseltmek, putperestlik ve şirkin ne kadar kötü bir şey olduğunun derecesini anlatmak ve eski Arap üsûlünü takip edip icâzı kuvvetlendirmek amaçlı gelmiştir.⁴⁸⁰

Bir de Kur'ân'daki kıssaların tekrar edilmesi durumu vardır ki bu kitapta bir olay bir yerden başlatılıp sonuna kadar anlatılmaz da aynı olay farklı yerlerde yeri geldikince zikredilir. Buradaki maksat zaten olaydaki kişilere ya da mekana takılmak değildir. Kur'ân'da ana fikirler verilmeye çalışılırken olaylar arkasına ibretlik olarak verilir.⁴⁸¹ Okiç örnek olarak Hz. Adem'in kıssasının Kur'ân'da tam altı yerde zikredildiğini söylemektedir.⁴⁸² Ama bu yerlerin hepsinde farklı bir amaçla zikredilmiştir. Örneğin bu kıssa ile Kehf'te İblis ve onun cinsinden şeylerle dostluk kurmanın ne kadar kötü bir şey olduğuna vurgu varken,

⁴⁷⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 122.

⁴⁷⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 122.

⁴⁷⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 123.

⁴⁷⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 123.

⁴⁷⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 118.

⁴⁷⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 119.

⁴⁸⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 119.

⁴⁸¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 119.

⁴⁸² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 120.

Taha Sûresi'nde insanın zayıf olduğunu ve bu sebeple Allah'ın yardımına muhtaç olduğu zikredilmektedir.⁴⁸³

Yemin ibareleri normalde birşeyi pekiştirmek amaçlı kullanılır. Cenâb-ı Hakk'ın bu durumda yemin etmeye ihtiyacı yoktur. Ancak Kur'ân'da yemin ifadelerine rastlanılır. Bunun nedeni hususunda ihtilafa düşen ulemâ yeminin farklı amaçlar uğruna kullanılabildiğinden bahseder ve Arapların günlük kullanımlarından örnek verir. Okîç Araplarda yaygın bir üslup olması ve işin ehemmiyeti gibi farklı sebeplerde de yemin edilebileceğini ilave etmektedir. Nitekim Kur'ân'daki belli başlı âyetlere ve gök cisimlerine yemin eden âyetler de bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca Okîç, Nöldeke gibi bazı oryantalistlerin Hz. Peygamber'in mantıkî olmayan delillerle sadece hitap gücünü kullanarak insanları iknâ ettiğine dair söylemlerine karşı çıkmaktadır. Ona göre Kur'ân'daki hüccetler oldukça mantıklı ve yeterlidir.⁴⁸⁴

3.3.2.3. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Mübhem kelimesinin kökeni Arapça'da sülasi (beheme) kökünden gelmekte olup, lügatta yol güzergâhının belirsizleşip ayrımına varamamayı ifade eder. Terim olarak ise mübhem; insan, melek ve cin gibi varlık, topluluk veya yer isimlerinin Kur'an'da açıkça zikredilmeyip, ism-i işaret, ism-i mevsûl, zamir, cins isim, belirli zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesidir. Bu ilmin bağımsız bir ilim dalı hâlini alma sürecine bakıldığında ise diğer Ulûmu'l-Kur'ân çeşitlerine bakıldığı zaman daha geç yani hicri 6. Asır dönemlerinde olduğu görülmektedir. Bu yüzden bu ilmin teşekkülü geç oluşmuştur, denilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün kelimeleri açık seçik bir şekilde tek bir anlama gelecek ibâreler içermemektedir. Kur'ân'ın üslup ve biçim özelliklerine bakılacak olunursa olaylarda çoğu zaman kişilerin isimlerinin direk geçmediği ve kronolojik olarak sıralanmadığı görülür. Kur'ân zaman ve mekana değil ana mesaja vurgu yapan bir kitaptır. Bu yönü de Kur'ânın doğrudan insan isimlerine boğulmamasına bir etken olarak sayılabilir. Mübhemâtü'l-Kur'ân ilmi, âyetlerde yer alan ancak açık olmayan ifadeleri belirlemeyi ve anlamayı hedeflerken, ayrıntılara girmeyi, olayı veya kişileri teferruatıyla anlatmayı amaçlamamaktadır. Dolayısıyla Mübhemâtü'l Kur'ân ilminin temel amacı, âyetlerde yer alan ifadelerin medlûllerinin tespit edilmesidir. Bu tespitler yapılırken âyetlerin sebab-i nüzûllerine, vermek istediği mesajlara yer verilmemektedir. Mübhemâtın çözülmesinde sağlam isnad zincirli hadisler, tâbiun sözleri

⁴⁸³ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 120.

⁴⁸⁴ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 121.

ve siyer rivayetleri kullanılması gerekir. Çünkü bu alanda dayanıksız hareket edildiğinde isrâiliyâtın karışması kolayca mümkün olabilmektedir. Mübhemâtü'l Kur'ân'ın çözümlenmesi oldukça meşakkatli bir iştir ve yorumlayan kimseler tabiundan bile olsa “murâd-ı ilâhînin anlamı kesin budur.” şeklinde ifadelere yer veremezler. Çünkü müphem âyetlerin asıl yorumlarını sadece Cenâb-ı Hakk bilebilir.

Bu konuda Suyûtî, âyetlerdeki mübhemlik sebeplerini; başka bir âyetle açıklandığı için yeniden beyanına gidilmeyen âyetler, şöhretinden dolayı bilinip de âyetlerde zikredilmeyen kimseler⁴⁸⁵, önceden yaşantısı güzel olmayıp da sonradan örnek Müslüman olan ve sırf onu kazanmak gâyesiyle adının gizlendiği kimseler, ismen belirtmede bir fayda görülmeyen kimseler, umum ifâde eden isimler, çok kötü bir noksanlığı bulunup da tahkir etme amacıyla ismi gizlenen kimseler ya da tam tersi tâzim etmek amacıyla vasfı belirtilmeyen ve ismi gizli tutulan kimselerin oluşturduğu müphemlik olmak üzere 7 başlık altında toplamıştır.⁴⁸⁶ Ona göre mübhem âyetlerin bilinmesi sadece nakle dayanır. Bu konuda kesinlikle reye yer verilmez. İtimad edilecek sağlam bir delile dayanmalıdır.⁴⁸⁷ Zerkeşî'ye göre ise Allah'ın ilmini zatına alıkoyduğu mübhemden söz etmek, kula düşen bir vazife değildir.⁴⁸⁸

Bu mübhem kavramlarla ilgili Muhammed Tayyib Okiç'in Suyûtî'den aktardığı bazı bilgilere rastlanılmaktadır. İlk olarak Okiç mübhemâtı iki kısımda ele almaktadır. Okiç, bunlardan ilkinin erkek, kadın, melek, cin vs. bunların hepsinin ismi mevsulleri olduğunu söylemektedir. Okiç, bu gruba çeşitli örnekler vermektedir: Bakara Sûresi 129. âyetin meâlinde “*Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar Rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.*”⁴⁸⁹ buyrulmaktadır. Okiç burada zikredilen resul kelimesinin Muhammed Mustafa (s.a.v.) olduğunu zikretmektedir.⁴⁹⁰ Meâric Sûresi birinci âyetinde ise “*Birisi, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi.*”⁴⁹¹ buyrulmaktadır. Okiç buradaki “sail” kelimesinin Nadr ibn Haris olduğunu zikretmektedir.⁴⁹² Ayrıca Abese Sûresi 1 ve 2. âyetinde “*Görme engelli o kişi geldi diye yüzünü ekşitip başını çevirdi.*”⁴⁹³ buyrulmaktadır. Okiç, burada âmâ

⁴⁸⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/79.

⁴⁸⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/80.

⁴⁸⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/81.

⁴⁸⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, 111.

⁴⁸⁹ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 25.

⁴⁹⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 137.

⁴⁹¹ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 643.

⁴⁹² Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 137.

⁴⁹³ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 670.

diye bahsedilen kişinin İbn Ümmi Mektum olduğundan bahsetmektedir.⁴⁹⁴ Daha sonra Tayyib Okiç, Alak Sûresi 9. Ve 10. âyetinde “*Gördün mü, bir kulu namaz kılariken engelleyen o adamı? Peki, düşündün mü (ey inkârcı), ya o kul doğru yolda ise?*”⁴⁹⁵ buyrulduğunu ve ellezi ismi mevsulü ile kastedilen kişinin Ebu Cehil, Abd ile kastedilenin ise Hz. Peygamber olduğundan bahsetmektedir.⁴⁹⁶ Bu örneklerin hepsi onun bahsettiği birinci tip mübhemât grubuna girmektedir.

Okiç’in bahsettiği ikinci mübhem grup kapalı bazı isimlerin ilân edilmesi ve açıklığa kavuşturulmasıdır.⁴⁹⁷ Bu gruba ise “*Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük mükâfat vereceğiz.*”⁴⁹⁸ mealindeki Nisa Sûresi 162. âyet-i kerîme örnek olarak verilebilir.⁴⁹⁹ Bu âyetteki müphem ifade olan “Lakin ilimde kuvvetli olanlar...” ibaresini Okiç, İbn Abbas, Abdullah b. Sellam ve arkadaşları olarak açıklamıştır.⁵⁰⁰ Diğer bir örnek olarak O, Kafirun Sûresi 1. âyetinde geçen “De ki Ey Kafirler” ifadesini Velid b. Muğire, As b. Vail, Ümeyye bin Halef vs. şeklinde açıklamıştır.⁵⁰¹

Okiç’in mübhem tanımı ile klasik kaynaklardaki tanımlama arasında herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Okiç bu konuda Suyûtî’nin verdiği bilgileri yinelemiş, örneklerle desteklemiştir. Ayrıca günümüz Türkçesi ile daha anlaşılır bir form kazandırmıştır. Okiç’in temel anlamda mübhemliği ikiye ayırıp ele alması bakımından daha sistematik şekilde çalıştığı söylenebilir. Ayrıca Okiç, Suyûtî’deki yöntemi takip ederek müphemlik sebeplerini maddeleyerek okuyucuya sunmuştur.

3.3.2.4. Mecâzü’l-Kur’ân

Kur’ân-ı Kerîm’deki mecazi lafızların tefsirini konu alan ilim dalına Mecâzü’l Kur’ân denilmektedir.⁵⁰² Hakikat ile mecaz arasındaki bağ illiyet bağı ile sağlanmaktadır. Eğer hakikat ve mecaz arasında herhangi bir benzerlik olmamasından dolayı alaka kurulamazsa illiyet bağının da köprülük vazifesi sonlanmış olur. Bir kelimenin hakikat değil de mecaz olabilmesi için bir karineye ihtiyacı vardır.

⁴⁹⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 138.

⁴⁹⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 692.

⁴⁹⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 138.

⁴⁹⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 138.

⁴⁹⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 113.

⁴⁹⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 138.

⁵⁰⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 138.

⁵⁰¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 138.

⁵⁰² <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecazul-kuran>

Bu kavramların kelime anlamlarına bakıldığında Arapça'da (hakka) fiilinden türetilmiş bir isim olan ve inkarı mümkün olmayan sabit şey anlamında kullanılan kelimeye hakikat denildiği görülmektedir. Hayatta mecazların var olabilmesi için başlangıcında hakikatlerin olması elzemdir. Çünkü herşey zıddı ile kaimdir. Hakikat ve mecazın bilinmesi yakîn bilgiye ulaşılması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Hakikatin dışındaki her anlam mecaz iken, karinesiz akla ilk gelen anlam bu durumda hakikat olmuş olmaktadır. Rağib el-İsfahanî hakikatin tanımını “Gerçekten sabit ve var olan, doğru, gerçek inanç, riya ve gösterişten arındırılmış fiil, tam olarak maksada uygun düşen söz, bir dilde asıl olarak hangi anlam için konulmuşsa o anlamı ifade etmek üzere kullanılan söz.”⁵⁰³ şeklinde yapmıştır. Meczaz kelimesi ise (câze) fiilinden türetilmiş olup birşeyi aşip geçmek; izin, ruhsat ve birşeyin ortası gibi anlamlara gelmektedir. Bu iki kavram genelde birbirinin karşıtı olarak konumlandırılmıştır. Ebû'l-Huseyn el-Basrî (ö. 436/1044) hakikate “kendisiyle karşılıklı hitabın gerçekleştiği toplumsal oydaşımda vazedilmiş olan aslî manayı ifade eden kelim” demiştir.⁵⁰⁴ Meczaza gelince ise Abdulkâhir el-Cürcânî, “asıl mana ile nakledilecek mana arasındaki bir mülâhazadan dolayı, ilk konulduğu mananın dışında bir anlamın kastedildiği her kelimeye denilir, şeklinde tanımlamıştır.”⁵⁰⁵

Suyûtî ise asıl manaları dışında anlam taşımayan lafızlara hakikat demiştir. O, Kur'ân'ın büyük bir kısmını bu lafızların oluşturduğunu söylemektedir. Kur'ân'da yalan bulunmayacağından hareketle mecazın da yalana yakın oluşundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de mecazın da bulunmaması gerektiğini söyleyenlerin düşüncelerine Suyûtî katılmamaktadır. Ayrıca O, Kur'ân-ı Kerîm'de mecâzî anlamda lafızların bulunmasının edebî bir güzellik olduğunu da eklemektedir.⁵⁰⁶ Zerkeşî ise bu konu ile ilgili olarak Kur'ân'da mecâzî anlamdaki lafızların mevcudiyetini ekseri ulemanın kabul ettiğini, Şafîîlerden İbnu'l Kass ve Malikîlerden İbnu Huveyz Mindad'ın ise bu görüşe katılmadığını söylemiştir.⁵⁰⁷

Suyûtî'ye göre mecâz, bir fiil veya benzeri kelimenin aralarında mana yakınlığı bulunması sebebiyle, asıl olmayan anlamına hamledilmesidir. Ona göre mecaz iki kısma ayrılır. Birincisi cümlede mecazdır. Bunu mecâzü'l aklî ya da mecâzü'l isnad olarak adlandırır.⁵⁰⁸ Diğer mecâz çeşidini ise kelimede mecaz olarak dillendirmiştir. Bu mecaz

⁵⁰³ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 246.

⁵⁰⁴ Ebu'l Huseyn Muhammed b. Ali el-Basrî, *Kitabu'l-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Hamidullah (Dimaşk: 1964, ts.), 16.

⁵⁰⁵ Şerif el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Muhammed Reşit Rıza (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 303.

⁵⁰⁶ Celalüddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim (Suudi Arabistan: Vizâretü'l-Şuûni'l-İslamiyye ve'l-evkâf ve'd-da'veti ve'l-irşâd, ts.), 3/109.

⁵⁰⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 474.

⁵⁰⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 3/110.

grubunu ise hazif yoluyla, ziyade yoluyla, küllî ismin cüzî isme itlakı, cüzî ismin küllî isme itlakı olmak üzere dörde ayırmaktadır.⁵⁰⁹

Tayyib Okiç anlamı “*Onların ticaret kazanmadı.*” şeklinde verilen Bakara Sûresi 16. âyet-i kerîme’nin yanlış çevrildiğini, rıbh (kâr) ve ticaret ifadelerinin mecâzî bir anlam içerdiğini düşünmüş; doğrusunun ise “*Onlar, ticaretle kazanmadılar.*” şeklinde olması gerektiğinden bahsetmiştir.⁵¹⁰ Okiç mecazın bu türünü yukarıda da bahsettiğimiz gibi mecâz-ı aklî olarak adlandırır. Mecâzü’l-Lüğavî’ye örnek olarak ise Nisa Sûresi 2. âyette geçen “*Yetimlere mallarını teslim edin.*” ifadesini örnek vermekte ve asıl mananın “*evvelce yetim olanlara*” şeklinde olduğunu zikretmektedir.⁵¹¹ Ayrıca Okiç, Kur’andaki mecazlar hakkında en geniş bilgilere yer veren eserler olarak Seyyid Kutub’un *et-Tasvirü’l-Fenniyyu fi’l Kur’an* kitabını, T. Sabbagh’ın *La Métaphore dans Le Coran* kitabını ve Stanley Lane’ın *Le Coran* adlı kitabını örnek olarak vermektedir.⁵¹²

İnkârı mümkün olmayan sabit şey için kullanılan hakikatin zıddı olarak bilinen mecazın Kur’ân’daki varlığını birkaç kişi dışındaki ekseriya ulemâ kabul etmişlerdir. Bunu kabul etmeyenlerin dayanağı ise hakikat dışındaki herşeyin yalan olduğu, dolayısıyla mecazın da bu kapsama girdiği ve Kur’ân ile yalanın bağdaşmayacağı düşüncesi olmuştur. Ehl-i Sünnet âlimlerinden Suyûtî ise mecazın varlığını kabul etmiş, mecâzü’l-İsnâd ve mecâzü’l-aklî olmak üzere onu ikiye ayırmıştır. Okiç ise Suyûtî’nin bu yöntemini takip etmiş, örneklerle çoğaltmıştır. Ayrıca O, Kur’ân’daki mecazlara yer veren eserlere de değinmiştir.

3.3.2.5. İ’câzu’l-Kur’ân

İ’caz aciz bırakmak anlamına gelen ifal vezninden bir kelime olup kâdir olmanın zıddını ifade eder. İ’câzu’l-Kur’ân, Kur’ân-ı Kerîm’in erişilmez üstünlüğünü ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır.⁵¹³ Hicri üçüncü asırdan itibaren ıstılâhî bir anlam kazanmış ve İcâzu’l-Kur’ân şeklinde kullanılır olmuştur. Bu kullanım artık yerleşmiş, hatta müstakil kitap isimlerine dahi konu olmuştur. Bu türün en bilinenleri arasında ise Fahreddin er-Razî’nin (ö. 606/1210) *Nihâyetü’l-Îcâz fi Dirâyeti’l-Îcâz* adlı kitabı gelir. Kur’ân’ın mucize olup olmadığı konusu ihtilaflı bir mesele olarak günümüze kadar gelmiştir. Eğer mucizevî bir kelâm olarak değerlendirilecekse hangi açılardan mucizevidir?

⁵⁰⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, ts., 3/111.

⁵¹⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 132.

⁵¹¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 133.

⁵¹² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 133.

⁵¹³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/icazul-kuran>

Öncelikle mucize denilince aklımıza hemen bir ispat çabası gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ise geçmiş ve gelecekte haber vermesi bakımından zâten bu fonksiyonu icrâ etmektedir. Allah'ın aklını doğru yönde kullanan kimseler için peygamberinin varlığını maddî olarak ispatlaması ise Kur'ân ile olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm diğer kitaplardan farklı olarak 14 asırdır fonetiği, kelime yapısı ve imlası bakımından tahrife uğramadan gelmiştir. Ayrıca akla ve mantığa uygun bir kitaptır. Musiki akışı insan ruhuna etki etmekte, ayrıca kelimelerine daha yakından bakıldığında bir anlam değeri taşımaktadır. Üstelik kendine ait birtakım okuma kuralları içerir. Fasılaları arasındaki insicâm oldukça dikkat çekicidir. Kur'ân'ın mûciz özellikleri içerisinde o dönemin müşriklerine ve münafıklarına cevap ve tehdit niteliğinde cümleler içermesi sayılabilir. Zîra bu cümleler kitabın bir beşerin elinden çıkamayacak kadar üstün meziyette olduğunun en önemli göstergelerinden bir tanesidir. Ayrıca Kur'ân'ın üslûbunun ne düz yazıya ne de şiire benzemesi de bu maddeler arasında sayılabilir. Öteki husus, Kur'ân'ın belîğ bir kitap olması ve az sözle çok manalar anlatmasıdır. Yani veciz ifadeler içermesidir. Buradaki îcaz ise edebî yönden ve teşrii yönden yani ibâdet ve ahkam koyucu olma yönünden îcaz olması şeklinde ikiye ayrılır.

Ehli Sünet âlimlerinin bu konudaki görüşlerine bakılacak olunursa Suyûtî, mucizeyi meydan okuma anlamına gelen muârazadan uzak hârikulâde iş olarak tanımlamaktadır. O, mucizeyi aklî ve hissî olmak üzere ikiye ayırır. O, İsrailoğullarından gelen mucizelerin çoğunun hissî olduğuna değinir. Suyûtî, İslam ümmetine gelen mucizelerin aklî olmasının sebebini ise üstün zekâları ve anlayış kabiliyetlerine bağlamıştır.⁵¹⁴ Ayrıca O, peygamberlerin mucizelerinin risâletlerinin bitimiyle son bulduğunu ve sadece o dönemde yaşayanların bu duruma şahit olabildiklerini söylemektedir. Oysaki Kur'ân'ın mucizesinin kıyamete kadar bâkî olduğunu mûcizevî yönünün ise üslûbunda, belagatında ve gaybî haberlerinde olduğunu ilave etmektedir. Ona göre akılla idrak edilen mucize daha kalıcıdır. Çünkü hissî mucizelerde gözle gören gördüğünü unutabilir. Oysa mucizeyi akılla idrak edende mucize devamlı olarak kalır ve gelecek nesillere de bu mucize aktarılacak şekilde devam ederek gelir. Asırlar geçtikçe haber verdiği herşeyin meydana gelmesi haberlerin doğruluğunu gösterir.⁵¹⁵

Suyûtî, Arapların düşünce ve akıl seviyeleriyle birbirinden farklı olduklarını söylemektedir. Ona göre bu kimseler arasında çok değerli kasideler, edebiyatın şahikası olan recezler söyleyen kimseler vardı. Kur'ân ise bunlara meydan okuyarak cevap verdi. Cahil olanların acziyeti ortaya çıkmasına rağmen onlar Kur'ân'a karşı koymaya devam ettiler.

⁵¹⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/3.

⁵¹⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/3.

Hatalarında ısrar etmelerinin sebebi inatçı olmalarıyla aşırı şekilde övünmeleri ve hatalarında bilerek ısrar etmeleri idi.⁵¹⁶

Suyûtî Kur'ân'ın icâz yönü üzerinde ulemanın ayrıştığını ve bu sebeple bu konu üzerinde durulması gerektiğini söyler. Birtakım âlimlerin Arapların güçlerini aşan bir işe sürüklendiğini söylediğini ancak bunun doğru olmadığını söylemiştir. Ona göre cumhurun söyledikleri daha isabetlidir. Yani tehatti, Kelâm-ı Kadîm'in kendisiyle değil, bu kelâma delalet eden lafızlarla yapılır.⁵¹⁷ Suyûtî ayrıca Nazzam'ın tehatti hakkındaki görüşüne değinmektedir. Nazzam'a göre Allah, Arapları Kur'ân'a karşı gelmekten alıkoymuş, akıllarını çelmiştir. Ona göre Kur'ân'ın benzerini getirmek onların kudreti dahilindeydi ancak Allah akıllarını çeldiği için buna muvafık olamadılar. Suyûtî bu konuda İsrâ Sûresi 88. âyeti delil getirmektedir. Bu âyetin mealinde *"İnsanlar ve Cinler bir araya gelseler..."*⁵¹⁸ ibaresinin kullanıldığının altını çizen Suyûtî, Allah'ın bu kudreti onların elinden almadığını söylemiştir. Çünkü ona göre durum böyle olsaydı onların bir araya gelmesi ölümlerin bir araya gelmesine benzemiş olurdu ve tehattinin herhangi bir anlamı kalmazdı.⁵¹⁹

Sûyûtî, Kur'ân'ın icâz yönleri hakkında âlimlerin çeşitli görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre kimi âlimler Kur'ân'ın icâzını geleceğe ait gaybî haberler vermesinde görür. O, Kadı Ebûbekir'in (ö. 468/1076) onun icâzının nazmı, telifi ve tertibinde olduğunu söylediğini zikretmektedir.⁵²⁰ Fahreddin Razî'ye (ö. 606/1201) göre ise onun icâzı fesahatı, garip üslûbu ve bütün kusurlardan uzak oluşundandır. Zemelkânî'ye (ö. 651/1253) göre ise kendine özgü telifindedir. İbn Atiyye'ye (ö. 542/1148) göre ise mana zenginliği ve kelimelerindeki fesahatın bir nizam içinde gelmesiyle oluşan mucizedir. O, İsfehânî'nin ise icâzı iki yönde açıkladığını dile getirmektedir. Birincisi Allah kelâmı olarak bizzat kendisi diğeri de insanların benzerini getirmede âciz bırakmasıdır.⁵²¹

Suyûtî âlimlerin görüşlerine yer verdikten sonra kendi düşüncesine de yer vermektedir. Suyûtî'ye göre Kur'ân'ın bizzat kendisindeki icâzı belagat veya manasındadır. Kur'ân'a ait olan icâz Kur'ân'ın kendi nazmına bağlı olan icazdır. Nazmın mûciz olması ise ilâhi kelâmın nazmına dayanır. Kur'ân bilinen nazım şekillerinin dışında nazmın bütün güzelliklerini bir arada toplayan kitaptır.⁵²² Ona göre, insanın Arap dilindeki mevcut bütün

⁵¹⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/4.

⁵¹⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/4.

⁵¹⁸ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 311.

⁵¹⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/5.

⁵²⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/8.

⁵²¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/10.

⁵²² es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 4/10.

kelimeleri bilmesi, bu kelimelerle ifade edilen eşyanın manasını bütünüyle kavraması, yan yana dizilişle meydana gelen Kur'ân'ın nazım şekillerini öğrenmesi mümkün değildir.⁵²³

Kur'ân-ı Kerîm'in îcaz yönlerine değindikten sonra Okiç'in bu konudaki görüşlerine de yer verilmelidir. Muhammed Tayyib Okiç'e göre Kur'ân'ın üslûbu o kadar güzeldir ki taklit edilemez ve bir benzeri getirilemez mahiyettedir. Tilaveti bütün insanları hayran bıraktıracak güzelliكتedir. Tayyib Okiç, Kur'ân-ı Kerîm'i Fransızca'ya çeviren Sorborne Üniversitesi Profesörlerinden Regis Blachère'in şu sözlerini bizlere aktarmaktadır: “Arapça bilmeyen bir Avrupalı, bazı surelerin tilavetinden mütehassis oluyor. Ya Muhammed'in muasırları, hiç olmazsa kinle körleşmiş olanlar hakkında neler düşünülmez?”⁵²⁴ Tayyib Okiç Kur'ân'ın mükemmelliyetini papazların bile itiraf ettiklerini söyler ve İslam aleyhinde yazılar yazan Henri Lammens'in bile acziyetini kabullendiğini ekler.⁵²⁵

Okiç daha sonra Cenevre profesörü Edouard Montet'in şu sözüne değinir:

“Kur'ân-ı Kerîm'de pek büyük belağat taşıyan parçalar vardır. Birçokları göze çarpacak derecede şiir şekline haizdir. Bu gibi sözler hakikat ve derinlik ifade eder. Kur'ân esas olup ilk sahifesinden son sahifesine kadar ikrar edilen vahdet-i ilahiyye, hayranlığı mucib ve tantanalı bir şekilde ifade ve ilan edilmiştir. Kur'ân şimdiye kadar yazılmış olan din kitaplarının belki en vahdetçisidir.”⁵²⁶

Okiç bu sözün Kur'ân'ın belağatının eşsizliğini anlama noktasında bize yardımcı olduğunu da ekler.⁵²⁷ Okiç ayrıca Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risaletini teyid eden en büyük mucizelerden biri olduğuna da değinir.⁵²⁸ Oldukça önemli olan bir diğer husus ise geçmiş kavimlere gönderilen peygamberlerin mucizelerinin çoğunlukla geçici ya da hissî olduğunu yani sadece o dönemde yaşayan insanlar tarafından görülüp geleceğe sirayet etmemesi durumudur ki Okiç, bizim Peygamberimiz'in diğer Peygamberler'den farkını böylece ortaya koymuş olur.⁵²⁹ Örneğin Hz. İsa (a.s.) döneminde tıp ilmi oldukça ilerideydi. Bu sebeple ona ölüleri diriltme mucizesi verilmişti.⁵³⁰ Hz. Musa döneminde ise sihir etkin bir şekilde kullanılıyordu. Bu sebeple Hz. Musa'ya (a.s.) sihirli bir asa mucizesi verilmiştir. Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) Kur'ân gibi bir mucize verilmesinin sebebi ise edebiyatın ileri seviyede olmasıydı.⁵³¹ O dönemde Sûk-i Ukaz denilen panayırlarda edebî yazılar

⁵²³ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/11.

⁵²⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 105.

⁵²⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 105.

⁵²⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 106.

⁵²⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 106.

⁵²⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 106.

⁵²⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 106.

⁵³⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 107.

⁵³¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 107.

Kabe'nin duvarlarına asılıyordu. Bu edebî mahsuller o dönemde edebiyatın geldiği noktayı gözler önüne sermektedir.⁵³²

Ayrıca Okiç, Kur'ân'ın kendisine benzer bir metin meydana getirilemeyeceği noktasındaki tehdidini meali “*De ki: “Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.”*”⁵³³ şeklinde olan İsrâ Sûresi 88. âyeti ile hatırlatmaktadır. Müşrikler bu âyet üzerine Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye çalışmışlar, başarılı olamamışlardır. Bunun akabinde ise meali “*Yoksa ‘Kur'an'ı kendisi uydurdu’ mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söylüyorsanız Allah’tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!”*”⁵³⁴ olan Hud Sûresi 13. âyetle yeniden pekiştirilmiş, meydan okumanın gücü artırılmıştır. Müşrikler bunun üzerine yine başarılı olamamışlardır. Bu sebeple meydan okuma meali “*Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah’tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!*”⁵³⁵ şeklinde olan Bakara Suresi 23. âyet-i kerîme ile zirveye çıkarılmıştır. Bu âyetlere muhatap olan müşriklerden peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetü'l-Kezzab gibi birkaç kişi dışında bu girişime kalkışan bile olamamıştır.⁵³⁶ Okiç'in aktardığına göre bir rivayette İbnü'l Mukaffa Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmeye çalışmış ancak Hud Sûresi 44. âyeti görünce vazgeçmiştir.⁵³⁷ Diğer bir rivayete göre ise Ebü't-Tayyib el-Mütenebbi'nin buna benzer başarısız bir teşebbüsü olmuştur.⁵³⁸

Okiç'in bir diğer değindiği nokta ise Kur'ân'ın üslûbunun şiir olduğuna dair gelen ithamlardır ki bu tarz görüşler kesinlikle yanlışlanmalıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk Yâsin Sûresi 69. âyetinde Hz. Peygamber'e şairlik sıfatının yakıştırılmasını kesin bir şekilde reddetmiştir. Okiç'in aktardığına göre D. H. Müller, Kur'ân'ın 17 suresinde çok eski bir şiir şekli olan “strophe”nin bulunmasının mümkün olduğunu söylemektedir. Ancak Nöldeke, Schwally ve Regis Blachère bu görüşe kesinlikle katılmamakta, arap şiirlerinde ne o dönemde ne de öncesinde bu üslûbun hiç kullanılmadığını söylemektedirler.⁵³⁹ Oysa Blachère eskiden beri Kur'ân'ın stiline seci ile devamlı karıştırıldığının altını çizmekte, böyle bir mukayesenin yapılmasının ise imkansız oluşuna değinmektedir.⁵⁴⁰ Okiç'e göre en iyi nesir yazıcılarının

⁵³² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 107.

⁵³³ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 311.

⁵³⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 240.

⁵³⁵ Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerim meâli*, 5.

⁵³⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 108.

⁵³⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 108.

⁵³⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 109.

⁵³⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 109.

⁵⁴⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 109.

yazılarında bile az da olsa vezin ve nazım bulunmaktadır.⁵⁴¹ Kur'ân-ı Kerîm'de şiir ve seci yoktur. Ancak ahenk ve tenasüb bulunmaktadır.⁵⁴² Okiç, Prof. William Karçais'in Kur'ân'ın dilinin gerçek manada nesir olarak kabul edilemeyeceğini aktarmıştır.⁵⁴³ Okiç, Kahire Üniversitesi profesörlerinden Dr. Taha Hüseyin'in ise Kur'ân'ın yazısının ne nesir ne de şiir olduğunu söylediğini bizlere aktarır.⁵⁴⁴

İslam âlimlerinin kimisi mucizeyi Kur'ân'ın nazmında, telifinde ya da tertibinde ararken, Suyûtî'ye göre ise îcaz yönü belagat ve manadaki güzelliştir. Yani O, bu durumu nazımın ilâhî bir kökenden gelmesine bağlamaktadır. Okiç ise üslûbundaki güzellikte aramaktadır. O, bu konuda oryantalistlerin bile acizyetlerini itiraf ettiklerini söylemektedir. Okiç onun üslûbunun ne seci, ne de düz yazı olduğuna değinir. Mucîzenin hissî ve aklî şeklinde ikiye ayrılması hususuna gelinirse Suyûtî mucizelerin çoğunun hissî olduğuna değinmektedir. Okiç bu konu da ona katılmakta, ayrıca dönemin peygamberleri tarafından uygulanan bu mucizelerin dönemin kültür seviyesini yansıttığını da ilave etmektedir.

3.3.2.6. Fezâilu'l-Kur'ân

Fezâil kelimesinin sözlük anlamı Türkçe'de *fazîlet* olarak geçerken, Fezâilu'l-Kur'ân teribinin terim anlamı ise "Kur'ân'ın üstünlükleri hakkındaki bilgiler, tefsir ilminin bu bilgilere dair disiplini ve bu konuyla ilgili literatür"⁵⁴⁵ şeklindedir. Kur'ân'ın okunması veya ezberlenmesine teşvik kapsamında söylenen hadîs-i şerîflerle Fazîletü'l Kur'ân ilmi ilgilenir. Bu konuda Ehl-i Sünnet ulemâdan Suyûtî; Tirmîzî ve Dârimî gibi muhaddislerin aktardığı rivayetlerde Kur'ân okuyan kimselerin çeşitli fitnelerden korunacağını söylendiğini bizlere aktarmıştır.⁵⁴⁶ O, Taberânî'nin İbn Ömer'den aktardığı bir rivayette Kur'ân okuyan kimsenin korkulardan emin olacağını söylediğini zikretmiştir. Ayrıca Hakim'in Abdullah b. Ömer'den şu hadisi rivayet ettiğini de eklemektedir: "Oruç ve Kur'an, kula şefaathî olacaktır."⁵⁴⁷ Suyûtî bunun yanı sıra bazı sûrelerin faziletleri hakkında yazılmış hadislerin de var olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁸ Örneğin O, Hakim'in *Müstedrek* adlı kitabında Enes'den aktarılan bir rivayette Kur'ân'ın en faziletli sûresinin Fatiha Sûresi olduğunun zikredildiğini bizlere

⁵⁴¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 110.

⁵⁴² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 116.

⁵⁴³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 117.

⁵⁴⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 117.

⁵⁴⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/fezailul-kuran>

⁵⁴⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/102.

⁵⁴⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/103.

⁵⁴⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/103.

aktarmaktadır.⁵⁴⁹ Suyûtî Müslim'den Ubeyy b. Kab'dan aktarılan bir hadiste ise Allah'ın kitabında en değerli âyetin Âyete'l-Kürsî olduğunu yazılı olduğunu bizlere söylemektedir.⁵⁵⁰

Suyûtî; Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyet veya sûrenin diğerlerinden daha faziletli olup olmadığı meselesinin ulemâlar tarafından tartışıldığını, Ebul Hasan el-Eşâri, Kadı Ebu Bekir el-Bakıllânî ve İbn Hibban gibi isimlerin böyle bir fazilet farkına inanmadıklarını ve Kur'ân'ın tamamının Allah kelâmı olduklarını söylediklerini zikretmiştir.⁵⁵¹ O, İbnu'l Hassân'ın ise tam aksini düşündüğünü ve âyet ile sûrelerin fazileti hakkında vârid olan haberlere rağmen, bu mevzuda ihtilaf olduğunu söylemenin şaşılacak bir şey olduğunu söylediğini eklemektedir.⁵⁵² Suyûtî, İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte biri olduğuna dair rivayetler hususunda ise ulemanın ihtilaf ettiğini söylemiştir.⁵⁵³ O, Gazalî'nin (ö. 505/1111) *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı kitabında şöyle söylediğini zikreder: “Kur'ân'ın verdiği mühim bilgilerle sırât-ı müstakîm ve ahiret hakkındaki bilgilerin hepsi tevhide dayanır. Bu yüzden İhlâs Sûresi, Kur'ân'ın üçte biridir.”⁵⁵⁴

Bu konuda Muhammed Tayyib Okiç'in fikirlerine gelinirse O, bu ilmi ana iki temaya ayırmıştır. Bunlardan ilki Kur'ân'ın bütününün faziletlerine dair gelen hadisler, bir diğeri ise muayyen sûrelerin faziletlerine dair gelen hadislerdir.⁵⁵⁵ Bu konuda yazılmış sahih hadisler mevcut olabileceği gibi, Kur'ân'ın okunmasını artırmaya yönelik sevap kazanma düşüncesi ile ya da mezhebî birtakım kaygılar güdülerek art niyetli olarak uydurulmuş mevzû rivayetler de olabilmektedir.⁵⁵⁶ Örneğin Tayyib Okiç, Ebu İsmet Nuh İbn Ebi Meryem el-Mervezî'nin rivayet uydurma eylemini iyi zannederek yaptığını bizlere aktarmaktadır.⁵⁵⁷ Tayyib Okiç, Buhari'nin ilim 38. babında yer alan “Kim benim adıma bilerek yalan söylerse Cehennem'deki yerine hazırlansın.” hadisi hatırlatılan rivayet uyduran bazı kimselerin “Ben Hz. Peygamber'in aleyhine uydurmadım ki, lehine uydurdum.” şeklinde cevapladıklarını ve konuyu tamamen yanlış anladıklarını bizlere söylemektedir.⁵⁵⁸

İslam âlimleri âyet ve sûrelerin birbirinden daha faziletli olup olmadığı noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Suyûtî bu konuda âlimlerin ikiye ayrıldığını ve bu âlimlerden bir kısmının Kur'ân âyetlerinin faziletlerinin aynı olduğunu düşünürken, diğer âlimlerin ise bazı

⁵⁴⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/106.

⁵⁵⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/108.

⁵⁵¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/117.

⁵⁵² es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/118.

⁵⁵³ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/125.

⁵⁵⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 4/125.

⁵⁵⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 142.

⁵⁵⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 142.

⁵⁵⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

⁵⁵⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 143.

sûre ve âyetlerin diğerlerine nazaran daha efdal olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Okıç ise Suyûtî'nin bahsettiği bu konulara ilaveten bazı âyetlerin okunmasını artırmak amacıyla birtakım hadislerin uydurulduğunu ve bu konuda dikkatli olunması gerektiğini söylemektedir.

3.3.2.7. Ahrufü's-Seba

Ahruf, harf kelimesinin çoğulu olup sözlükte “bir şeyin kenarı, yön, üslûp, lûgat” gibi anlamlara gelirken, terimsel anlamda ise yedi harfin içeriğini oluşturan okuyuşların her birini ifade etmektedir.⁵⁵⁹ Ahrufü's-Seb'a Kur'ân'da yer alan problemlili konulardan bir tanesidir. Bu müşkil konu aslında Kur'ân'ın telaffuzu ile ilgili bir suhûlet olması dolayısıyla kıraat ilmiyle de yakından alakalıdır. Kur'ân'ın yedi harf üzere inzal olduğunu ifade eder. Yedi harfin ne olduğu ile ilgili Sahabe-i Kiram Efendilerimiz'den bizlere aktarılan bir hadîs-i şerife yakından bakmamız gerekir:

“Ömer ibn el-Hattab'ı (r.a.) şöyle derken işittim: Hişam ibn Hakim ibn Hazzam'ın Furkan Sûresi'ni benim okuduğumdan farklı bir şekilde okuduğunu duydum. Ona hüküm verme konusunda acele etmek üzereydim ki sonradan oradan ayrılıncaya kadar kendisine süre vermek istedim. Sonra onu Rasûlullah'a (s.a.v.) getirdim. Dedim ki : ‘Ya Rasûlullah, bu zatın senin bana okuduğundan farklı şekilde okuduğunu işittim.’ Allah'ın Rasûlü bana dedi ki: ‘onu bana gönder.’ Sonra onu getirdim ve ona ‘oku’ dedi. Bunun üzerine o da okudu ve Hz. Peygamber ‘bu şekilde nazil oldu.’ buyurdular. Ardından ben de okudum ve Hz. Peygamber yine şöyle buyurdu: Bu şekilde nazil oldu. Şüphesiz Kur'ân yedi harf olarak indirildi. O halde ondan gücünüzün yettiği kadar okuyun.”⁵⁶⁰

Bu hadiste geçen yedi harf ile kastedilen nedir? Bu konuda pekçok görüş ortaya atılmıştır. Genelde yedi harf ile ilgili bize kadar gelen hadislerle bakıldığında tevâtür derecesine ulaşan sahih haberlerden meydana geldikleri görülmektedir. Zayıf olan isnatlara bakıldığında ise bu konu Kur'ân'ın içeriği ile ilgili kabul edilirken, diğer pekçok kıraat âlimi ise bunu reddetmiştir. Temel anlamda kuvvetli olan görüşler üç grup hâlinde anlatılabilir. Bunlardan ilki Kur'ân'da geçen kelimelerin farklı lehçelere göre okunmasıdır. İkinci durum ise bu kelimelerin eş anlamlılarıyla beraber okunması durumudur. Üçüncü durum ise farklı kıraat vecihleriyle okunması meselesidir. Bazı âlimler ise kıraat değil de yedi kelimesinin mahiyetini tartışır. Kimisi yedinin gerçek bir sayı olduğunu söylerken, kimisi ise onun gerçek sayı olmadığını ve murad edilen kolaylık olduğunu söyler. O halde Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu konudaki görüşlerine yakından bakılmalıdır.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) *Te'vilu müşkilu'l-Kur'ân* adlı eserinde okumalardaki anlaşmazlık alanlarını incelediğini ve bunların yedi tane olduğunu söylemektedir. Bunlardan

⁵⁵⁹ Muhsin Demirci, “el-Ahrufü's-Seb'a”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/175.

⁵⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Deeb Al-Bagha (Dımeşk: Dâru'l İbn Kesîr- Dâru'l Yemame, 1993), 7/851. (No.2287)

ilkini manayı değiştirmeyecek şekilde olan farklılık olarak açıklamaktadır. O, ikinci anlaşmazlık sebebini kelimenin ayrıştırılması ve yapı hareketlerinin anlamını değiştirecek şekilde olması diye tanımlamıştır. Üçüncüsünü kelimenin manasını değiştirmeyecek ve şekli bozulmayacak şekilde îrabında olması olarak ifade etmiştir. Dördüncüsündeki farklılığın kitaptaki şeklini değiştirecek kadar olduğunu ancak manayı değiştirmeyecek şekilde olduğunu söylemiştir.⁵⁶¹ Beşincisinde kelimenin manasında ve şeklinde değişiklik yaratacak kadar bir farklılık olduğunu düşünmüştür. Altıncısındaki farkın ise öne alma veya ertelemekten kaynaklandığını söylemiştir. Yedincisinde ise artma ya da eksilmeden kaynaklandığını söylemiştir. Yedincisinde ise artma ya da eksilmeden kaynaklanan bir farklılık olduğunu söylemiştir.⁵⁶²

Ona göre farklılık oluşturan bu harflerin hepsi Allah'ın Rûhu'l-Emîn aracılığıyla Allah Resûlü'ne indirdiği sözlerdir ve her Ramazan Ayı'nda Kur'ân'da bu toplananların Hz. Peygamber'in karşısına çıkmasıdır. Bunlardan Allah dilediğini nesih etmiştir, dilediğini kullarına kolaylaştırmıştır. Her kavmin diline ve örfüne göre okumasını emretmiştir. Eğer ki çocuğundan, gencine ve yaşlısına kadar bu grupların her birine kendi alıştıkları dilden vazgeçmeleri istenilseydi bunu yapmaları mümkün olmazdı.⁵⁶³

İbn Kuteybe'den sonra Suyûtî'nin (ö. 276/889) görüşlerine gelinirse; o yedi harfle ilgili hadisin manası üzerinde kırka yakın görüş ileri sürüldüğünü söylemiştir. Suyûtî, *el-İtkân* adlı eserinde İbn Sa'dan en-Nahvî'den (ö.231/846) rivayet ettiğine göre bu mesele manası idrak edilemeyen bir mevzûdur. Çünkü harfin manası alfabedeki harflere uygun düştüğü gibi, kelime ve cihet manasına da uygun düşmektedir.⁵⁶⁴ Kadı İyad'a (ö.544/1149) göre ise yediden maksat gerçek yedi sayısı değil, kolaylık ve ruhsattır. Suyûtî, Buhari ve Müslim'de bu görüşün aksine İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste yedi harfe kadar artırıldığından bahsetmektedir.⁵⁶⁵ Suyûtî, diğer bir görüşün yedi harften murat edilenin yedi kıraat olduğundan bahsetmiştir. O, burada kastedilenin her kelimenin bir, iki, üç veya yediye kadar varan okunuş şekli olduğunu söyler. Ayrıca O, bu durum kabul edecek olunursa yediden fazla vecihle kıraatı yapılan kelimeler hakkında bir zorluk olduğunu da eklemektedir. O, İbn Kuteybe'ye ait diğer bir görüşün ise yedi harften maksadın okunuş şekilleriyle değişiklik meydana getiren vecihler olduğunu söylemektedir.⁵⁶⁶ Bunlar harekesi değişip, mana ve şekli

⁵⁶¹ İbn Kuteybe el-Dineverî, *Te'vilu müşkilu'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut-Lübân: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2007), 31.

⁵⁶² el-Dineverî, *Te'vilu müşkilu'l-Kur'ân*, 32.

⁵⁶³ el-Dineverî, *Te'vilu müşkilu'l-Kur'ân*, 32.

⁵⁶⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/131.

⁵⁶⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/131.

⁵⁶⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/132.

aynı kalan âyetlerdir. İkinci durum ise; kelimenin mâzî ve talep siygasıyla bilfiil değişmesidir.

Suyûtî, Kâsım b. Sabit'in (ö. 302/914) bu konuda bir itiraz getirdiğini ilave etmektedir. Ona göre bu konuda ruhsat vardır. Çünkü sahabe o dönemde okuma yazma bilmemekteydi. Suyûtî, bâzı âlimlerin yedi harften anladığının idğam, izhar, terkîk, imâle gibi hususların okunuşundaki ifade şekli olduğunu zikretmektedir.⁵⁶⁷ Ayrıca O, İbnu'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) "Kıraatlerin şâzz, zayıf ve münkerini araştırdım ancak yedi vecihten fazla olduğuna rastlayamadım." sözünü bizlere aktarmaktadır. Ayrıca Suyûtî; Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), İbnu Vehb (ö.197/813) ve diğerlerinin görüşlerine göre yedi harften maksadın muhtelif kelimelerle bir mana ifâde eden yedi vecih olduğunu söylemektedir. O, Sa'lebi'l-Ezherî (ö.427/1035), Ebû Ubeyd (ö. 224/838) ve diğerlerine göre ise yedi harften maksadın yedi lügat olduğunu ilave etmektedir. Bunlardan beşi Havâzin kabîlesindendir.⁵⁶⁸

Okiç'in bu konuda aktarmış olduklarına gelirse; ona göre İbnü'l Cezerî yedi harf hakkında olan ihtilafların sayısını kırka kadar çıkarmıştır.⁵⁶⁹ Okiç, bazı âlimlerin yedi harften kastedilenin ise emr, muhkem ya da müteşabih gibi kavramlar olabileceğini söylemektedir.⁵⁷⁰ Okiç bu algının yanlış olduğunun ilk bakıldığında kolayca anlaşılabildiğini söylemektedir.⁵⁷¹ Diğer kimselerin ise yedi kıraat olarak algıladıklarını ancak kıraatlerin zamansal olarak sonradan oluştuğunu bizlere söylemektedir.⁵⁷² Okiç, bu konuyla ilgili yedi lehçe, yedi lügat kelimesinin kullanılmasının daha uygun olacağını çünkü bu görüşün genel kabul gördüğünü ifade etmektedir. Bunlar Kureyş, Hevazin, Sakif, Huzeyl, Kinane, Temim, Eymen lehçeleridir.⁵⁷³

Hicretten önce Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm'i sadece Kureyş lehçesi ile okurken, hicretten sonra coğrafyanın genişlemesiyle birlikte farklı kültürdeki insanlar bu lehçeyi telaffuz etmekte zorlanmışlardı. Bu duruma binaen Okiç, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu lehçe üzerine altı lehçe de ilave ettiğini ekler.⁵⁷⁴ Elbetteki bu değişiklik her kelimede değil sadece belli başlı, belirgin ve seçilmiş kelimelerde görülüyordu. Bu yedi vecih meselesi ise rastgele uygulanmadı. Birtakım kaidelere bağlı kalınarak hareket ediliyor, titizlikle fesahatın dışına çıkılmamaya çalışılıyordu. Bu okuyuşlarda kesinlikle mana değişmiyordu ve bu okuyuş

⁵⁶⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/133.

⁵⁶⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 1/134.

⁵⁶⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 66.

⁵⁷⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 66.

⁵⁷¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 67.

⁵⁷² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 67.

⁵⁷³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 67.

⁵⁷⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 67.

şekilleri Hz. Peygamber'in öğrettiği okuyuş şekillerinden biri olması gerekiyordu.⁵⁷⁵ Sahabe arasında bir ihtilaf meydana geldiğinde mutlaka Efendimiz'e gelip müracaat ettiklerini Okiç bizlere aktarmaktadır.⁵⁷⁶ Bu kıraat farklılığı metinde bir çeşitliliğe sebep olmadığından daha sonradan bir problem oluşturmamış, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise zaten Kureyş Lehçesi esas alınarak uygulamaya geçirilmiştir.⁵⁷⁷

Bu konuda yedi lehçe, yedi lügat, yedi kıraat gibi farklı algılayışların olduğunu söylemek mümkündür. Okiç bu görüşleri tek tek ele almıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Suyûti'ye göre bu konu idrak edilemeyen ve kırka yakın görüş ileri sürülen bir konudur. Okiç de zaten bu konuda İbnu'l-Cezerî'den rivayetle kırk adet ihtilaf olduğunu aktarmıştır. Okiç'in algısı ise bu konuda murâd edilenin ne emr ya da muhkem gibi kavramlar oluşudur, ne de yedi kıraat olduğudur. O, yedi lehçe ya da yedi lügat tabirinin kullanılmasının daha doğru olduğunu ve genel kabûlün de bu olduğu görüşündedir. Ancak Suyûti, burada kastedilenin kesinlikle yedi kıraat olamayacağına değinmektedir. Çünkü O, bu durumun kabul edildiği takdirde yediden fazla vecihle kıraati yapılan kelimelerde bir zorluk oluşacağına inanmaktadır.

3.3.2.8. Vücûh ve Nezâir

Sözlükte vech kelimesi Arap dilinde yüz, çehre, ön, taraf gibi pek çok anlamları ifade ederken, nâzire kelimesi ise bir şeyin benzeyenini ya da aslını ifade etmek için kullanılır. Vücûh ve Nezâir kelimeleri ise bu kelimelerin çoğulunu ifade etmektedir. Terim olarak bakıldığında “Kur'an'da bir kelimenin farklı yerlerde kazandığı değişik manaları mükerrerleriyle birlikte inceleyen bilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı”⁵⁷⁸ anlamında kullanılır. Dil kitaplarına bakıldığında vech lafzının genelde üç şekilde kullanıldığı görülür. Bunlardan birincisi *هذا وجه الرأي* görüşün kendisi budur, kalıbıdır. İkincisinde manaların benzerliği ifade edilir. Bu durumda benzer anlamları ortak bir asla döndürmek mümkün olur. Üçüncü durum ise lafzın alışlagelmiş anlamının dışında muhtemel olduğu anlamlardan birine döndürülebileceğini ifade etmektedir. Vücûh ve Nezâir konusunda kastedilen bu anlamlardan üçüncüsüdür ve bu konuda âlimlerin ittifak hâlinde olduğu bilinmektedir. Vücûh konusuna *hidayet* kelimesi örnek verilebilir. Kur'an-ı Kerîm'in farklı yerlerinde 33 ayrı anlamda kullanılmıştır. Diğer bir örnek olarak *İslam* kelimesinin Kur'an'ın farklı yerlerinde Din, Tevhid, İhlas, İnkıyâd, İkrâr anlamlarındaki kullanımları örnek olarak

⁵⁷⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 67.

⁵⁷⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 68.

⁵⁷⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 68.

⁵⁷⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/vucuh-ve-nezair>

verilebilir. Yine قروء lafzı bu konuya bariz bir örnek teşkil etmekte olup, hem hayız halini hem de hayızdan temizlenmeyi ifade ederek mezhepsel çeşitliliğe sebep olmaktadır.

Ancak nezâir konusuna gelince âlimler arasında bu konuda ihtilaf bulunmaktadır. Bazı âlimler nezâir için lafzî benzerliği yeterli görürken, diğerleri bunun yanısıra mana benzerliğini de aramıştır. Terminolojik kullanımına bakılacak olunursa ise; İbnul Cevzî'nin tanımı ile başlanmalıdır. Ona göre Vücûh ve Nezâir, bir kelimenin aynı lafız ve aynı hareketlerle Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde zikredilmesi ve bu kelimelerden zikredildikleri her yerde diğerlerinden başka bir mana kastedilmesidir.⁵⁷⁹ Zerkeşî, İbnü'l Cevzî'nin izahlarını ilk eserlerdeki anlayışı yansıtmadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Suyûtî ise zayıf addedilen bir görüşe göre nezâirin kelimelerde, vücûhun manada kullanıldığının söylendiğini ancak bu durumun doğru olmadığını, şayet doğru kabul edilseydi aynı anlamdaki kelimelerin tek kelime kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁸⁰ Zerkeşî, Suyûtî, Taşköprüzâde ise ilk kaynaklardaki açıklamaları esas almışlardır. Onlara göre bir kelimenin farklı yerlerde ifade ettiği farklı anlamlara vücûh, aynı kelimenin farklı yerlerde aynı anlamda kullanılan lafızlarına nezâir denilir. Vücûh, değişik manalarda kullanılan tek kelimeye verilen addır. Ümmet kelimesini buna örnek olarak verirler. Nezâir ise birbirine benzeyen kelimeler demektir.⁵⁸¹ Zerkeşî *el-Burhân* adlı eserinde *ikrar* anlamındaki Tevbe Sûresi'ndeki 74. ve Hucûrat Sûresi 14. âyetlerin birbirinin nâziri olduğunu söylemiştir. O, Hüseyin b. Muhammed ed-Demegânî'nin (ö. 398/1007) Kur'ân'da aynı lafzın farklı yerlerde değişik manalarda kullanılmasına vücûh, bir lafzın anlamlarından sadece birinin başka âyetlerde tekrarlanmasına nezâir dediğini zikretmektedir.⁵⁸²

Muhammed Tayyib Okiç Vücûhu'l-Kur'ân konusuna uzun uzadıya değinmemiş, kısa örneklerle açıklamakla yetinmiştir. O, Kur'ân'da birkaç manada kullanılan kelimeleri *el-vücûh* olarak tanımlar.⁵⁸³ Bu kavrama örnek olarak Hedy, Salât ve Rahmet kelimelerini örnek verir.⁵⁸⁴ Vücûh kelimesinin Sahabe Efendilerimiz dönemindeki kullanımlarına örnek olarak İbn Abbas'tan rivayetle Hz. Ali'nin (r.a) diğer sahabelere öğüt olarak verdiği şu sözünü zikretmektedir: “Münakaşa ederken delil olarak Kur'ân-ı Kerîm'i gösterme! Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de birçok manaları ihtiva eden (zu vücûh) kelimeler mevcuttur. Yalnız sünnet ile

⁵⁷⁹ Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l Cevzî, *Nüzhetü'l-Âyünü'n-Nevâzir fî ilmi'l-Vücûh ve Nezâir*, thk. Muhammed Kâzım Er-Razî (Müessesetü'r-Risâle: Beyrut, 1987), 46.

⁵⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 2/121.

⁵⁸¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 2/121.

⁵⁸² ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 81.

⁵⁸³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 134.

⁵⁸⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 135.

fikirlerini teyid et!’⁵⁸⁵ Okiç, Nezâir kelimesini ise bir manaya delalet eden muhtelif lafızlar olarak tanımlamaktadır.⁵⁸⁶

İslam âlimleri arasında Vücûh konusu üzerinde ortak bir sabite bulunuyorsa da Nezâir konusunda bir anlayış farklılığı bulunmaktadır. Zerkeşî, Suyûtî, Taşköprüzâde’ye göre bir kelimenin farklı yerlerde ifade ettiği farklı anlamlara vücûh, aynı kelimenin farklı yerlerde aynı anlamda kullanılan lafızlarına nezâir denilir. Okiç ise bu tanımlamanın dışına çıkarak Nezâir kelimesini ise bir manaya delalet eden muhtelif lafızlar olarak tanımlamıştır. Hatta Okiç’in bu şekilde yaptığı tanımlama Cerrahoğlu tarafından akabinde ise Muhsin Demirci tarafından aynı şekilde alınmış ve yaygınlaştırılmıştır.

3.3.2.9. Halku’l-Kur’ân

Halk kelimesi sözlükte yaratma anlamını ifade ederken, bu kelime daha sonra ıstılâhî bir anlam kazanmış, Kur’an’ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden⁵⁸⁷ bir terkip hâlini almıştır. Halku’l-Kur’ân meselesi İslam’ın ilk asrında konuşulan bir problem olmayıp daha sonraki asırlarda bir müşkil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konu Kur’ân-ı Kerîm’in Allah’ın kelâmı olması sebebiyle mahluk olup olmadığı meselesini içermektedir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu konuda Kur’ân’ı mahluk olarak kabul etmediklerini İsmail Cerrahoğlu bizlere aktarmaktadır.⁵⁸⁸ O, ayrıca bu meselenin hicri ikinci ve üçüncü asırlarda baş gösterdiğini ve Abbasi Halifeleri’nden Memun’un da halife olmasıyla beraber, Mutezile tesirinde kalınarak bir karara varıldığını ve bunun sonucunda ise Ahmed ibn Hanbel gibi âlimlerin eziyet çekmelerine sebebiyet veren mihne hâdisesinin yaşandığından bahsetmektedir. Bu durumun tesirinden ancak Halife Mütevekkil Dönemi’nde kurtulunabilinmiş, Ehl-i Sünnet akidesine yeniden dönüş sağlamak mümkün olmuştur.⁵⁸⁹

Okiç’in bu konudaki görüşlerine gelinecek olunursa; O, Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından Kur’ân-ı Kerîm’in mahluk olmadığına ittifak şeklinde kabul edildiğini hatırlatmaktadır.⁵⁹⁰ Ayrıca Okiç, bunu teyit eden bazı ahad hadislerin de var olduğunu zikretmektedir, ancak bu konu hakkında net bir bilgi vermemektedir. O, İbnü’l-Esir’e göre Kur’ân-ı Kerîm’in mahluk olduğuna dair tezin ilk olarak Mutezile’den Ahmed b. Davud tarafından ortaya atıldığını söylemektedir.⁵⁹¹ M. Tayyib Okiç, Hristiyanlıktaki Hz. İsa’nın

⁵⁸⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 135.

⁵⁸⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 135.

⁵⁸⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/halkul-kuran>

⁵⁸⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 185.

⁵⁸⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, 185.

⁵⁹⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 140.

⁵⁹¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 140.

Tanrı'nın kendisine zuhur etmiş ezeli ve ebedî kelâmı olduğu itikâdını ifade eden bir terim olan logos⁵⁹² kavramını ise Avrupalı oryantalistlerden olan H. Becker'in Halku'l-Kur'ân meselesine uyarladığını ve Kur'ân'ın mahluk olmamasını bu kavramla açıkladığını söylemektedir. Bu iddianın arkasında Fr. Bühl, Gardet ve Anawati'nin de olduğunu söyleyen Okiç, bu algının yanlış olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü ona göre bu nazariye İslam'da logos kavramından önce de var olan bir gerçek olarak bulunmaktaydı.⁵⁹³

3.3.2.10. Mücmel-Mübeyyen

Mücmel, Arapça'da sülâsî (cemele) kökünün if'âl babından türetilmiş ism-i mef'ûl bir kelimedir. Istilâhi olarak içinde birden fazla anlam içermesi dolayısıyla hangi mananın kastedildiğinin bilinemediği ve kesinleştirilemediği kavramlar için kullanılır. Bu kavramın açıklanması için yeni bir nass gereklidir. Mücmelliğin ilk sebebi olarak Arapça'da bazı kelimelerin ezdad yani aynı anda hem olumlu hem de olumsuz anlamı taşıyabilmesi diğer bir ifade ile zıt iki tane anlamı aynı anda yüklenebilmesi durumu sayılabilir. Örneğin جزاء kelimesi karşılık anlamına geldiği için sevap işleyen kimseye verilen ödül kastedilebildiği gibi aynı zamanda günah işleyen kimseye verilen cezayı da içermektedir. Bu durum ise bir kapalılığı yani mücmelliği oluşturmaktadır. عسس kelimesi de bu gruba girmekte olup hem gecenin girişini hem de çıkışını ifade etmektedir. Mücmeli giderici olan açıklayan lafza açıklayıcı anlamına gelen mübeyyin kavramı kullanılır. Bazı fıkıhçılar bu kavramı müfesser olarak adlandırmaktadır. Bu sebeple bu işle uğraşan kişiye müfessir denilmektedir. Mübeyyin lafızlar mücmel olan âyetin akabinde ona açıklayıcı olarak gelebileceği gibi ayrı şekilde de gelebilir. Bitişik olana muttasıl, ayrı olana munfasıl mübeyyen denilir.

Suyûtî, mücmeli “delalet etiği manası açık olmayan kelime” olarak tanımlamıştır. O, kelimenin mücmel olmasını gerektiren sebepleri kelimenin müşterek olması, hafif yapılması, zamirin merciinde farklılık olması, atıf veya istinaf ihtimalinin bulunması⁵⁹⁴, kelimenin garip olması, kelimenin az kullanılır olması, takdim veya tehir yapılması, harfleri değişen kelimelerin başka kelimeye kalbedilmesi, sözü zâhiren bir cümleye bağlamak için tekrar etmek olarak tanımlamıştır.⁵⁹⁵ Mübeyyen kelimelere gelince muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki kısımda mütalaa edildiğinden bahsetmiştir. O, mübeyyen olan Bakara Sûresi 187. âyetindeki من الفجر şeklinde geçen ibarenin buna muttasıl olan من الفجر ifadesiyle beyân edildiğinden bahsetmiştir. Munfasıl mübeyyeni ise bir âyetin başka bir âyet

⁵⁹² <https://islamansiklopedisi.org.tr/logos>

⁵⁹³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 140.

⁵⁹⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 3/53.

⁵⁹⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, ts., 3/54.

ile beyân edilmesi şeklinde açıklamıştır. Örneğin Bakara Sûresi 230. âyet, Bakara Sûresi 229. âyet ile beyân edilmiştir.⁵⁹⁶

Muhammed Tayyib Okiç'in bu konudaki görüşlerine gelinirse mücmel lafzını muhtemel sebeplerden dolayı açığa kavuşturulması gerek olan şey olarak tanımlar.⁵⁹⁷ O, Tekvir Sûresi 17. âyetinde geçen *as'ase* kelimesinin hem gelmek hem de gitmek anlamını içerdiğini söyler.⁵⁹⁸ Okiç, bu mücmel lafızlara açıklık getiren birtakım kelimelerin varlığından bahseder ki bunlar mübeyyen lafızlardır. Okiç bu izahların ya ayrı ya da bitişik olabileceğini zikrettikten sonra muttasıl mübeyyenlere örnek olarak Bakara 187. âyeti verir. Bu âyetinde “Fecirden beyaz iplik ile siyah iplik...” şeklinde mücmel bir ifade geçmektedir. Okiç bu cümlelerin “günün aklıgı ve karanlığından sonra...” anlamına geldiğini söylemektedir. Munfasıl mübeyyen lafıza örnek olarak ise Bakara Sûresi 229. âyeti örnek vermektedir. Bu âyetinde “*Talak iki defadır.*” buyrulmaktadır. Okiç bu âyetin beyanının yine Kur’ân’daki başka bir âyetinde olduğunu belirttikten sonra mealî “*Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikahlanmadıkça ona helal olmaz. (Bu koca da) onu boşadığı takdirde onlar (kadın ile ilk kocası) Allah’ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah’ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir.*” şeklinde olan Bakara Sûresi 230. âyeti örnek vermektedir.

İki zıt anlamı aynı anlamda yüklenebilme, hangisinin kastedildiği bilinememe, bulunduğu yere göre anlam kazanma ve ancak yeni bir nasla açıklığa kavuşabilme özelliklerinden dolayı müphem çeşitlerinden oldukça grift bir yapıya sahip olan mücmel lafızlar ancak işin ehli olan bir müfessir tarafından mübeyyin hâle dönüşebilmektedir. Bu konuda mücmel lafızların neler olduğu, mücmelliğe sebebiyet veren etkenlerin neler olduğu konularında Okiç, Suyûtî’nin yöntemini takip etmiştir. Örneklerle açıklayıp izâhat getirmiştir.

3.3.2.11. Esbâb-ı Nüzul

Sözlükte *Nüzûl Sebepleri*⁵⁹⁹ anlamına gelen bu tabir, terimsel olarak “Tefsir ilminin âyet veya sûrelerin iniş sebeplerini araştıran dalı”⁶⁰⁰ olarak kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı olaylar belli sebepler neticesinde nâzil oluyorken, diğer kısmı herhangi bir sebebe dayanmaksızın kendiliğinden nâzil olmuştur. Suyûtî, bazı âlimlerin esbab-ı nüzûlün

⁵⁹⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, ts., 3/54.

⁵⁹⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 134.

⁵⁹⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 134.

⁵⁹⁹ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/360.

⁶⁰⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/esbab-i-nuzul>

zikredilmesini gereksiz gördüklerini ancak bu konunun oldukça gerekli olduğundan bahsetmektedir. O, âyetin lafzı genel olup da bazı delillerin bunu tahsis ettiği durumların bu konuya örnek teşkil ettiğini söylemektedir. Suyûtî nüzul sebeplerinin faydaları arasında hükmün teşriine götüren sebeplerin biliniyor olmasını saymıştır. Ayrıca O, âyetin manasının böylelikle daha kolay anlaşılacağını da eklemektedir.⁶⁰¹ O, İbn Teymiyye'nin bu konuda sebebin bilinmesinin müsebbibin bilinmesiyle mümkün olduğunu söylediğini zikretmektedir. Suyûtî bu konuya Bakara 115. âyet-i kerime ile açıklamaktadır.⁶⁰² Âyetteki “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü -zatı- oradadır.” ibaresinin kibleye dönme mecburiyeti olmadığı şeklinde yorumlanmaması gerektiğini, buna inanıldığı takdirde icmânın hilafına hakaret anlamına geleceğini söylemektedir. O, bu konunun esbab-ı nüzulle izah edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁶⁰³

Muhammed Tayyib Okiç'in bu konudaki görüşlerine bakılacak olunursa, her âyetin mutlaka belli bir sebep dâhilinde indiğini söylemektedir.⁶⁰⁴ O, nüzul sebeplerinin herhangi bir olaya binâen gelebileceği gibi Sahabîlerin Efendimiz'e (s.a.v.) soru sormaları neticesinde Hz. Peygamber'in onlara yapmış olduğu açıklamalarla da netlik kazanabileceğini söylemektedir. Tayyib Okiç özellikle müfessirlerin âyetlere doğru anlam verebilmeleri için nüzul sebeplerinin anlaşılması gerektiğinden bahsetmektedir. Okiç, İbn Teymiyye'nin bu nüzul sebepleri ile bazı müşkil meselelerin ortadan kalktığını söylediğini bizlere aktarmaktadır.⁶⁰⁵ Nüzul sebepleri âyetlerin inişinden uzun süre geçtikten sonra belirlenmez. Bu âyetlerin nüzul sebepleri hakkındaki mâlumât ancak olaya bizzat görerek tanıklık eden kimseler tarafından bizlere aktarılabilir. Okiç bu tarz bilgilerin “el-Hadisü'l-Müsned” olduğunu söylemektedir.⁶⁰⁶

Okiç ilk önce Abese Sûresi'nin ilk âyetlerini bu kapsamda değerlendirerek başlar. Bu âyetlerin nüzul sebepleri bizlere Hz. Âişe'nin aktarması ile gelmiştir. Okiç'in bahsettiği bu rivayette görme engelli sahabîlerden olan İbni Ümmü Mektum, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek “Ya Rasûlullah, beni irşâd et” demiştir.⁶⁰⁷ Ancak o esnada zâten müşriklerin sorularını cevaplamakta olan Efendimiz bir ikileme düşmüş ve istemsiz olarak yüzünü ekşitmiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk ahlakların en güzeli ile donanmış olan Peygamberimiz'e bu durumu yakıştıramamış ve durumun çirkinliğini anlatan kınayıcı bir üslupla vahyetmiştir. Çünkü o kişi görmese bile gönül gözü diğerlerine göre daha açık

⁶⁰¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/82.

⁶⁰² es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/83.

⁶⁰³ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 1/84.

⁶⁰⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 55.

⁶⁰⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 55.

⁶⁰⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 55.

⁶⁰⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 55.

olabilir ve gerçekten öğrenme iştiağıyla gelmiş olabilir. Fakat diğer soru soran kimselerin gözü görse bile niyeti bozuk olabilir ve sırf Efendimiz'i meşgul etmek adına onu soru yağmuruna tutmuş olabilirlerdi. Okiç'in zikrettiğine göre bizim için ibretlik öğeler barındıran bu hadis Tirmizî vasıtasıyla gelmiştir.⁶⁰⁸

Okiç'in verdiği ikinci örnek ise Mutaaffin Sûresi'nin ilk âyetleri hakkındadır. Bu âyetlerde "Ölçüye hile katanların vay haline" şeklinde bir ifade geçmektedir. Böyle bir âyetin gelme sebebi Hz. Peygamber'in Medine'ye ilk ayak bastığı dönemlerde esnafın ciddi derecede ölçülerine hile karıştırıyor olmalarıydı. Okiç bu tarz rivayetlerin İbn Mace ve Nesâî'de var olduğunu hatırlatmaktadır.⁶⁰⁹ Okiç üçüncü örnek olarak ise İsra Sûresi 85. âyeti örnek verir.⁶¹⁰ Burada Yahudilerin ruhun mahiyeti ile ilgili sorular sormaları üzerine "Sana ruhu soruyorlar. "De ki: Ruh Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir ilim verilmiştir." âyeti nâzil olmuştur.⁶¹¹ Okiç bu konu hakkında yazılmış en eski kitabın Ali b. Medini'ye ait olduğunu zikreder.⁶¹² Onun bizlere aktardığına göre bu konuda eserleri çokça duyulmuş olanlar arasında ise el-Vahidi ile Celaledin es-Suyuti vardır. Suyuti'nin her sure hakkındaki nüzul sebeplerini kısaca ele aldığı şöhret bulmuş eserinin adı ise *Lübübü'n-Nükûl fî Esbabü'n-Nüzûl*'dir.⁶¹³

İslâm âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'deki her âyetin belirli bir sebep dahilinde meydana gelip gelmediği noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Ehl-i Sünnet âlimlerinden Suyûtî ise bu konuda sebep-i nüzulün mutlaka zikredilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Muhammed Tayyib Okiç ise her âyetin bir sebep dahilinde indiğini söylemektedir. Nüzul sebeplerinin mutlaka âyetlerin iniş zamanlarıyla senkronize şekilde örtüşmesi gerektiğini hatırlatan Okiç, olaylar ele alınırken nüzul sebeplerinin mutlaka elden geçirilmesi gerektiğini söyler.

3.3.2.12. Nesh

Sözlükte "ortadan kaldırmak ve beyan etmek"⁶¹⁴ anlamlarına gelen nesh kelimesi terimsel olarak "şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması"⁶¹⁵ şeklinde ifade edilmektedir. Suyûtî ulemanın nasih ve mensuhun bilinmedikçe Kur'ân-ı Kerîm'in

⁶⁰⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 56.

⁶⁰⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 56.

⁶¹⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 56.

⁶¹¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 56.

⁶¹² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 56.

⁶¹³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 56.

⁶¹⁴ Abdurrahman Çetin, "Nesih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32/579.

⁶¹⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasih--seriat>

tefsir edilmesinin caiz olmadığını söylediğini bizlere aktarmaktadır.⁶¹⁶ O, neshin tebdil anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ona göre bu kelime aynı zamanda tahvil veya intikal anlamına da gelebilmektedir.⁶¹⁷ Suyûtî, neshin sağladığı kolaylıklar sebebiyle ümmete bahşedilmiş bazı hikmetler olduğunu düşünmektedir. O, aynı zamanda bütün İslam ulemasının neshin cevâzını kabul ettiğini söylemektedir.⁶¹⁸ Suyûtî, onların Kur’ân-ı Kerîm’in nasıl neshedilebileceği hususunda ihtilafa düştüklerini bizlere açıklamaktadır. Onun deyimiyle bazı âlimler Kur’ân’ın ancak Kur’ân ile neshinin mümkün olabileceğini düşünürken, diğer âlim grubu ise vahiy yoluyla gelen sünnetin de âyeti neshedilebileceğini zikretmiştir. Suyûtî bu ikinci grup ulemâya İbn Habîb en-Nisaburi’nin verilebileceğini onun *Tefsir* adlı kitabında bu tarz ifadelerle yer verildiğini söylemiştir.⁶¹⁹ Suyûtî neshin kısımlarını ele almış, hakikatte olan neshin amel edilmeden önce neshedilen âyet olduğunu zikretmiştir.⁶²⁰ Buna örnek olarak necvâ âyeti olarak geçen Mücadele Sûresi 12. âyeti örnek vermiştir. O, Kısas ve diyetle ilgili âyetleri ise önceki ümmetin şeriatında bulunan ahkâmın bu ümmette neshedilmesi olarak açıklamıştır.⁶²¹

Okiç’in bu konudaki görüşlerine gelinirse, değiştirmek ve kaldırmak anlamına gelen nesh, Okiç’in tanımlamasına göre bir âyetin hükmünün daha sonra vahyolunan birkaç âyetle kaldırılmasını ifade eder.⁶²² Ancak Oryantalistler, neshin mümkün olamayacağını çünkü bunu kabul ettiğimiz takdirde her şeyin öncesini ve sonrasını bilen yegane ilahın sonradan hükmünü değiştirmesini de kabul etmemiz gerektiğini söylemişlerdir.⁶²³ Okiç, oryantalistlerin bu görüşlerine katılmaz. Tayyib Okiç’in bizlere aktardığına göre meali “*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?*”⁶²⁴ şeklinde verilen Bakara Sûresi 106. âyet, neshin keyfiyetine dairdir.⁶²⁵ Okiç nesh hakkında başlıca üç meselenin olduğuna değinir. Bunlardan birincisi “neshin keyfiyeti aklen caiz midir?” problemidir. Okiç, Müslümanların neshin keyfiyetinin aklen caiz olduğunu ittifakla söylediklerini ancak Peygamberimiz (s.a.v.) döneminde Yahudilerin neshi inkar

⁶¹⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi ’l-Kur’ân*, ts., 3/59.

⁶¹⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi ’l-Kur’ân*, ts., 3/59.

⁶¹⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi ’l-Kur’ân*, ts., 3/60.

⁶¹⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi ’l-Kur’ân*, ts., 3/60.

⁶²⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi ’l-Kur’ân*, ts., 3/61.

⁶²¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi ’l-Kur’ân*, ts., 3/61.

⁶²² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 57.

⁶²³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 57.

⁶²⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 21.

⁶²⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 57.

etmeye kalkıştıklarını bizlere aktarmıştır.⁶²⁶ İkinci problem “eğer biz neshin keyfiyetinin aklen câiz olduğunu söylersek bu durum pratikte mi olmuştur?” konusudur. Tayyib Okîç bu soruya da müspet cevap verildiğini çünkü Tevrat’ta başlangıçta Hz. Adem’in çocuklarının birbirleri ile evlendirilmeleri câiz görülürken, sonradan bu hükme yasaklama getirildiğini söylemektedir.⁶²⁷ Okîç, bunun gibi örneklerin sadece teorikte kalmayıp tarihte de mevcut olduğuna ve neshin pratikte de caiz olduğuna değinmiştir.⁶²⁸ Okîç’e göre nesh ile ilgili üçüncü problem ise “Kur’ân’da nesh var mıdır?” sorusudur. Okîç bu konuda İslam âlimlerinin genelde Kur’ân’da neshin varlığını kabul ettiklerini söylemektedir.⁶²⁹ Okîç, neshin varlığını aklen kabul eden ancak fiilen reddeden ilk kişinin ise Ebu Müslim Muhammed bin Bahr el-İsfehani (ö. 322/934) olduğunu zikreder.⁶³⁰

Okîç, nesh keyfiyetinin îtikâdî meselelere girmeyip yalnızca mü’minlerin ahkâmındaki emir ve yasaklarına etki ettiğini bizlere aktarmaktadır.⁶³¹ Nesih bu şekilde kabul edildiği takdirde nelerin bu kapsama gireceği de tartışma konusu olmuştur. Bir takım ilim âlimlerine göre Kur’ân ancak Kur’ân ile nesholunabilir. Yani bu görüşe sahip olanların anlayışına göre mütevatir sünnet Kur’ân âyetini neshedemez.⁶³² Okîç’in ifade ettiğine göre bu düşünceye sahip olanlar arasında İmam Şafii (ö. 204/820) de vardır. Okîç’in aktarımına göre diğer bir takım âlimlerin görüşlerine göre ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözleri de vahiy kapsamındadır ve âyetleri neshedebilir.⁶³³ Bu görüşe sahip olanlar Necm Sûresi 4 ile 5. âyetleri delil olarak gösterirler. Bu âyetin meali ise şöyledir: “O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.”⁶³⁴ Bu durumda Okîç’in tespiti ise peygamberin sünneti vahye dayanıyorsa Kur’ân âyetlerini neshedebilir aksi halde yapamaz, şeklindedir.⁶³⁵ Okîç bu tespitinde Efendimiz’in içtihadına dayanan sünnetini dışarıda bırakan bir tanımlama yapmıştır.

Okîç, neshi tanımlarken neshin asıl hedefinin hüküm olduğundan bahseder. Hükümler zaman ve mekana göre değişkenlik gösterebilirler. Okîç’in dikkat çektiği husus ise mutlaka ikinci gelen hükmün birinci hüküm ile sevap yönünden eşdeğer olmasıdır.⁶³⁶ Bir diğer problem ise neshedilen âyet gerçekten Efendimiz’in (s.a.v) zihninden siliniyor mu

⁶²⁶ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 58.

⁶²⁷ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 58.

⁶²⁸ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 58.

⁶²⁹ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 58.

⁶³⁰ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 58.

⁶³¹ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 59.

⁶³² Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*.

⁶³³ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 60.

⁶³⁴ Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim meâli*, 586.

⁶³⁵ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 60.

⁶³⁶ Okîç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 60.

meselesidir. İnsa keyfiyeti olarak geçen bu durum hakkında iki ayrı görüş mevcuttur.⁶³⁷ Birinci görüşe göre unutturulma hâli tebliğten sonraki zaman dilimi için geçerli olabilir. Buna örnek olarak Bi'r-i Maune Faciası verilebilir. Tayyib Okiç, Müslim'de mevcut olan Enes b. Mâlik (r.a.) tarafından aktarılan bir hadiste Bi'r-i Maune şehitlerine dair bir âyet indiğini ancak daha sonradan neshedildiğini Enes b. Malik'in zikrettiğini bizlere aktarır.⁶³⁸ İkinci görüşe görüşte ise unutturulma hâli tebliğten öncedir. Ancak bu görüşe dayanak oluşturmak için bir takım düşünceler uydurulduğunu düşünen Okiç'e göre böyle bir şey Peygamberler için asla mümkün olamaz. Okiç bu gruba örnek olarak da gece nazil olan âyetleri Hz. Peygamber'in gündüz olunca unuttuğu bu sebeple de bir takım âyetlerin nazil olduğuna dair öne sürülen rivayetleri misal vermiştir.⁶³⁹

Okiç daha sonra neshin çeşitlerine gelir ve neshin üç türü olduğundan bahseder.⁶⁴⁰ Birinci grup hükmü mensuh, metni baki kalan âyetlerdir. Okiç, bu gruba örnek olarak "Nereye dönerseniz Allah'ın ciheti o'dur." mealindeki Bakara Sûresi 115. âyetin "Yüzünü Mescid-i Haram'a doğrult." anlamına gelen Bakara Sûresi 144. âyet ile neshedildiğini söylemektedir.⁶⁴¹ İkinci grup olarak ise Okiç, metni mensuh hükmü ise yürürlükte olan âyetleri ele alır ve örnek olarak recm âyetini örnek verir.⁶⁴² Okiç, neshte üçüncü grup olarak hem metni hem de hükmü mensuh olan âyetleri ele alır ve bu grubun örneği olarak da meşhur "Âdemoğlunun İki Vadi Malı Olsa" rivayetini zikreder.⁶⁴³ Ancak bu hadis hakkında Kur'ân'dan mı yoksa hadisten mi olduğu hususunda İbn Abbas'ın tereddüdünün bulunduğu Okiç tarafından bizlere aktarılmakta olup böylece Kur'ân'daki mensuh âyetlerin sayısı hakkında ise tam bir ittifak bulunmadığı hakikati ortaya çıkmış olmaktadır.⁶⁴⁴ Okiç, daha sonra nasih ve mensuh hakkında yazılmış müstakil eserleri de konu almıştır. Okiç, Ebu Ubeyd b. Sellam, Ebu Davud es-Sicistani, Ebu Cafer en-Nehhas, Celâleddin es-Suyuti gibi kimselerin bu alanda yazılmış müstakil eserlerinin olduğunu zikretmektedir.

Okiç; neshi kabul edenlerin, mensuh âyetin önce, nâsih olan âyetin ise sonra olduğu üzerinde bile tam uzlaşamadıklarını söyleyen bu yüzden neshi kabul edenlerin delillerini zayıf bulan ve neshi kabul etmeyen bir kesimin de olduğunu söyleyerek onların delillerini de ele alır.⁶⁴⁵ Okiç, bu kimselerin neshi aklen kabul ettiklerini ancak fiiliyatta kabul

⁶³⁷ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 60.

⁶³⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 61.

⁶³⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 61.

⁶⁴⁰ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 62.

⁶⁴¹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 62.

⁶⁴² Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 62.

⁶⁴³ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 62.

⁶⁴⁴ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 62.

⁶⁴⁵ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 64.

etmediklerini, Kur'ân'daki neshin var olsa da bir yorum farklılığı olduğunu, îtikadî bir mesele olmayıp herkesin inanması gerekmediğini, mensuh âyetlerden maksatın Tevrat ve İncil'deki eski şariat yasaları olduğunu kabul ettiklerini, Kur'ân'da hangi âyetlerin neshedildiğine dair açık bir tebyinin olmadığı fikrini benimsediklerini söyler.⁶⁴⁶ Ayrıca neshi kabul etmeyenlerin; Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Kur'ân metinlerinin bir araya toplandığını, Hz. Osman tarafından yazılma emri verildiğini, bu Mushafların belirli bölgelere dağıtıldığını, sahabilerin bu Mushaflara herhangi bir itirazlarının olmadığını, bu yüzden nâsih ve mensuhun varlığı için daha kuvvetli delil gerektiğini söylediklerini İsmail Cerrahoğlu, Tayyib Okiç'in ağızyla bizlere aktarmaktadır.⁶⁴⁷

İslâm âlimleri neshin cevâzında ittifak etmişlerdir. Ancak neshin yalnızca Kur'ân'ın kendisiyle mi yoksa sünnetin de buna dahil mi olduğu noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Suyûtî ise neshin asıl olanını amel edilmeden önceki olduğunu söylemiştir. Okiç'in bakış açısı ise bir âyetin hükmünün başka âyetle kaldırılması şeklindedir. Bu konuda oryantalistlerin neshin cevazının aklen mümkün olmadığı söylemlerine karşı Okiç'in verdiği cevaplar ise daha önceki müfessirlerde yer almayan özel bir üsluptur. Daha önceki kısımlarda da belirttiğimiz gibi Okiç kitaplarında bilhassa öğrencilerini oryantalistlerin yanlış düşüncelerine karşı uyarmış ve bunları delillendirmiştir. Bu konu da bu kapsamda değerlendirilebilir.

3.4. Tayyib Okiç'in Türkiye Tefsir Akademisi'ne Katkıları

3.4.1. Tayyib Okiç ve Öğrencileri

Tayyib Okiç Hoca'nın Türkiye'de yapmış olduğu eğitim-öğretim çalışmalarının en güzel meyvelerini Okiç'in öğrencileri oluşturmaktadır. Okiç'in öğretim yöntemleri ile öğrencilerinin öğretim yöntemleri arasında benzerlik bulunmaktadır. Özellikle bu bölümde Okiç ve öğrencilerinin Tefsir usûllerindeki metodolojik benzerliklerinden bahsedilmek amaçlanmıştır. Ancak bu yöntemi anlatırken öncelikle bu kişilerin hayatlarını ve eserlerine değinmek önem arz ettiğinden dolayı bunu baş kısımda anlatmak daha uygun olmaktadır. Bu sebeple ilk olarak Tefsir alanında çok önemli bir isim olan Cerrahoğlu'nun ilmî hayatından ve Tefsir İlmi açısından değerinden bahsedilmiştir. Daha sonra ise Tayyib Okiç Hoca ile usûl kıyaslamalarına yer verilmiştir. Sonra ise Süleyman Ateş için aynı usul takip edilmiştir.

⁶⁴⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 64.

⁶⁴⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, 121.

3.4.1.1. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve İlmî Kişiliği

1929 Adapazarı Hendek'te dünyaya gelmiş⁶⁴⁸ olan Cerrahoğlu, amcasının eczacı olması ve ailesinin de ısrarcı olması sebebiyle eczacılığı denese de puan bakımından Tıp Fakültesi'ne yerleşememiş⁶⁴⁹, bunun üzerine 1949 yılında Ankara İlahiyat'a kaydolmuştur. Ancak kaydını dondurup memleketinde Arapça dersleri almış, sonradan 1950'de fakülteye tekrardan dönüp⁶⁵⁰ 1953-54 eğitim-öğretim yılında Ankara İlahiyat'tan mezun olmuştur. Bu sebeple bu fakültenin ilk öğrencilerinden sayılmaktadır. Lisans öğrenciliği esnasında tanıştığı hocası Tayyib Okiç ile arası zamanla çok iyi hâle gelmiş, bu sebeple Okiç Hoca onu 1956 yılında asistanı olarak okula davet etmiştir. Askerlik dönüşü 6 ay ders çalışarak akademisyen olarak bu okula giren Cerrahoğlu Hoca, aynı yıl bu okula kelim asistanı olarak giren lisans arkadaşı Hüseyin Atay ile Ankara İlahiyat'ta birlikte çalışmışlardır.⁶⁵¹ 1960 yılında Tefsir alanında ilk doktora çalışması olan *Kur'ân Tefsiri'nin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller* adlı doktora teziyle doktor ünvanı almaya hak kazanmıştır. Bu kitap ise İlahiyat Fakülteleri'nde ders kitabı olarak okutulmuştur. Daha sonra Cerrahoğlu Hoca Kayseri ve Erzurum'da çalışmış, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'ne profesör olarak görevlendirilmiş ve burada dekanlık görevlerinde bulunmuştur.⁶⁵² Hatice Teber ise, *Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmî Çalışmaları* adlı yazısında Cerrahoğlu'nun "Ankara Üniversitesi Çınarı" olarak adlandırıldığını söylemektedir.⁶⁵³ Yani Türkiye'de Tefsir İlmi'nde yetişmiş ilk akademisyenlerden olması ve Türkiye'de Tefsir alanında ilk kez doktora yapmış kişi olması⁶⁵⁴ Cerrahoğlu'nun başarısında en önemli özelliklerinden sayılabilir. Ankara İlahiyat'taki hocalarının arasında Davut et-Tancî'nin ve Tayyib Okiç'in olduğunu ve bu iki hocanın da birinci ve ikinci sınıfta iken fakültede olmadığını,⁶⁵⁵ sonradan fakülteye intisap etmiş olduğu bilinmektedir. Cerrahoğlu, Erzurum Atatürk İslami İlimler Fakültesi'nde dekan olduktan sonra Tayyib Okiç Hoca da burada ders faaliyetlerine başlamış, onlar yeniden bir araya gelme imkanı bulmuşlardır. Bu durum ise ikili arasındaki iletişimi artırmış ve

⁶⁴⁸ Sakin Taş - Soner Aksoy, "İlme Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu Hocaya Ziyaret ve İzlenimler", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (30 Nisan 2019), 26.

⁶⁴⁹ Cerrahoğlu, "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine", 234.

⁶⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (01 Eylül 2011), 234.

⁶⁵¹ Cerrahoğlu, "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine", 236.

⁶⁵² Cerrahoğlu, "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine", 237.

⁶⁵³ Hatice Teber, "Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmî Çalışmaları", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 286.

⁶⁵⁴ Taş - Aksoy, "İlme Adanmış Bir Ömür", 25.

⁶⁵⁵ Taş - Aksoy, "İlme Adanmış Bir Ömür", 26.

yazılarında üslûpsal bir benzerlik meydana gelmesini sağlamıştır. O, Tayyib Okiç Hoca'nın Fransız ekolünden olduğunu düşünmektedir.⁶⁵⁶

Cerrahoğlu, sistematik bir medrese eğitimi almamıştır ve dört sene boyunca eğitim almak için Fuat Sezgin'e gitmiştir. Tunus ziyaretinde ise Tâhir b. Âşur hoca ile tanışmıştır. Kendisi dönemsel olarak 1960 ve 1980 darbelerine denk geldiğini ve ondan etkilendiğini söylemektedir.⁶⁵⁷ Cerrahoğlu Hoca emekliliğinden sonra ise 2-3 gün program dışı Celaleyn ve Beydâvî'yi okuttuğunu söylemektedir. Ayrıca Cerrahoğlu ilmi; bir geçim kaynağı olarak görmemiş, emekliliğinden sonra on yıl kadar da kendini Ankara İlahiyat'a vakfetmiştir.⁶⁵⁸

Cerrahoğlu pek çok eser vermiş ve birçok tez yönetmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri'nin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller* adlı doktora tezinde Hz. Peygamber'in tefsirine yönelik on sekiz örneğe yer vermiştir.⁶⁵⁹ Cerrahoğlu bu eserinde müteahhirûn tefsirlerde bedî' ve beyan gibi bazı hususiyetler aranırken, ilk tefsirlerde bunun aranmadığına değinmiştir.⁶⁶⁰ Gökhan Atmaca'nın analizine göre bu durumun sebebi ise; Hz. Peygamber Dönemi'nde kelime tahlillerine ihtiyacın olmamasıydı.⁶⁶¹ Cerrahoğlu'nun bu tezinin ikinci bölümünde İbn Abbas'ın tefsiri üzerinde bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Cerrahoğlu'nun diğer bir eserinin ismi ise *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler* adlı kitap çalışmasıdır. Atmaca, Cerrahoğlu'nun bu eserinin daha çok halka hitap eden bir eser olduğunu söyler.⁶⁶² Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğu ve Mushaf hâline gelişi gibi konuları ele alır. Öncelikle iman esasları üzerinde durmuş, sonrasında ise ibadet esaslarına değinmiştir. Cerrahoğlu'nun diğer bir eserinin ismi ise *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı* adlı çalışmadır. Cerrahoğlu'nun editörlüğünü yaptığı bu eserde başta Cerrahoğlu olmak üzere çeşitli hocaların Tayyib Okiç Hoca hakkındaki değerlendirmelerini içeren çeşitli ilmî makaleler bulunmaktadır. Cerrahoğlu'nun bunun dışında *Tefsir Tarihi* ve *Tefsir Usûlü* adlı çalışmaları bulunmaktadır.

3.4.1.2. Tayyib Okiç ve İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir İlminin Farklı Konularına Yaklaşımı

Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* adlı kitabının giriş kısmında, bu kitabını yazma amacının “gerek zekâ ve çalışkanlığı, gerek idealizm ve ahlak bakımından hayranlığını çekmiş bulunan değerli öğrencilere naçiz bir yardım ve ilerideki çalışmalarında

⁶⁵⁶ Kılıç - Demir, “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile ‘Hayat Tecrübesi’ Üzerine Bir Söyleşi”, 231.

⁶⁵⁷ Taş - Aksoy, “İlme Adanmış Bir Ömür”, 27.

⁶⁵⁸ Taş - Aksoy, “İlme Adanmış Bir Ömür”, 33.

⁶⁵⁹ Gökhan Atmaca, “İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları”, *Usûl İslam Araştırmaları* 21/21 (2014), 149.

⁶⁶⁰ Atmaca, “İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları”, 149.

⁶⁶¹ Atmaca, “İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları”, 150.

⁶⁶² Atmaca, “İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları”, 155.

mütevazı bir rehber olmak ve diğer din kardeşlerinin de ilmî merakını tatmin etmek” olduğunu söylemiştir. Bu kitabı tamamen gelecek nesillere bir miras olarak bırakan Okiç, onu ders kitabı mahiyetinde yazmıştır. Ayrıca öğrettiği bilgilerin somutlaşmasını istemiştir. Cerrahoğlu’nun usûl çalışmasına bakıldığında benzer bir gaye güdüldüğü görülmektedir. O, Tefsir Tarihi ve Usûlü eserlerini, İlahiyat Fakülteleri’nde ders kitabı olmasını istediğinden dolayı yazmıştır. İlk olarak zikretmemiz gereken durum, bu iki müfessirin eserlerinin yazılma amaçlarındaki benzerliktir. Diğer bir benzerlik bu müfessirlerin eserlerini oldukça kısa ve özlüce kaleme almaları ve bilhassa bu hususa dikkat etmelerini beyan etmeleridir. Amaçsal benzerlikleri iki yazarın da eserlerinin kitap tanıtımı kısmında kolayca bulunabilmektedir.

Bunun yanı sıra İsmail Cerrahoğlu’nun Kur’ân’a bakış açısı hocası Tayyib Okiç ile benzerlik göstermektedir. Cerrahoğlu, Yüce Kitabımız Kur’ân’ın sadece mukaddes bir vahiy olmadığına işaret eder. Ona göre Kur’ân, ruhların gıdası ve ibadetlerin esasıdır.⁶⁶³ Cerrahoğlu, hocası Okiç gibi Kur’ân’ın âyetlerinin daha önceki inmiş olan hiçbir kitaptaki cümlelere benzemediği kanısındadır.⁶⁶⁴ O, Kur’ân’ın konularının dağınık olsa da bütün olarak bir anlam ifade ettiğini ve onun her bir parçasından ayrı bir anlam çıkarılabileceğini savunur.⁶⁶⁵ Yine Cerrahoğlu’nun kıymetli tespitlerinden bir tanesi insanın ve Hz. Âdem’in (a.s.) yaratılışında kesin bir başlangıcın olmaması meselesidir.⁶⁶⁶ Cerrahoğlu’na göre burada Hz. Âdem’in kıssasının anlatılmasıyla okuyan kimsenin yaratılış sırrına vâkıf olması amaçlanmıştır. Bu sebeple zaman olgusuna takılı kalınıp, Kur’ân kıssaları gayelerinden büsbütün koparılmamalıdır.⁶⁶⁷ Kur’ân’daki belli kıssaların farklı sûrelere bölünmüş halde olmasını Cerrahoğlu, bir hikmet kapsamında değerlendirir ve bunun asıl manaya ulaşmada en sağlam yol olduğunu savunur.⁶⁶⁸

Cerrahoğlu’na göre Kur’ân; hem garibleri hem de işaretleri bakımından mücizdir, ayrıca hem halkın yüksek tabakasına hem de avama hitap etmiştir.⁶⁶⁹ Ona göre Kur’ân’ın müciz yönü ona benzer bir kitap getirilememesinde aranmalıdır. Tayyib Hoca ile bu konuda aynı çizgide olan Cerrahoğlu, Kur’ân’ın meydan okumasının tedrîcî bir suretle yükseltildiğini de eklemektedir.⁶⁷⁰ O, Kur’ân’ın mücizevî özellikleri noktasında özellikle 23 yıl gibi çok kısa

⁶⁶³ İsmail Cerrahoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm’den Öğütler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991), 5.

⁶⁶⁴ Cerrahoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm’den Öğütler*, 5.

⁶⁶⁵ Cerrahoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm’den Öğütler*, 6.

⁶⁶⁶ İsmail Cerrahoğlu, “Kur’anda İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 95.

⁶⁶⁷ Cerrahoğlu, “Kur’anda İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, 95.

⁶⁶⁸ Cerrahoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm’den Öğütler*, 7.

⁶⁶⁹ İsmail Cerrahoğlu, “Kur’an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]* 27/4 (1991), 35.

⁶⁷⁰ Cerrahoğlu, “Kur’an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız”, 33.

bir süre zarfında insanlığın batmış olduğu derin bir bataklıktan çıkmasının tarihte daha önceden eşine rastlanmadık bir olay olduğuna değinirken⁶⁷¹ hocası Tayyib Okiç ile hemfikirdir. O, ayrıca Kur'ân'ın sadece Arap Edebiyatı'nda şaheser olmadığına, aynı zamanda da Kur'ân'ın nübüvvet ve risalet bakımından da muciz bir eser olduğuna değinmektedir.⁶⁷² Bu konuda hocası Okiç'in görüşlerine paralellik gösteren Cerrahoğlu, her peygamberin kendi dönemine ait karakteristik mucizelerinin olduğu noktasında da hocasından farklı bir fikir beyan etmez.⁶⁷³

Allah'a iman konusunda Cerrahoğlu Tûr Sûresi 35-36. âyetleri ihlas ve samimiyet çerçevesinde yorumlar. Ona göre Kur'ân'ın ilk hedefi yüce bir yaratanın varlığına ve birliğine inanmaktır.⁶⁷⁴ Cerrahoğlu'nun bu cümlelerinden hocası Tayyib Okiç gibi, imanın dinin temel unsuru olduğunu ve ibadetlerin bu çerçevede ihlasla gerçekleşmesi gerektiğini düşündüğü kolayca anlaşılabılır. Kur'ân'da Kulluk ve Sorumluluk Bilinci konusunda ise her bireyin istediği inancı seçmekte özgür olduğunu ve zorlama yapılamayacağından bahsetmektedir. Ona göre eğer zorlama ile iman edilirse bu inanç kabul edilemez. Ona göre her birey kendi inaç sistemindeki dini yaşamada özgürdür.⁶⁷⁵ Cerrahoğlu, Cebriyye inancında olan kimselerin sorumluluğu tamamen insandan alıp Allah'a havale ettiklerini, Mutezile inancında olan kimselerin ise sorumluluğu tamamen insana yüklediklerini söylemektedir. Bu sebeple O, bu iki grubun sorumluluğu Allah'a ya da insana büsbütün yükleme noktasında uç noktaya kaçtıklarını söylemektedir.⁶⁷⁶ Ona göre Ehl-i Sünnet âlimleri orta nokta tutarak bu iki uçtan kendilerini korumuşlardır.⁶⁷⁷ Cerrahoğlu'nun bu konudaki düşüncesi hocası Tayyib Okiç ile örtüşmektedir.

Cerrahoğlu'nun Kur'ân'ın Farklı Dillere İlk Tercümeleri'nin Yapılması Meselesi, Oryantalizm ve İsrailiyat konularındaki tespitleri neredeyse Okiç'in düşünceleri ile birebir örtüşmektedir. Oryantalistlerin yanlış düşünceleri hususunda bilhassa uyarıcı Okiç Hoca'nın izinden giden Cerrahoğlu, çoğu oryantalist müfessirlerin Kur'ân yorumları esnasında doğrudan Tefsir'e İsrâiliyat bulaştırdığı kanaatinde. Cerrahoğlu; oryantalizmi doğunun medeniyeti, kültürü, sanatı, fikriyatı olarak algılamak oryantalisti ise doğunun meseleleri ile

⁶⁷¹ Cerrahoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler*, 14.

⁶⁷² Cerrahoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler*, 14.

⁶⁷³ Cerrahoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler*, 15.

⁶⁷⁴ Cerrahoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler*, 65.

⁶⁷⁵ Cerrahoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler*, 156.

⁶⁷⁶ Cerrahoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler*, 241.

⁶⁷⁷ Cerrahoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler*, 242.

meşgul olan kimse olarak tanımlamaktadır. Ayrıca O, oryantalizmin boyutlarının sınırsız şekilde mâlumat içerdiğine, içerisinde lüzumsuz ayrıntılar da barındırdığına değinmektedir.⁶⁷⁸

Oryantalizm konusunda bazı batılı bilim adamlarına Okiç'in verdiği cevaplar ile Cerrahoğlu'nun verdiği cevaplar birbiriyle örtüşmekte oluşu gerçeği bize Cerrahoğlu'nun Hocası Tayyib Hoca'nın görüşlerinden etkilendiği, en azından fikirlerinin aynı paralellikte olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Tayyib Okiç'in eserlerine bakıldığında da bu konulara yer verilmişti. İki müfessir arasında konu bakımından kıyaslama yapıldığında fikhî tartışmalara zaman zaman yer verilmiş, âyetlerden mesajlar çıkarılmaya çalışılmış, dilsel tahlil öğelerine yer verilmiş, âyetlerarası uyuma ve Kur'ân üslûbuna dikkat çekilmiş olduğu görülmektedir. Konu sıralaması olarak ise Okiç Hoca'nın Zerkeşî'nin *el-Burhân* adlı eseriyle Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinden oldukça etkilendiğini söylemek mümkündür. Cerrahoğlu'nun ise bu sıralamada hocası Okiç ile oldukça tutarlı olduğu söylenebilir.

Okiç ve Cerrahoğlu'nun Tefsir Usûlü konularını ele alış tarzları hemen hemen aynıdır. Cerrahoğlu Okiç'in izlediği bu sistematik tarzı daha da ileri bir noktaya taşımış ve modern dönem konularına kadar getirmiştir. İki müfessirin de Kur'an'ın kelime yapısı ve anlamına dair rivayetler hakkında bilgilendirmeleri konusu, Kur'an'ın vahiy kökenli oluşu gerçeği, Yedi Kıraat konusuna bakış açıları, Ulûm'ul-Kur'an konularına bakış açıları aynıdır. Bu konularda ikisinin de benimsediği yol öncelikle konuyla ilgili kelime kökenine inmek, kelime tahlilleri yapmak ve akabinde varsa rivayetlere yer vermektir. Özellikle Tefsir Tarihi ve Dönemleri'ne yer verildiğinde iki müfessirde de Peygamber, Sahabe ve Tabiin dönemlerinde, döneme ait genel ayırt edici bilgilerin yer aldığı, bu döneme ait örneklerle yer verildiğine rastlanılır. Her iki müfessirin yazılarında Kur'an'ın hidayet rehberi oluşu, muciz bir kitap oluşu, akl-ı selim insanlar için gönderildiği ve tebyin edilmesi gerektiği vurgusu sıkça yer alır.

Hadis İlmi'ni bilmesinin Okiç'in Tefsir Anlayışına ciddi anlamda katkıları olmuştur. Özellikle Hadis Kriterleri ve Mevzû Hadisler Konusu'na oldukça önem veren Okiç, özenle seçtiği bu rivayetlerden kitabında bahsetmektedir.⁶⁷⁹ Cerrahoğlu ise eserlerinde Tefsir Tarihi ve Dönemlerine yer vermiş, burada kullandığı örnekleri hangi yerlerden aldığına dipnotlarında ifade etmiştir. Okiç hocada Hadis rivayetinde sahabenin farklı mevkileri ve bunun nedenleri üzerinde durulup ve hadis rivayetinde öne çıkan sahabiler hakkında ayrı ayrı bilgi verilirken Cerrahoğlu'nda ise Sahabe'nin Tefsir'deki Yeri adlı bir başlık açılmıştır,

⁶⁷⁸ İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 95.

⁶⁷⁹ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 229.

sadece İbn Mesud ve İbn Abbas'ın metodolojisi üzerinde durulmuştur.⁶⁸⁰ Okiç'teki abâdile, şair sahabiler, Bedir ashabı, Aşere-i mübeşşere, Suffe ehli, Hz. Peygamber'in ailesi ve akrabaları, Muhacirler ve ensar, müellefe-i kulûb gibi tanımlamaların Cerrahoğlu'nda çok da bahsedilmediğine rastlanılmaktadır.

İslamiyetteki ilk nüfus sayımı ve ilk öğretmen kadın sahabiler, açılan İlahiyat Fakülteleri'ndeki ilk kız sayıları ve bunun Din Eğitimi'ne yansımaları gibi konuları⁶⁸¹ ele alan Okiç'in üslûbunun yanısıra Cerrahoğlu, konularını Tefsir İlmi ile oldukça sınırlandırmıştır. Okiç'in aldığı eğitim ve bulunduğu dönem çerçevesinde Hadis, Tefsir, İslam Hukuku ve Din Eğitimi alanlarında uzman olduğu anlaşılmakta ve yazılarının üslûbunda bu açıkça anlaşılabilmektedir. Oysaki Cerrahoğlu'nun hocalık yaptığı dönemlere gelince İlahiyat Fakülteleri'nde okutulan İslami İlimler ayrılmış, dolayısıyla Tefsir Usûlü'nde değinilmesi gereken ana hatlar belirginleşmiştir. Bu sebeple Cerrahoğlu'nun konuları yalnızca Tefsir İlmi konularını baz almaktadır.

Cerrahoğlu'nun Tefsir kitaplarının mahiyeti ve tutmuş olduğu yöntem hakkında günümüz müfessirlerinin yorumlarına gelinecek olunursa onlar, özellikle 19. yy sonrasında bugün konulu tefsir olarak adlandırılan metodun Türkiye'deki ilk temsilcisinin Cerrahoğlu olarak kabul edildiğini söylemektedir.⁶⁸² Karagöz ve Cankurtaran, yazmış oldukları “*Türkiye’de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan’ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında*” adlı makalede Cerrahoğlu'nun 1988 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan *Tefsir Tarihi* adlı kitabında tuttuğu metot olarak onun eserinin iki ana bölümden oluştuğunu ve hem kronolojik hem de kategorik olmak üzere iki ayrı yöntemden meydana geldiğini bu sebeple bu eserin Tefsir Tarihi'ni ne yazık ki kronolojik sıraya göre sürdüremediğini⁶⁸³ ve bu eserden sonra pekçok eserin bu eserin yöntemini takip ettiğini belirtmişlerdir.⁶⁸⁴

Cerrahoğlu'nun Tefsir Tarihi kitabının birinci bölümünde kronolojik, ikinci bölümünde ise kategorik yaklaşımın hâkim olduğunu söyleyen Karagöz ve Cankurtaran, Cerrahoğlu'nun kitabında Hz. Peygamber'in tefsirine dair daha fazla örneğe yer verildiğini,

⁶⁸⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 3/232.

⁶⁸¹ Okiç, *İslâmiyette Kadın Eğitimi*, 41.

⁶⁸² Mustafa Karagöz - Elif Büşra Cankurtaran, “Türkiye’de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan’ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında”, *1. International Blacksea Scientific Research And Innovation Congress*, ed. Cenk Yavuz - Aliye Çılan Akın (Trabzon: International Science And Art Research Center (ISARC), 2023), 986.

⁶⁸³ Karagöz - Cankurtaran, “Türkiye’de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan’ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında”, 999.

⁶⁸⁴ Karagöz - Cankurtaran, “Türkiye’de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan’ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında”, 986.

verilen örneklerin tamamının ise Arapçalarının ve Türkçelerinin aktarıldığını ayrıca bu örneklerin herhangi bir tasnife tâbî tutulmadan sunulduğunu zikretmektedir.⁶⁸⁵ Ayrıca Karagöz ve Cankurtaran, Cerrahoğlu'nun Tefsir'in Hadis'ten bir bölüm olduğunu savunduğuna değinir ve Cerrahoğlu'nun "Tabiîler Sonraki Tefsir Hareketleri" başlığının diğer bazı müfessirlerdeki "Tedvinin Başlaması ve İlk Tefsirler" başlığına denk geldiğini⁶⁸⁶, israiliyatın ise ayrı bir başlık altında incelediğini söylemektedir.⁶⁸⁷ Onlar, Abduh ve Reşit Rıza'ya Cerrahoğlu'nun içtimâî-edebî tefsir bünyesinde yer verdiğini; Şevkani, Seyyid Ahmed Han, Elmalılı, Tâhir b. Âşur, Muhammed Esed ile bunların eserlerine ise hiç yer vermediğinin de altını çizmektedir.⁶⁸⁸ Bunun yanısıra Karagöz ve Cankurtaran'ın bir diğer tespiti ise Cerrahoğlu'nun bu eserinin doktora öğrencilerine okutacak derecede hacme sahip olmasıdır.⁶⁸⁹ Cerrahoğlu'nun Tefsir Tarihi kitabında Günümüzdeki Tefsir Hareketleri başlığı altında ilhâdî, mezhebî, içtimâî- edebî tefsirlere müstakil başlık verilmiştir.⁶⁹⁰ Ayrıca aynı kitapta lügavî (dilbilimsel), tasavvufî, felsefî, fikhî tefsir hareketleri de ayrı ayrı ele alınmıştır.

Gökhan Atmaca'nın editörlüğünü yaptığı *Tefsire Adanmış Bir Ömür: İsmail Cerrahoğlu* adlı kitapta Cahit Karaalp, *Kur'ân-ı Kerîm Meâl ve Tefsiri* adlı eserin 1983 yılında Ankara'da basıldığına ve 1985 ile 1990 yıllarında bu eserin 2. Ve 3. baskılarının yapıldığına değinmektedir. Karaalp, Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç'ın, bu Tefsir için kaleme aldığı takdim yazısında yazarların çağın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte ve yaşayan Türkçe ile bir Tefsir hazırlatmayı amaçladıklarını bunun için böyle bir Tefsir'e karar verdiklerini ifade etmiştir.⁶⁹¹ Bu eserin yönteminde ise Kur'ân'ın Kur'ân veya Sünnet ile Tefsir edildiğine, müşkil âyetlerde selefin yolunun benimsendiğine, Kıraat farklılıkları bulunduğu zikredildiğine, tarihî bağlama yer verildiğine, nüzûl sebeplerine yaklaşımın rivayetleri sened ve metin tenkidine tâbî tutmak, ayrıca bağlama ve âyet bütünlüğüne dikkat etmek olduğuna yer vermiştir. Ayrıca o, bu eserin kendine özgün bir eser olduğuna ve tenkid zihniyeti açısından yüksek bir eser olduğuna değinmektedir. Karaalp bu

⁶⁸⁵ Karagöz - Cankurtaran, "Türkiye'de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan'ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında", 994.

⁶⁸⁶ Karagöz - Cankurtaran, "Türkiye'de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan'ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında", 995.

⁶⁸⁷ Karagöz - Cankurtaran, "Türkiye'de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan'ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında", 1000.

⁶⁸⁸ Karagöz - Cankurtaran, "Türkiye'de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan'ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında", 998.

⁶⁸⁹ Karagöz - Cankurtaran, "Türkiye'de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan'ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında", 999.

⁶⁹⁰ Karagöz - Cankurtaran, "Türkiye'de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi -İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan'ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında", 998.

⁶⁹¹ Gökhan Atmaca - Ali Karataş, *Tefsire adanmış bir ömür İsmail Cerrahoğlu* (Ankara: FCR, 2019), 125.

mealın yazarlarından olan Cerrahoğlu'nun rivayetleri dışlamayan ancak her rivayeti de kabul etmeyen yetkin bir kişilik olduğunu zikretmektedir.⁶⁹²

3.4.1.3. Süleyman Ateş'in Hayatı ve İlmî Kişiliği

Süleyman Ateş 31.01.1933 tarihinde Elazığ ilinin Tadım köyünde dünyaya gelmiştir. Süleyman Ateş'in babasının adı İbrahim, annesinin adı ise Behiye Hanım'dır.⁶⁹³ İbrahim Bey, İstiklal Savaşı gazisidir. Ailesi ziraat işiyle meşgul olmuştur.⁶⁹⁴ O dönemde Elazığ müftüsü olan Ömer Bey'den Tecvid ve Kıraat dersleri almıştır. Hacı Muharrem Kösetürkmen'den Arapça dersleri almaya başlamıştır. Ateş, 1953 yılında Elazığ İmam Hatip Ortaokulu'na kaydolmuştur. 1960 yılında İmamhatip Lisesi'nden mezun olmuştur. Süleyman Ateş, 1964 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi'nden birincilikle mezun olmuştur.⁶⁹⁵ Akabinde İki Şerefeli ve İbadullah camilerinde imamlık yapmıştır. Sonrasında 1964 yılında Elazığ İmamhatip Okulu'na öğretmen olarak tayini çıkmıştır. 1965 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi Tefsir, İslam Hukuku ve Hadis kürsülerine Prof. Dr. Tayyib Okiç'in asistanı olarak atanmıştır. O, 1968 yılında "Sulemî ve Tasavvufî Tefsir" tezi ile doktor ünvanı almıştır.⁶⁹⁶

1969 yılında askerlik görevini yerine getirmiştir.⁶⁹⁷ Ateş Hoca, 15 Şubat 1973'te araştırma yapmak üzere Irak'a gittiğinde Dr. Muhammed Ali Hâşimî, Abdurrezzak Sami Râî, Mustafa Müslim, Şeyh Muhammed Râvî ve Muhammed Salih gibi âlimlerle burada tanışma fırsatına nâil olmuştur.⁶⁹⁸ 24 Kasım 1973 tarihinde doçent, 09.01.1979 tarihinde profesör ünvanı kazanmıştır. 27.04.1979 tarihinde Batı Almanya'nın Bochum kentine gitmiştir. Burada bir yandan Almanca'sını geliştirirken bir yandan da kendi alanında incelemelere devam etmiştir. Daha sonra oradan Suudi Arabistan'ın bir kenti olan Riyad'a geçmiştir. Davet üzerine gittiği İmam Muhammed Üniversitesi'nde Tefsir halkaları kurup ders anlatmıştır. Daha sonra 1982 yılında Türkiye'ye geri dönmüştür.⁶⁹⁹ Türkiye'de eğitim faaliyetlerine Ondokuzmayıs Üniversitesi'nde devam eden Ateş, burada kendisine Temel İslamî İlimler Başkanlığı görevi verilmiştir. 1988'den 1995'e kadar burada Tefsir derslerine girmiştir. Daha sonra 1995 yılında İstanbul İlahiyat Fakültesi'nde göreve başlamıştır.⁷⁰⁰

⁶⁹² Atmaca - Karataş, *Tefsire adanmış bir ömür İsmail Cerrahoğlu*, 143.

⁶⁹³ Gökhan Atmaca - Ali Karataş (ed.), *Tefsire adanmış bir ömür Süleyman Ateş* (Ankara: FCR Yayın, 2020), 37.

⁶⁹⁴ Atmaca - Karataş, *Tefsire adanmış bir ömür Süleyman Ateş*, 38.

⁶⁹⁵ Atmaca - Karataş, *Tefsire adanmış bir ömür Süleyman Ateş*, 40.

⁶⁹⁶ Selçuk, "Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi", 66.

⁶⁹⁷ Selçuk, "Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi", 66.

⁶⁹⁸ Atmaca - Karataş, *Tefsire adanmış bir ömür Süleyman Ateş*, 41.

⁶⁹⁹ Selçuk, "Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi", 67.

⁷⁰⁰ Selçuk, "Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi", 67.

Süleyman Ateş'e göre yaşanan din ve Kur'an dini günümüzde farklılaşmıştır. Ona göre din adı altında uygulanan çoğu şeyler, Kur'an'da yazılanlardan oldukça uzaktır. Ateş bu sebeple Kur'an inancına dayalı saf Kur'an dinini ortaya çıkarmaya çalıştığını ifade etmektedir.⁷⁰¹ Bu amaçla eser yazmaya başlayan Ateş'in 12 ciltlik *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmayı Ateş yirmi yılda tamamladığını ifade etmektedir. *Kur'an Ansiklopedisi* adlı ayrı bir çalışmasının yanında altmışa yakın eseri, tercümeleri, panel çalışmaları, radyo ve televizyon konuşmaları, yurtiçi ve yurtdışı konferansları da bulunmaktadır.⁷⁰² Kendisi aynı zamanda Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı kurucusudur.⁷⁰³ Ateş, başlangıçta nasih ve mensuh'un mevcudiyetini klasik kitaplarda yazdığından dolayı onu kabul ettiğini ve 1979 yılında yazdığı *Tefsir Dersleri* adındaki kitabında neshin varlığını varsaydığını ancak sonradan bu yanlışından döndüğünü söylemiş ayrıca 1991 yılında "Çağdaş Kur'an Tefsiri" kitabında neshin olmadığını savunduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁴

3.4.1.4. Tayyib Okiç ve Süleyman Ateş'in Tefsir İlminin Farklı Konularına Yaklaşımı

Süleyman Ateş, günümüzdeki önemli müfessirlerden bir tanesidir. O, öncelikle hocası Tayyib Okiç Hoca gibi vahyin mahiyeti ve çeşitlerine değinmiştir.⁷⁰⁵ Bu konuda ikisinin de benimsediği yöntem, öncelikle vahyin tanımına değinmek, sonrasında vahyin çeşitlerini ilahi ve gayr-ı ilahi olarak ikiye ayırmak ve âyetlerden delil getirmek şeklinde olmuştur.⁷⁰⁶ Ayrıca O, Hz. Peygamber'in vahiy alma biçimlerinden bahsetmişlerdir. Bu konudaki ihtilaflı görüşlere değindikten sonra, iki müfessir de Kur'an'a ilk defa muhatap olanların tepkilerine dikkat çekmiş, İslâm'ın yayılmasındaki etkenlere değinmiş ve akabinde Müslümanların zamanla geldiği başarı tablolarına dikkat çekmiştir. İki müfessir de Kur'an'ın mucizevî oluşunu farklı etkenlere bağlamış ve âyetlerle delillendirmiştir.⁷⁰⁷ Bunun dışında iki müfessir de farklı dillere Kur'an tercümeleri bahsini ele alınmış, bu işin zorluğuna değinmiş, çevirilerdeki kişiden, dilden ve metinden kaynaklanan problemleri ele almıştır.⁷⁰⁸

Süleyman Ateş, Tayyib Okiç'ten farklı olarak güncel olaylara da yer vermiş, bunları örneklerle destekleyerek âyetlere güncel anlam katmanın ne derece doğru olduğuna eleştiri

⁷⁰¹ Selçuk, "Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi", 68.

⁷⁰² Selçuk, "Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi", 67.

⁷⁰³ Selçuk, "Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi", 72.

⁷⁰⁴ Selçuk, "Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi", 70.

⁷⁰⁵ Süleyman Ateş, *İslâm'a İtirazlar Ve Kur'an-ı Kerîm'den Cevaplar* (İstanbul: Kılıç Kitabevi, 1972), 40.

⁷⁰⁶ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 28.

⁷⁰⁷ Ateş, *İslâm'a İtirazlar Ve Kur'an-ı Kerîm'den Cevaplar*, 255.

⁷⁰⁸ Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 97.

getirmiştir. Onun yazılarında belli bir miktar eleştiriye rastlamak da mümkündür. Üslûbunda yargıladığı şeylerin akabinde o konuyu izahsız bırakmadığı ve mutlaka kendi görüşünü de ilave ettiği görülmektedir.⁷⁰⁹ Süleyman Ateş'in yazılarında ayrıca psikolojik ve sosyolojik bazı bulgularda yer almaktadır.⁷¹⁰ Oysa Okiç'in yazılarında psikolojik tahliller bulunmamaktadır. Ateş'in yazıları amaçsal olarak daha çok toplumu doğruya, iyiliğe sevk etmek ve çok da değinilmeyen, genelde pekçok müfessirin açıklamaya çekindiği özellikle fikhî âyetlerin yorumlanması kısımlarında cesurca bir tavır sergilemektir. Oysa Okiç'in amacı gerek zekâ ve çalışkanlığı, gerek idealizm ve ahlak bakımından hayranlığını çekmiş bulunan değerli öğrencilerine naçiz bir yardım ve ilerideki çalışmalarında mütevazı bir rehber olmak ve diğer din kardeşlerinin de ilmî merakını tatmin etmektir.

Ateş, fikhî yorumlara o denli önem vermiştir ki bazen kendi Tefsir kitabında açıkladığı bir konu, onu tatmin etmeye yetmemiş; bu konu hakkında özel bir makale daha kaleme almaya çalışmıştır. Özellikle bu sebeple kadın hakları ve örtünme hususundaki düşünceleri önem arz etmektedir. Daha çok kolaylaştırıcı bir düşünceye sahip olan Ateş, örtünme ile ilgili âyetlerde geçen “cılbab” kelimesinin çarşaf olmadığına değinmiştir.⁷¹¹ Bu gibi pekçok konuya ruhsat getiren Ateş, özellikle bayanların fıkhta zorlandığı pek çok meseleyi Tefsir anlayışı ile âyetin sınırları içerisinde kalarak ve anlamını bozmayarak elinden geldiğince kolaylaştırmaya çalışmıştır. Okiç'in bu konudaki tutumuna bakarsak onun da kadın haklarına fazlaca önem verdiğini hatta bu konuda bir kitap kaleme aldığı görülmektedir. Sadece önemli bulduğu hususlarda kitap yazan bu kıymetli müfessirin kitaplarından birinin bu konuya münhasır olması elbetteki bu konuya vermiş olduğu önemden dolayıdır. Okiç'in kitabında bu konu ile ilgili din eğitimi boyutu ve Ankara İlahiyat'taki o dönemde mezun olan ilk kız sayılarının zikredilmesi hususları belirgin şekilde öne çıkmaktadır.⁷¹² Okiç'in bu rakamlara değinmesinin sebebi Türkiye'deki ilk kadın ilahiyatçıların geldiği noktayı gözler önüne serebilmektir. Ateş ise hocasının çizmiş olduğu bu çizgiyi güncel konuları da ekleyerek insicâm içinde sunmaya çalışmıştır.

⁷⁰⁹ Ateş, *İslâm'a İtirazlar Ve Kur'ân-ı Kerim'den Cevaplar*, 245.

⁷¹⁰ Merve Saçlı, “Süleyman Ateş'in Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri'nde Bakara Sûresi Bağlamında Psikolojik Yorumlar”, *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 247.

⁷¹¹ Süleyman Ateş, “Örtünme”, *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/10,11,12 (1998), 14.

⁷¹² Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, 39.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

Muhammed Tayyib Okiç, 1902-1977 yılları arasında yaşamış Boşnak kökenli akademisyen bir âlimdir. Bosna Hersek'in Tuzla Sancağı'na bağlı Gračanitsa Kasabası'nda dünyaya gelen Okiç'in babası dönemin Saray Bosna Reîs'ul-Ulemâ muâvinliğinde görev yapan Mehmet Tevfik Efendi'dir. Dönemin kaliteli okullarında yoğun bir eğitim-öğretim gören Okiç birçok dil bilmektedir. Hayatının ikinci yarısında Türkiye'ye gelen Okiç, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İsmail Cerrahoğlu, Süleyman Ateş, Mehmet Said Hatiboğlu, Esat Kılıçer, Abdülkadir Şener, M. Esad Coşan, Hulusi Kılıç, Hüseyin Küçükkalay gibi değerli pek çok öğrenciyi eğitmiştir.

Bu tezde Tayyib Okiç'in altı adet kitabına, 18 tane makalesine, henüz yayınlanmamış notlarına, danışmanlığını yaptığı tezlere, jüri üyeliklerine, öğrencilerinin yaşamlarına ve öğrencilerinin Okiç hocaları ile yaşadıkları anekdotlara yer verilmiştir. Bu çalışmalar oldukça kapsamlıdır ve pekçok konuyu aydınlatmaktadır. Tayyib Okiç'in hayatı mekânsal olarak Bosna Hersek, Sırbistan ve Makedonya ile başlasa da Türkiye'de devam etmiştir. Bu süre zarfında ülkemize pekçok katkısı olan Okiç, özellikle Ankara İlahiyat Akademisi'nin temellerinin atılmasına yardımcı olmuştur. Onun izinden gelen öğrencileri, daha sonra Ankara İlahiyat'ta Okiç hocanın asistanlığını yaparak kendini eğitmiş, sonraki zamanlarda ise Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi gibi farklı fakültelerde dekanlık yapıp, görevlerini îfâ etmişlerdir.

Okiç Hoca'nın Tefsir Usûlü, Tefsir ve Kıraat İlimlerine dair yazmış olduğu kitaplar daha önceden herhangi bir tez çalışmasında özellikle ele alınıp konu edilmemiştir. Ayrıca onun muhaddis yönünün olduğu vurgulanırken, müfessir yönüne hiçbir tezde yer edilmemiştir. Oysaki onun bu konularda ele almış olduğu kitaplar kayda değerdir. Çünkü bu kitaplar, Türkiye'deki İlk İlahiyat Fakültelerinden olan Ankara İlahiyat Fakültesi'nde okutulan ilk Tefsir Usûlü kaynaklarından biri olmuştur. Tayyib Okiç; *Tefsir ve Hadis Usûlü'nün Bazı Meseleleri* ve *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kıraati* kitaplarında Tefsir Usûlü ve Kıraat konularını sırayla ele almış, konuları âyetlerle desteklemiştir. Oryantalizm ve Şarkiyatçılık meselesine de değinen Okiç, öğrencilerine Batı'nın faydalı ilminin gerektiği kadar alınması noktasında örnek olmuş, izlenmesi gereken Tefsir metodunda rehberlik etmiştir. Bunun yanı sıra Tayyib Okiç, dönemdeki Balkan Coğrafyası'nda olan unutulmaya

yüz tutmuş camilerle, Saraybosna Hüsrev Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu gibi bazı külliyyatlara da sahip çıkmış ve bunlarla ilgili müstakil makaleler kaleme almıştır.

Sonuç olarak Muhammed Tayyib Okiç Türkiye’de çalışmalar yapmış hatta Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde akademisyenliğin ilk nüvelerini atmış bir müfessirdir. Onun Tefsir Usûlü ile ilgili yazmış olduğu çalışmalarında onun izlediği yöneme dair pek çok ipucu bulmak mümkündür. Okiç’in Klasik Tefsir Usûlü kaynaklarından Suyûtî’nin *el-İtkân* adlı eserinden ve Zerkeşî’nin *el-Burhân* adlı eserinden oldukça etkilendiği tespit edilmiştir. Bu klasik eserlerle kendi kitaplarının yöntem ve konu sıralamasının benzer olduğu yorumlanabilir. Ancak Okiç bu kaynaklardan yararlanırken bütün konuları aktarmak yerine belli konuları seçmiştir. Öğrencilerinin ise Okiç’in Tefsir Usûlü’nü izleyerek ve hocalarının Tefsir notlarının sistematüğini geliştirerek kitap yazdıkları tespit edilmiştir. Türkiye’de günümüzde İlahiyat Fakülteleri’nin takip ettiği Cerrahoğlu gibi kıymetli hocaların Türkiye’deki ilk Tefsir Usûlü kitaplarının bile temelini ondan aldığı yadsınamaz bir gerçektir. Okiç’in kanaatimizce Türkiye Tefsir Akademisi’ne en büyük katkısı hayatının Osmanlı’nın son dönemleri ile Cumhuriyet’in başlangıç dönemleri arasına denk gelmesinden dolayı, bu dönemin Tefsir Usûlü anlayışını bizlere aktarması olmuştur. Tayyib Okiç Hoca daha yakından incelenmeli ve hak ettiği ilgiyi görmelidir. Onun eserlerinin ele alınması İslam Hukuku, Hadis, Tefsir, Din Eğitimi gibi pek çok alanda önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed. *Risâletü't-Tevhîd*. thk. Yusuf Süleyman. Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1960.
- Akkuş, Mehmet. “Coşan, Mahmut Esat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/267-268. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur’ân-ı Kerim meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. baskı., 2011.
- Aruçi, Muhammed. “Reîs-ul Ulemâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/549-550. TDV Yayınları, 2007. <https://islamansiklopedisi.org.tr/reisululema>
- Ateş, Süleyman. *İslâm’a İtirazlar Ve Kur’ân-ı Kerîm’den Cevaplar*. İstanbul: Kılıç Kitabevi, 3., 1972.
- Ateş, Süleyman. “Örtünme”. *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/10,11,12 (1998), 14-26.
- Atmaca, Gökhan. “İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları”. *Usûl İslam Araştırmaları* 21/21 (2014), 147-180.
- Atmaca, Gökhan - Karataş, Ali. *Tefsire adanmış bir ömür İsmail Cerrahoğlu*. Ankara: FCR, 1. baskı., 2019.
- Atmaca, Gökhan - Ali Karataş (ed.). *Tefsire adanmış bir ömür Süleyman Ateş*. Ankara: FCR Yayın, 1. baskı., 2020.
- Baliç, İsmail. “Vefeyât”. ed. Salih Tuğ. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 7/1-2 (1978), 330-336.
- Basrî, Ebu’l Huseyn Muhammed b. Ali el-. *Kitabu'l-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Muhammed Hamidullah. Dımaşk: 1964, ts.
- Bayraktutan, Osman. “Kitabiyat: Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi”. *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Ekim 2016), 224.
- Birişik, Abdulhamit. “Kur’an”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara, 2002.
- Birişik, Abdulhamit. “Tefsir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/281. İstanbul, 2011.
- Cerrahoğlu, İsmail. “İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye’de Tefsir Çalışmaları Üzerine”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 233-240.
- Cerrahoğlu, İsmail. “İsmail Cerrahoğlu ile Türkiyede Tefsir Çalışmaları Üzerine”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (01 Eylül 2011), 233-240.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Kur’anda İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 85-95.

- Cerrahoğlu, İsmail. “Kur’an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız”. *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]* 27/4 (1991), 33-53.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur’ân-ı Kerîm’den Öğütler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, Gaye Matbaacılık., 1991.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Oryantalizm ve Batıda Kur’ân ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 95-136.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 31. Baskı., 2018.
- Cerrahoğlu, İsmail - Şafak, Ali. *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1978.
- Cürcânî, Şerif el-. *Esrâru’l-Belâğa*. thk. Muhammed Reşit Rıza. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1988.
- Çetin, Abdurrahman. “Nesih”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/579. İstanbul, 2006.
- Demirci, Muhsin. “el-Ahrufü’s-Seb’a”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/175. İstanbul, 1989.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/360. İstanbul, 1995.
- Dineverî, İbn Kuteybe el-. *Te’vilü müşkilü’l-Kur’ân*. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut - Lübnân: Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, 2007.
- Doğan, Halil İbrahim. “M.Tayyib Okiç’in Sahabe İle İlgili Görüşleri”. ed. Özcan Güngör vd. 960-970. Ankara: Sageya Yayıncılık, 2019.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Mustafa Deeb Al-Bagha. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru’l İbn Kesîr- Dâru’l Yemame, 1993.
- Elmalı, Ayşe. “Prof. Dr. Abdulkadir Şener İle Söyleşi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 33-44.
- Erul, Bünyamin. “Koçyiğit, Talât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/73. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Gökbilgin, M.Tayyib (ed.). “Balkanlarda Bogovilizm hareketi ve bunun bir araştırmacısı: Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 5/1-4 (1973), 205-222.
- Gökbilgin, M.Tayyib (ed.). “Ord. Prof. Dr. Mehmet Begoviç Yetmişinci Doğum Yılı Münasebetiyle”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 7 (1976), 183-196.
- Görgün, Tahsin. “Kur’an”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/388. Ankara, 2002.
- Gündüz, Turgay. “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (01 Ocak 1998).

- Günnergün, Feza - Kadioğlu, Sevtap. “İstanbul Üniversitesi’nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 8/1 (01 Aralık 2006), 135-163.
- Hatiboğlu, İbrahim. “M. Said Hatiboğlu İle M. Tayyib Okiç’in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (30 Aralık 2007), 169-182.
- Hatiboğlu, İbrahim. “M. Tayyib Okiç ve Türkiye’de Bıraktığı İzler Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/1 (30 Haziran 2007), 163-172.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Muhammed Tayyib Okiç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/336-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*. thk. Osman Yahya. 1 Cilt. Mısır: el-Mektebetü’l Arabiyye, 1985.
- İbnü’l Cevzî, Cemâlüddin Ebu’l-Ferec Abdurrahman. *Nüzhetü’l-Âyünü’n-Nevâzir fî ilmi’l-Vücûh ve Nezâir*. thk. Muhammed Kâzım Er-Razî. Müessesetü’r-Risâle: Beyrut, 1987.
- İsfahânî, Râgıb el-. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*. thk. Sâfvan Adnân ed-Davûdî. Dimeşk: Dârü’l-Kalem, 1991.
- İsmaili, Adnan. *Balkanlar ve İslâm*. ed. Abdullah Taha İmamoğlu - Mehmet Fatih Soysal. İstanbul, 2020.
- Kâfiyecî, Muhyiddin Muhammed b. Süleyman el-. *et-Teysîr fî kavâidi’t-Tefsîr*. thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. Kâhire: Mektebetü’l Kudsî, 1998.
- Kanaqî, Behlül. “M. Tayyib Okiç ve Mevzû Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (01 Ocak 2011), 191-212.
- Kanaqî, Behlül. *M.Tayyib Okiç ve Hadis İlmindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Kanaqî, Behlül. “Muhammed Tayyib Okiç (Hayatı–Eserleri–Kişiliği) Sempozyumu”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2010), 201-207.
- Karagöz, Mustafa - Cankurtaran, Elif Büşra. “Türkiye’de Tefsir Tarihi Yazımının Gelişimi - İsmail Cerrahoğlu Ve İsmail Çalışkan’ın Tefsir Tarihi Kitapları Bağlamında”. 1. *International Blacksea Scientific Research And Innovation Congress*. ed. Cenk Yavuz - Aliye Çılan Akın. 986-1001. Trabzon: International Science And Art Research Center (ISARC), 2023.
- Karaman, Fikret. “Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Mirası”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2018), 21-47.

- Karpat, Kemal. “Balkanlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/25-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Sadık - Demir, Şehmus. “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile ‘Hayat Tecrübesi’ Üzerine Bir Söyleşi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 217-238.
- Kırca, Celal. “Aksâmü’l-Kur’ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/290. İstanbul, 1989.
- Koç, Mehmet Akif vd. *Tefsire akademik yaklaşımlar*. Ankara: Otto, 1. Basım, 2013.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Mushaf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/242. Ankara, 2020.
- Naranç, Velyko. “Fizik Kültürü ve Yaşlanma, Yüz Yıl Yaşama”. çev. M.Tayyib Okiç. *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 9/96-97 (1970), 148-150.
- Okiç, M. Tayyib. “Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı : Aleksandar Vasiljevic - Solovjev”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 4 (16 Mart 2012).
- Okiç, M. Tayyib. “Bir Tenkidin Tenkidi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2-3 (01 Haziran 1953), 219-190.
- Okiç, M. Tayyib. “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1-4 (01 Ocak 1959), 11-20.
- Okiç, M. Tayyib. “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Ocak 1952), 48-58.
- Okiç, M. Tayyib. *Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler*. Ankara: Atlas Yayınları, 1. baskı, 2017.
- Okiç, M.Tayyib. “Antepli Fakîh Mustafa Said Efendi (1202 (.)-1279/1787 (.)-1862-3)”. *İslam Düşüncesi* 2/5 (1968), 299-308.
- Okiç, M.Tayyib. “Belgrad’daki Bayraklı Cami”. *Vakıflar Dergisi* 10 (1973), 385-402.
- Okiç, M.Tayyib. “Çeşitli Dillerdeki Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”. *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (1975), 17-78.
- Okiç, M.Tayyib. “Dımaşk’teki Fransız Enstitüsü’nün Son İslâmî Neşriyatı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 283-292.
- Okiç, M.Tayyib. “Ehl-i Kitap”. *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]* 15/5-6 (1976), 360-379.
- Okiç, M.Tayyib. “Güneydoğu Avrupa’da İslam’ın Zuhuru = Emergence of Islam in South-Eastern Europe”. *İslâmî Araştırmalar* 6/2 (1992), 91-104.
- Okiç, M.Tayyib. “Hadîste Tercüman”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 27-52.
- Okiç, M.Tayyib. “İslâm Hukukunda Muhakeme Usulüne Dâir Bir Eser”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1964), 153-154.

- Okiç, M.Tayyib. *İslâmiyette Kadın Öğretimi*. Ankara: Gaye Matbaası, 1. Basım, 1979.
- Okiç, M.Tayyib. “Kur’ân-ı Kerîm’i Taklid Teşebbüsleri”. *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10/104-105 (1971), 7-12.
- Okiç, M.Tayyib. *Kur’an-ı Kerim’in üslûb ve kırâati*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 48. Basım, 1963.
- Okiç, M.Tayyib. “Saray Bosna’daki Gazi Hüsrev Bey Cami”. *Makaleler II*, 85-108.
- Okiç, M.Tayyib. *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*. İstanbul: Nun Yayıncılık, Ziya Ofset., 1995.
- Okiç, M.Tayyib. “Tunus’taki Manastır Şehri Mezar Kitabeleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1-4 (ts.), 65-70.
- Okiç, Muhammed Tayyib vd. *Tefsir ve Hadis ders notları*. Ankara: Atlas, 2017.
- Rızai, Husein. “Balkanlarda İslâmî Düşüncenin Gelişim Süreci”. ed. Mustafa Şentürk. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2008), 177.
- Saçlı, Merve. “Süleyman Ateş’in Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri’nde Bakara Sûresi Bağlamında Psikolojik Yorumlar”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 247-266.
- Savut, Harun - Özbakkal, Ayşenur. “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu’nun Hayatı ve Eserleri”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 157-176.
- Selçuk, Hikmet. “Prof. Dr. Süleyman Ateş İle Söyleşi”. *Kur’ân Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/1 (1997), 66-75.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Muhammed Tayyip Okiç’in kütüphanesi ile ilgili bazı mülâhazalar”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 9-26.
- Suyûtî, Celalüddîn es-. *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*. thk. M. Ebu’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Vizâretü’s-şuûni’l-İslamiyye ve’l-evkâf ve’l-da’veti ve’l-irşâd, ts.
- Suyûtî, Celalüddîn es-. *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*. thk. M. Ebu’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Vizâretü’s-şuûni’l-İslamiyye ve’l-evkâf ve’l-da’veti ve’l-irşâd, ts.
- Suyûtî, Celalüddîn es-. *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*. thk. M. Ebu’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Vizâretü’s-şuûni’l-İslamiyye ve’l-evkâf ve’l-da’veti ve’l-irşâd, ts.
- Suyûtî, Celalüddîn es-. *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*. thk. M. Ebu’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Vizâretü’s-şuûni’l-İslamiyye ve’l-evkâf ve’l-da’veti ve’l-irşâd, ts.
- Taş, Sakin - Aksoy, Soner. “İlme Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu Hocaya Ziyaret ve İzlenimler”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (30 Nisan 2019), 24-42.
<https://doi.org/10.31121/tader.547696>

- Teber, Hatice. “Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmî Çalışmaları”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 284-316.
- Tülücü, Süleyman. “Merhum Prof. M. Tayyib Okiç’in eserleri üzerine”. *Atatürk Üniversitesi Basımevi* 5 (1982), 257.
- Tülücü, Süleyman. “Muallakât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Tülücü, Süleyman. “Vefatının 7. yıldönümünde Prof. M. Tayyib Okiç hakkında bazı notlar”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* 20/1 (1984), 34.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Vahiy”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/440. İstanbul, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Çetin, Abdurrahman. “Âyet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/242. İstanbul, 1991.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed ez-. *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Ebu’l Fazl ed-Dımyâdî. Kahire: Dâru’l-Hadis, 2006.